

ISSN 1563-0226
eISSN 2617-1864

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Шығыстану сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЪ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия востоковедения

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Oriental Studies

№4 (115)

Алматы
«Қазақ университеті»
2025

KazNU Science • ҚазҰУ Ғылымы • Наука КазНУ

ХАБАРШЫ

ШЫҒЫСТАНУ СЕРИЯСЫ № 4 (115) желтоқсан

ISSN 1563-0226
eISSN 2617-1864

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Қуәлік №16506-Ж.

*Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)*

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Турап А.С., PhD докторант (Қазақстан)

Телефон: +7 778 527 3341,

E-mail: aidanaturar1995@gmail.com

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Мустафаева А.А., PhD докторы, қауымдастырылған профессор – ғылыми редактор (Қазақстан)

Рамазанов А.А., э.ғ.д., проф. – ғылыми редактордың орынбасары (Қазақстан)

Алдабек Н.Ә., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Ким Г.Н., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Шадкам З., ф.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Кокеева Д.М., ф.ғ.к., қауымд. профессор (Қазақстан)

Ерекешова Л.Г., доктор (Қырғызстан)

Жасмин Далл Аньола, т.ғ.д., доцент (Қазақстан)

Нуреттин Демир (Nurettin Demir), профессор (Түркия)

Мевлют Эрдем (Mevlut Erdem), профессор (Түркия)

Мустафа Изуддин (Mustafa Izuddin), PhD (Малайзия)

Чжао Цюань-шэн (Zhao Quan-sheng), профессор (АҚШ)

Масару Тономура, профессор (Жапония)

Мехмет Нажи Онал (Mehmet Naci Onal), профессор, доктор (Түркия)

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКТОР:

Ерланова А.Е., магистрант (Қазақстан)

Шығыстану сериясы Шығыс елдері тарихы, саясаты, экономикасы, мәдениеті, тіл білімі мен әдебиеті, тіл оқыту әдістемелері бағыттарын қамтиды.

Жоба менеджері

Гүлмира Шаққозова

Телефон: +7 701 724 2911

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

ИБ № 16094

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 5,0 б.т. Тапсырыс № 2630.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, Әл-Фараби даңғылы, 71.

1-бөлім
ШЫҒЫС ФИЛОЛОГИЯСЫ

Section 1
ORIENTAL PHILOLOGY

Раздел 1
ВОСТОЧНАЯ ФИЛОЛОГИЯ

G.K. Rakhimbayeva

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: grakhimbayeva@bk.ru

OIL AND GAS VOCABULARY IN THE CONTEMPORARY CHINESE LANGUAGE: A TERMINOLOGICAL AND DISCURSIVE ANALYSIS

This article examines the influence of English-language discourse on the formation and development of oil and gas terminology in the Chinese language. Under the conditions of globalization and international cooperation, China's terminological system undergoes active borrowing and adaptation of foreign lexical units, which leads both to the enrichment of professional language and to challenges in translation and terminology unification.

The study analyzes the main borrowing mechanisms, including calquing, transliteration, and semantic adaptation. Special attention is given to the challenges of translating oil and gas terminology, which arise due to the absence of direct equivalents, differences in term structure models, and the influence of cultural factors. Contemporary approaches to standardization and unification of industry-specific vocabulary are considered, including the development of dictionaries, the use of international standards, and the implementation of electronic databases for the professional community.

Based on the analysis conducted, possible directions for further research are proposed, including automated translation of technical terminology, the study of borrowing dynamics, and a comparative analysis of oil and gas vocabulary in China and other Asian countries. The findings of this study may be useful for specialists in the oil and gas industry, translators, and researchers engaged in linguistics and technical communication.

Keywords: oil and gas terminology, the Chinese language, English-language discourse, translation, adaptation, standardization, international standards, technical communication.

Г.К. Рахимбаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: grakhimbayeva@bk.ru

Қазіргі қытай тіліндегі мұнай-газ терминологиясы: терминологиялық және дискурстық талдау

Бұл мақалада ағылшын тілді дискурстың қытай тіліндегі мұнай-газ терминологиясының қалыптасуы мен дамуына ықпалы қарастырылады. Ғаламдану және халықаралық ынтымақтастық жағдайында Қытайдың терминологиялық жүйесі шетелдік лексикалық бірліктерді белсенді түрде қабылдап, бейімдеуде. Бұл кәсіби тілдің байытылуына әкелсе де, аудармада және терминологияны біріздендіруде қиындықтар туғызады.

Зерттеуде калькалау, транслитерация және мағыналық бейімдеу сияқты негізгі кірігу механизмдері талданады. Мұнай-газ терминологиясын аудару барысында туындайтын қиындықтарға – тура баламалардың жоқтығы, термин үлгілерінің құрылымдық ерекшеліктері және мәдени факторлардың әсері ерекше назар аударылады.

Сала терминологиясын стандарттау мен біріздендірудің қазіргі тәсілдері қарастырылады: салалық сөздіктерді жасау, халықаралық стандарттарды пайдалану және кәсіби қауымдастық үшін электрондық дерекқорларды енгізу.

Жүргізілген талдау нәтижесінде болашақ зерттеулердің мүмкін бағыттары ұсынылады: техникалық терминологияны автоматтандырылған аудару, кірме сөздердің динамикасын зерттеу және Қытай мен басқа азиялық елдердің мұнай-газ терминологиясын салыстырмалы талдау.

Бұл зерттеудің қорытындылары мұнай-газ саласының мамандарына, аудармашыларға және лингвистика мен техникалық коммуникация саласында жұмыс істейтін зерттеушілерге пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: мұнай-газ терминологиясы, қытай тілі, ағылшын тілді дискурс, аударма, бейімдеу, стандарттау, халықаралық стандарттар, техникалық коммуникация.

Г.К. Рахимбаева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
e-mail: grakhimbayeva@bk.ru

Нефтегазовая лексика в современном китайском языке: терминологический и дискурсивный анализ

В данной статье рассматривается влияние англоязычного дискурса на формирование и развитие нефтегазовой терминологии в китайском языке. В условиях глобализации и международного сотрудничества терминологическая система Китая активно заимствует и адаптирует иностранные лексические единицы, что приводит как к обогащению профессионального языка, так и к возникновению проблем при переводе и унификации терминологии. В исследовании анализируются основные механизмы заимствования, включая калькирование, транслитерацию и семантическую адаптацию. Особое внимание уделяется трудностям перевода нефтегазовой терминологии, связанным с отсутствием прямых эквивалентов, различиями в моделях структуры терминов и влиянием культурных факторов.

Рассматриваются современные подходы к стандартизации и унификации отраслевой лексики, включая разработку словарей, использование международных стандартов и внедрение электронных баз данных для профессионального сообщества.

На основе проведённого анализа предлагаются возможные направления дальнейших исследований, такие как автоматизированный перевод технической терминологии, изучение динамики заимствований и сравнительный анализ нефтегазовой лексики Китая и других азиатских стран. Результаты данного исследования могут быть полезны специалистам нефтегазовой отрасли, переводчикам, а также исследователям в области лингвистики и технической коммуникации.

Ключевые слова: нефтегазовая терминология, китайский язык, англоязычный дискурс, перевод, адаптация, стандартизация, международные стандарты, техническая коммуникация.

Introduction

The late 20th and early 21st centuries have been marked by the active development of science, various industries, and international cooperation. Globalization processes have influenced most spheres of human activity, stimulating large-scale integration and fostering active international collaboration in various fields of business, industry, science, and culture. Today, the oil and gas industry holds a leading position in the global economy. In recent years, the world has closely followed the development of this sector, new market trends, and pricing indicators, as extracted fuel sources have become a powerful resource for political and economic influence on both regional and global scales. As a result, interest has grown in various aspects of the industry, including communication features, professional relationships, and business interactions within the sector. Consequently, the sublanguage of the oil and gas industry constitutes a distinct area of modern linguistic research as a specialized domain of business communication.

The oil and gas industry plays a key role in China's economy, serving as a primary energy source and supporting a significant portion of the country's industrial production. In the context of globalization and active international cooperation, the precise and unambiguous use of specialized terminology be-

comes particularly important. Studying the features of oil and gas terminology in the Chinese language contributes to more effective professional communication, reduces the risks of misunderstandings and translation errors in technical documentation, and ultimately influences the success of joint projects and the overall development of the industry.

The aim of this study is to identify and describe the linguo-cognitive mechanisms of term formation in the oil and gas industry in the Chinese language, as well as to analyze the characteristics of its usage in professional discourse. To achieve this goal, the following objectives must be addressed: to analyze the processes of specialized term formation in Chinese based on oil and gas industry materials; to examine the lexical and semantic features of oil and gas terminology; to explore the challenges of translating oil and gas terms from Chinese into other languages and vice versa; to assess the impact of international terminology on the formation of Chinese oil and gas terms.

Materials and methods

To achieve the stated objectives, the study will employ the following methods. Terminology analysis: examining the structure, origin, and formation processes of oil and gas terms in the Chinese language. This will help identify the main term-

formation models and understand how specialized vocabulary is integrated into the language. Discourse analysis: investigating the use of oil and gas terminology across various types of professional discourse, including scientific articles, technical documentation, and business correspondence. This will allow for the identification of contextual features of term usage and their role in professional communication. The comprehensive application of these methods will provide a thorough understanding of the characteristics of oil and gas vocabulary in modern Chinese. This has practical significance for specialists working in translation, linguistics, and the oil and gas industry.

One of the factors influencing the optimization of the scientific information exchange process, which is currently experiencing a high level of development, is the advancement and continuous improvement of linguistic means of information transmission. Among these, terms play a central role – they are words or word combinations that represent a unity of sound form and meaning, correlated with the system of concepts within a given field of science and technology (Samigullina L., Samigullina E., 2018).

In modern linguistics, two main approaches to the study of terms are recognized: the normative and the descriptive. The normative approach considers a term as a specific type of lexical unit with a distinct semantic and grammatical structure that differentiates it from words of the general literary language. Proponents of the normative approach have established requirements for terms, emphasizing that they must be unambiguous, precise, systematic, concise, and devoid of synonyms and antonyms. Scholars such as A. A. Reformatsky, D. S. Lotte, and V. I. Siforov adhere to this approach, viewing terms not as dynamic elements functioning in spoken language and therefore subject to change, but as static elements within the domain of formalized knowledge. In linguistics, such a term is referred to as an “ideal term.”

In the study of terms within their functional sphere, proponents of the descriptive approach have questioned the validity of treating terms as static elements within a fixed system (R. Yu. Kobrin, G. O. Vinokur, B. N. Golovin, V. P. Danilenko). The specificity of a term within the descriptive approach lies in the idea that a term is not a special word in itself but rather a word in a special function. In other words, any word can become a term, and any term can transition into the realm of general-use vocabulary. Consequently, a term can

be polysemous and may have synonyms and antonyms.

Modern research supports the perspective of descriptive approach proponents, a viewpoint we fully share. By the early 21st century, the understanding of a term as a newly introduced linguistic unit had significantly evolved. This shift is linked to the increasing level of abstraction in definitions assigned to newly coined terms, resulting in greater semantic flexibility compared to terms that previously served the needs of earlier knowledge. The term is now regarded as a tool of scientific communication, characterized by the multifaceted and multifunctional aspects of its representation.

Several academic studies have explored the use of oil and gas terminology in modern Chinese. These studies primarily focus on the formation, structure, and translation issues of specialized terms. In her article “*Formation of Oil and Gas-Related Terms in the Chinese Language*,” Gulzhanat Darkhanqyzy Nurmukhambetova examines the semantics and functions of terms used in oil and gas production. The author notes that the semantics and functions of oil and gas terminology in Kazakh and Chinese remain insufficiently studied. Additionally, the increasing presence of foreign investors in Kazakhstan’s oil and gas sector further highlights the relevance of this topic (Nurmukhambetova G., 2022).

In her article “*The Scientific Characteristics of Terminological Phrases in the Oil and Gas Industry*,” Aigerim Smagulova discusses the terminology of the Kazakh language, particularly the formation and development of oil and gas terms. The author examines the theoretical foundations of terminology studies as well as the structural and functional characteristics of oil and gas terms (Smagulova A., 2020).

The Russian researcher M. S. Yanchak, in her article “*The Complexity of Translating Oil Industry Terms in the Chinese Language*,” explores the formation of oil and gas terminology in Chinese as it appears in scientific journals and articles dedicated to oil extraction and refining (Yanchak M., 2018).

Although these studies do not directly focus on the terminological and discursive analysis of oil and gas vocabulary in Chinese, they contribute to a broader understanding of terminology issues in this field and serve as a foundation for future research. However, despite the existing studies, a comprehensive terminological and discursive analysis of oil and gas vocabulary usage in modern Chinese remains insufficiently explored, which corroborates the necessity of this research.

Results and Discussion

Scientific and technical languages fall within the domain of specialized language, both employing specific terminology and abbreviations (Linguaserve, 2021). The language of oil and gas is considered a specialized and technical form of English, used by industry professionals. It is universal and encompasses a wide range of disciplines and professions, including the petroleum industry, mechanics, electrical engineering, information technology, civil engineering, environmental protection, and geology. Petroleum engineering is the core discipline, dealing with both subsurface and surface operations such as exploration, extraction, and refining of crude oil. Consequently, drilling, well workover operations, water injection, and crude oil processing all fall under the oil and gas sector (Honeycutt & McCleroy, 2023).

Each of these technical disciplines functions independently, possessing its own terminology and discourse. However, since all these fields are integrated into the oil and gas language, it is regarded as a broad, interdisciplinary, and complex discourse. As in other industries and professions, the oil and gas sector has its unique terminology and mode of communication (Owhoko, 2020).

According to the foreign researcher A. Abdullah, the oil and gas language falls under the umbrella of technical language, and the lexical and syntactic characteristics of technical language are applicable to oil and gas discourse. The researcher adds *“the use of jargon”* to this list, emphasizing that the oil and gas industry has its own distinctive jargon or slang. This jargon may refer to specific equipment, processes, or personnel responsible for specialized tasks. For instance, terms such as *roughneck*, *mudlogger*, and *frac job* serve as examples of oil and gas jargon. The researcher concludes that *“the language of oil and gas, in its characteristics, resembles technical language, while oil and gas discourse is interdisciplinary and rich in terminology and abbreviations.”* (Abdullah A., 2024).

Texts on petroleum science and technology in English and Chinese possess unique linguistic features and expressions. These two types of texts not only convey knowledge and information in the field of petroleum science and technology but also reflect cultural connotations and thematic characteristics of the language (Wang X., 2023). According to the Chinese scholar X. Wang, petroleum science and technology texts in English and Chinese exhibit distinct linguistic traits and expressions. They serve as

carriers of specialized knowledge while simultaneously embodying cultural nuances and domain-specific linguistic features (Wang X., 2023).

Petroleum and gas terminology encompasses specialized terms and expressions used in the extraction, processing, and transportation of oil and gas. In Chinese, these terms constitute a specialized terminological field covering various industry aspects. The formation of petroleum-related terminology in Chinese occurs through several primary processes. First, borrowing plays a crucial role. Many terms are adopted from other languages, particularly English, due to the global nature of the oil and gas industry. There are two key reasons for borrowing foreign words: first, the necessity of expressing new concepts, and second, the need to update the lexical system by replacing outdated, less expressive linguistic units with newer, more precise ones (Semenas A., 2005: 212]. For example, the term «油» (yóu) is correspondent to the English «oil». Secondly, calque. This method includes a word-to-word translation of the foreign terms. For example, the English term «oil field» is translated as «油田» (yóutián), where «油» means «oil», and «田» – «field». This term is formed through a semantic method, as a new word has been created using existing morphemes of the Chinese language to convey the same meaning as in English. Third, neologisms also play a significant role in terminology formation – new words are coined to denote specific concepts that do not previously exist in the language. For example, the term «页岩气» (yè yán qì) means «shale gas», where «页岩» means «shale», and «气» – «gas».

Now, let us compare Chinese oil and gas terminology with English, Kazakh, and Russian terminology. Many Chinese terms are calques or borrowings from English, reflecting the global dominance of English in the oil and gas industry. In Kazakh, there is a significant influence from both English and Russian. Terms are often formed through calquing or borrowing. For example, the English word *oil* corresponds to the Kazakh *мұнай*, while *gas* is *газ*. The Russian language also influences Kazakh terminology, acting as an intermediary in borrowing English terms. For instance, the English *vacuum* became *вакуум* in Russian and *ваккум* in Kazakh (Smagulova A., 2010: 5). Thus, oil and gas vocabulary in Chinese is formed through a combination of borrowings, calquing, and the creation of neologisms, ensuring precision and universality of terminology in a global context.

Let us now examine the lexical and semantic features of oil and gas terminology in the Chinese

language. The influence of one language on another is most clearly expressed not in phonetics or grammar but in vocabulary, specifically in the borrowing of lexical elements from one language into another. As a rule, oil and gas terminology in Chinese encompasses several key categories.

For example, «钻井» (zuǎnjǐng) – «well drilling» – these are the terms related to the processes of retrieving oil and gas from the depth of the earth. The vocabulary describing the processing of crude oil and gas, for instance, «炼油» (liànyóu) – «oil processing». The terms related to the displacement of oil and gas products, for instance, «输油管道» (shūyóu guǎndào) – «oil pipeline». «环境影响» (huánjìng yǐngxiǎng) – «influence on the environment» – that is the term related to the ecological aspects of oil and gas industry.

Within this study, it is important to highlight that the main methods of forming oil and gas terminology in Chinese include compounding, affixation, calquing, and metaphorical term formation. For example, “石油化工” (shíyóu huàgōng) consists of “石油” (shíyóu) – “oil” and “化工” (huàgōng) – “chemical industry,” which together mean “petrochemical industry.” This term was formed through compounding, which involves combining two or more morphemes of the Chinese language (Yakovleva E., 2015).

An example of term formation through affixation is the use of suffixes or prefixes to create new words. For instance, adding the suffix “性” (xìng) to the root “腐蚀” (fǔshí) – “corrosion” forms “腐蚀性” (fǔshíxìng) – “corrosiveness.” The largest group of terms and terminological combinations in the Chinese language consists of examples that have emerged through semantic borrowing (calquing), meaning the literal translation of foreign terms (Khafizova L., 2015).

The Chinese language, as a form of ideographic writing, possesses a rich and diverse vocabulary, often characterized by polysemy. In scientific and technological texts on petroleum, the same word may have different meanings and be used in various ways, requiring precise understanding in accordance with the context. Additionally, Chinese is adept at employing metaphors, personifications, and other rhetorical devices to enhance expressiveness and add vividness to the text (Zhou B., 2018: 181). Consequently, one of the most consistent methods of term formation is metaphorization. In Chinese, the creation of oil and gas industry terms involves the same conceptual domains as sources of metaphorical conceptualization found in other

languages – objects created by humans, the structure of humans and animals, and the natural world serve as bases for metaphorical analogy. For example, the term 瓣阀式浮鞋 (bànfá shì fú xié) employs the metaphor “鞋” (xié) – “shoe” to illustrate equipment resembling a “shoe.” The term 法兰盲板 (fǎ lán máng bǎn) incorporates the metaphor “盲” (máng) – “blind.” This semantic transfer is based on the similarity between the function of the equipment and the functioning of human or animal sensory organs: an isolating device is named based on the perception of a blind person as being isolated from the world (Lelyukh Yu., 2018).

Let us consider the discourse analysis of oil and gas terminology usage, which involves studying the features of specialized terms in various types of professional communication, including official documents, scientific articles, and business interactions. The professional discourse of the oil and gas industry is characterized by specific vocabulary and a distinct communication style, reflecting the unique aspects of this field. The oil and gas industry possesses an extensive terminology that includes technical terms, professionalisms, and jargon. These linguistic units ensure precision and efficiency in communication among specialists.

Features of the professional discourse of oil and gas industry

1. Official Documents: In official documents, such as technical regulations and standards, oil and gas terminology is used with maximum precision and unambiguity. Terms are strictly defined to avoid ambiguity and ensure uniform understanding. For example: 石油储备 (shíyóu chǔbèi) – strategic oil reserve; 天然气管道 (tiānránqì guǎndào) – natural gas pipeline; 钻井平台 (zuǎnjǐng píngtái) – drilling platform. These terms are used to designate key objects and processes in the oil and gas industry, ensuring accuracy and clarity in official texts.

2. Scientific Articles: In scientific publications, terminology is used to describe research, technologies, and processes. Here, not only precision but also the ability of terms to convey complex concepts and new discoveries is crucial. For example: 油气田开发 (yóuqìtián kāifā) – development of oil and gas fields; 钻井液性能评价 (zuǎnjǐng yè xìngnéng píngjià) – evaluation of drilling fluid properties; 储层渗透率 (chǔcéng shèntòulǜ) – reservoir permeability. The use of specialized terminology allows scientists to accurately communicate research findings and facilitates professional knowledge exchange.

3. Business Communication: In business communication, including negotiations and presentations, terminology can be adapted to the audience. For example, when communicating with partners, more general terms may be used, whereas within a team of specialists, highly specific vocabulary is applied. Examples include: 合同签署 (hétóng qiānshǔ) – contract signing; 设备维护 (shèbèi wéihù) – equipment maintenance; 生产能力 (shēngchǎn nénglì) – production capacity. The precise use of terminology in business communication promotes mutual understanding and effective collaboration between parties.

The professional discourse of the oil and gas industry is a complex and multifaceted system that reflects the technical, cultural, and social aspects of the field. Understanding these characteristics contributes to effective communication and successful professional activity. Thus, a discourse analysis of oil and gas terminology reveals its adaptation to various communicative situations, emphasizing the importance of accuracy, clarity, and contextual appropriateness in professional communication.

English-language discourse has a significant influence on oil and gas terminology in Chinese, which is evident in the borrowing of terms, calquing, and adaptation of English expressions. This is due to globalization and the dominance of English in international economics and science, which contributes to the enrichment of professional vocabulary.

In Chinese economic discourse, including the oil and gas sector, English borrowings are widely used. This phenomenon is also linked to globalization and the predominance of English in international business and scientific fields. Many English terms are directly borrowed or calqued into Chinese, enriching the professional lexicon. In China, linguistic studies on energy discourse are developing, incorporating critical discourse analysis (CDA) and critical metaphor analysis (CMA). These methods help identify the influence of English-language discourse on the formation and use of terminology in China's energy sector (Xu W., 2024: 83).

Understanding the impact of English-language discourse on oil and gas terminology has practical significance for specialists working in international companies and translators ensuring the accuracy and adequacy of specialized information transfer.

Thus, the English-language discourse plays a key role in the formation and development of oil and gas terminology in China, reflecting global trends and integration into the world economic community. Understanding the characteristics of Chinese

oil and gas terminology has practical significance for professionals working in international companies and translators ensuring the accurate transmission of specialized information. Given globalization and China's integration into the global economy, further development and enrichment of oil and gas terminology are expected, necessitating continuous knowledge updates and adaptation to new realities.

The translation and adaptation of oil and gas terms present a complex challenge due to the specificity of industry vocabulary and differences between language systems. The main issues include the structural features of terms, the absence of direct equivalents, and the influence of cultural factors. In Chinese, oil and gas terms are often multi-component, which complicates their translation into other languages.

For example, the term “油气田开发” (development of an oil and gas field) consists of four characters, each carrying a specific meaning. When translating, it is essential to consider word order and their interrelation to maintain accuracy in conveying the intended meaning. Some terms lack direct equivalents in other languages, necessitating the use of descriptive translations or borrowings. For instance, the term “井控” (well control) may not have an exact analogue in another language, requiring an explanatory translation.

Terminology can also reflect country-specific technologies or processes, complicating its adaptation. For example, oil extraction methods commonly used in China may differ from those in other countries, necessitating the creation of new terms during translation.

It should be noted that the standardization and unification of terminology are key factors in ensuring accuracy and efficiency in communication within the oil and gas industry. According to Russian scholars Samigullina L. and Samigullina E.: “The development of terminology standards consists of the following stages:

- studying the terminology of a specific subject area to determine its actual usage;
- developing a system of concepts and corresponding terms – a logical system of knowledge within this subject area;
- officially introducing the system of terms by an authoritative group of experts with high competence in this field of science or industry, who have the relevant authority as a standardization organization.

The final stage of organizing terms within a terminological system is compiling it into a standard-

ized dictionary” (Samigullina L., Samigullina E., 2018). In our view, the creation of various types of dictionaries is an essential task in the field of terminology and its more specific branch – terminography, which focuses on developing multifunctional databases that serve as both an informational resource and a tool for representing a specific terminological domain. This, in turn, helps clarify the characteristics of terms as objects, considering their position within the terminological system and their national-cultural specificity. Additionally, the development and maintenance of electronic resources with up-to-date terminology will ensure quick access to standards and their updates, thereby promoting the unification and standardization of terminology.

Thus, overcoming the challenges of translating and adapting oil and gas terminology requires a combination of linguistic research, the development of specialized dictionaries, and the application of international standards, which will ensure the accuracy and uniformity of industry-specific vocabulary.

Conclusion

The study identified the key features of oil and gas terminology in the Chinese language, its development in the context of globalization, and the influence of English-language discourse. The analysis showed that a significant portion of terms is borrowed or adapted from English and also undergoes calquing. This is due to China’s need to integrate into the global economic system and its active participation in international energy projects.

Main conclusions drawn from the study:

The influence of English-language discourse – the dominance of English in international scientific and technical publications contributes to

the borrowing of terminology, leading to the emergence of hybrid forms in Chinese oil and gas discourse.

Translation and adaptation challenges – the complexity of translation is due to the lack of direct equivalents, differences in term structures, and the specifics of technological processes. In some cases, transliteration or descriptive constructions are used.

Standardization and unification – the development of bilingual glossaries, the creation of international terminological standards, and the expansion of electronic databases help eliminate barriers in interlingual communication.

This study expands the understanding of the mechanisms of industry-specific terminology formation in the Chinese language, identifying linguistic and sociocultural factors in its development. It also highlights translation challenges and the need for term unification to ensure accuracy in intercultural communication.

Based on the analysis conducted, further research is advisable in the following areas: developing methods for automated translation of oil and gas terminology from Chinese, taking into account industry specifics; examining the dynamics of borrowing and its impact on terminology in relation to technological innovations and international cooperation; conducting a comparative analysis of Chinese oil and gas terminology with its counterparts in other Asian languages (Japanese, Korean) to identify universal trends in the development of technical vocabulary.

Thus, oil and gas discourse in the Chinese language continues to evolve under the influence of global processes. Issues of standardization, translation, and terminology adaptation remain relevant and require further research in linguistics and technical communication.

References

- Abdullah A. (2024) Style of Technical Language: Oil and Gas Discourse, *ZAC Conference Series: Social Sciences and Humanities (ZACCS: SSH)*, Volume 001, Issue 01, pp. 53-59 <https://doi.org/10.70516/zaccsssh.v1i1.23>
- Hafizova, L. I. (2015) Osobennosti obrazovaniya terminov i terminologicheskikh sochetaniy nefte dobyvayushhego oborudovaniya (na primere kitajskogo jazyka) [Features of the formation of terms and terminological combinations of oil production equipment (using the example of the Chinese language)]. *Molodoj uchenyj*, № 10 (90), pp. 1447-1450. (In Russian)
- Honeycutt, B. D., & McLeroy, P. G. (2023, August 3). Branches of Petroleum Engineering. *Encyclopædia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/technology/petroleum-engineering/Branches-of-petroleumengineering>
- Jakovleva, E. A. (2015) Sposoby i istochniki zaimstvovaniy v terminologicheskoy leksike kitajskogo jazyka (na primere leksiki neftegazovoj otrasli) [Methods and sources of borrowings in the terminological vocabulary of the Chinese language (using the vocabulary of the oil and gas industry as an example)]. *Molodoj uchenyj*, № 9 (89), pp. 1451-1454. (In Russian)
- Janchak, M. S. (2018) Slozhnost’ perevoda terminov nefljanoy promyshlennosti v kitajskom jazyke [The difficulty of translating oil industry terms in Chinese]. *Molodoj uchenyj*, № 4 (190), pp. 232-234. (In Russian)

Leljuh Ju.V. (2018) Specifika processov metaforicheskogo terminoobrazovaniya v kitajskom jazyke (na materiale termino-sistemy neftegazovoj otrasli) [The specifics of the processes of metaphorical terminology in the Chinese language (based on the terminology system of the oil and gas industry)]. *Vestnik TGPU (TSPU Bulletin)*, 2 (191), pp. 87-90. DOI: 10.23951/1609-624X-2018-2-87-90 (In Russian)

Linguaserve. (2021) 5 differences between scientific and technical translation. El blog sobre traducciones y mucho más. URL: <https://blog.linguaserve.com/en/5-differences-between-scientific-and-technicaltranslation>

Nurmuhambetova G. D. (2022) Kitaj tilindegi munaj-gazga katysty terminderdin zhasalymy [Formation of oil and gas related terms in Chinese]. *Molodoj uchenyj*, № 10 (405), pp. 214-218. (in Kazakh)

Owhoko, M. (2020) Language of Oil & Gas. Archway Publishing. 128 pages

Semenas A. L. (2005) Leksika kitajskogo jazyka [Vocabulary of the Chinese language]. M.: Vostok-Zapad, 2005, 310 p. (In Russian)

Smagulova A. (2020) Munaj-gaz salasyndagy termindik söz tirkesteri kurylymynyn gylymi sipaty [The scientific nature of the structure of term phrases in the oil and gas industry]. https://infohub.kz/kz/article/munay-gaz-salasindagi-termindik-soz-tirkesteri-quriliminin-gilimy-sypati.html?utm_source=chatgpt.com (in Kazakh)

Smagulova A. (2010) Specifika terminologicheskogo polja v oblasti nefti i gaza (na materiale anglijskogo i kazahskogo jazykov) [The specifics of the terminological field in the field of oil and gas (based on the material of English and Kazakh languages)]. Avtoreferat dis. ... kand. filolog. nauk: Almaty, pp.24-26. (In Russian)

Samigullina L., Samigullina E. (2018) Linguistic and normative aspects of oil and gas business terminology, *SHS Web of Conferences* 50, 01220 DOI:10.1051/shsconf/20185001220

Van Sjuj. (2024) Sovremennoe sostojanie i perspektivy lingvisticheskikh issledovanij jenergeticheskogo diskursa: opyt Kitaja [Current state and prospects of linguistic research on Energy discourse: China's Experience]. *Ural'skoe vostokovedenie: mezhdunarodnyj al'manah*. Ekaterinburg, Vyp. 14, pp.81-91.

Wang, X. (2023) Corpus-Based English Language Features and Translation in Petroleum Science and Technology. *Guangdong Chemical Industry*, 1, pp.110-113.

Zhou, B.X. (2018) Translation of Petroleum Science and Technology Texts from the Perspective of Functional plus Fidelity Translation Theory. *Science and Education Literature Review*, No. 29, pp.181-183.

Information about author:

Gulnira Kusainovna Rakhimbayeva – First-Year Doctoral Student, Al-Farabi Kazakh National University, Department of Chinese Studies (Almaty, Kazakhstan, e-mail: grakhimbayeva@bk.ru).

Автор туралы мәлімет:

Рахимбаева Гүлмира Құсайынқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1-курс докторанты, қытайтану кафедрасы (Алматы, Қазақстан, e-mail: grakhimbayeva@bk.ru).

Сведения об авторе:

Гүлмира Қусайиновна Рахимбаева – докторант 1 курса кафедры китаеведения, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: grakhimbayeva@bk.ru).

Received April 25, 2025
Accepted November 30, 2025

М. Түрбек*, А.К. Анипина

Сүлеймен Демирел университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: murat.turbek@sdu.edu.kz

ЗООНИМ – ПАРЕМИЯНЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ КОМПОНЕНТІ

Объективті шынайылық, сондай-ақ мақал-мәтелді бір халықтың мәдениеті, тарихы мен дәстүрі ана тілінде сөйлейтіндердің санасында мақал-мәтелді сипат пен қасиет эталоны бола алатын көптеген құбылыстарды және заттарды ұсынады, бірақ көбінесе жануарлар әлемінің бейнелері салыстыру стандарты ретінде пайдаланады. Зоонимдер көп жағдайда мақал-мәтел құрамында қолданылады. Мақал-мәтелде зоонимдер семантика орталығы, олардың негізгі мағынасы – метафорикалық. Зерттеушілер қазіргі таңда құрамында зоонимдер бар паремияларды бір тілде немесе бірнеше тілде салыстыра және салғастыра зерттеуде, фразеологизмдерді, мақал, мәтелді араластырып зерттеуде. Біздің зерттеу объектіміз – паремия, яғни мақал-мәтелдер. Жан-жануарлар адам баласымен табиғатта қатарласа өмір сүріп келе жатыр. Сондықтан жануарларға адамдар аса мән береді, қимыл-әрекеттеріне, тіршілік ету жағдайларына көңіл бөледі. Жануарлар жабайы, үй жануарлары болып бөлінеді. Олардың өз ерекшеліктері бар, соған орай ат қойылған, жануарлардың ішкі және сыртқы дүниесіне қарай ұғымды жеткізуге тырысқан. Жануарларға байланысты мақал-мәтелдер, метафоралық, теңеулік, эпитеттік тіркестер жиі қолданылғандықтан, тілдік қордағы жануарлар атауларының қолданымдық аясын үлкейтіп, арнайы зерттеу нысанына айналуына мүмкіндік туғызды.

Қазақ ұлты – табиғатпен етене байланысып дамыған халық. Мал шаруашылығымен айналысып, көшіп-қонып тіршілік жасағаннан кейін, әрине, қорғашан табиғаттың қыр-сырын толық меңгерген. Сол себепті, жануарлар атаулары халық ауыз әдебиетінде, наным-сенімде, ырым-тыйымдарда, салт-дәстүрде жиі тілге тиек болып келеді. Қазақ халқы төрт түлік малды ерекше құрмет тұтады. Жылқы, сиыр, қой, ешкі малдары, олардың төлдеріне қатысты этнолингвистикалық, лексика-семантикалық, лингвомәдени сипаттар мен мазмұндар тереңінен зерттелген. Сонымен қатар, аң-құсқа қатысты тұрақты тіркестер мен теңеулер өз дәрежесінде зерттелуде. Әртүрлі халықтардың мақал-мәтелдерінің құрамына кіретін зоонимдер ұлттық-этникалық және стильдік коннотацияға ие. Тіршілік етіп жатқан дүние туралы қазақ және қытай түсініктерінің ерекшеліктері зоолексемалардың жасалу жолында, жұрнақтар (қазақ тілі) және жұрнақтардың, префикстердің (қытай тілі) көмегімен эмоциялар мен бағалауларды білдіре білуінде де бекітілген.

Түйін сөздер: паремия, мақал-мәтел, мәдени коннотация, жануар, зооним, лексика, семантика.

M. Turbek*, A.K. Anipina

Suleymen Demirel University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: murat.turbek@sdu.edu.kz

Zoonim – structural component of paremia

Objective reality, as well as the culture, history and traditions of a people, proverbs and sayings present in the minds of native speakers many phenomena and objects that can serve as a standard of proverbial character and quality, but most often images of the animal world are used as a standard of comparison. Zoonyms are often used in proverbs and sayings, zoonyms are the semantic center, their main meaning is metaphorical. Researchers are currently studying paremias containing zoonyms in one or several languages, comparing and contrasting phraseological units, proverbs, and proverbs. The object of our study is paremia, that is, proverbs and sayings. Animals live in nature alongside humans. Therefore, people attach great importance to animals, pay attention to their behavior, living conditions. Animals are divided into wild and domestic animals. They have their own characteristics, and are named accordingly, trying to convey the concept of the internal and external world of animals. The frequent use of proverbs, metaphorical, simile, and epithet expressions related to animals has expanded the scope of application of animal names in the language fund and made it possible to turn them into a special object of study.

The Kazakh nation is a people that has developed in close contact with nature. Having been engaged in animal husbandry and living a nomadic life, the Kazakhs have certainly fully mastered the intricacies of nature. Therefore, animal names are often mentioned in folk literature, beliefs, rituals, and traditions. The Kazakh people have special respect for livestock. The ethnolinguistic, lexical-semantic, and linguocultural characteristics and contents of horses, cows, sheep, and goats and their offspring have been studied in depth. In addition, stable expressions and similes related to animals and birds are being studied to their full extent. Zoonyms, which are part of proverbs and sayings of different peoples, have national-ethnic and stylistic connotations. The peculiarities of Kazakh and Chinese understandings of the living world are also fixed in the way zoolexemes are formed, in the ability to express emotions and assessments with the help of suffixes (Kazakh) and suffixes, prefixes (Chinese).

Keywords: paremia, proverb, saying, cultural connotation, animal, zoonym, vocabulary, semantics.

М. Түрбек*, А.К. Анипина

Университет Сулеймена Демиреля, Алматы, Казахстан

*e-mail: murat.turbek@sdu.edu.kz

Зооним – структурный компонент паремии

Объективная реальность, а также культура, история и традиции народа представляют в сознании носителей пословиц множество явлений и предметов, которые могут служить эталоном пословичного характера и качества, но чаще всего в качестве эталона сравнения используются образы животного мира. Зоонимы часто используются в пословицах и поговорках. В пословицах зоонимы являются центром семантики, их основное значение – метафорическое. В настоящее время исследователи изучают паремии, содержащие зоонимы, путем их сравнения и сопоставления в одном языке или нескольких языках, а также путем объединения фразеологизмов, пословиц и идиом. Объектом нашего исследования являются паремии, то есть пословицы. В природе животные живут бок о бок с людьми. Вот почему люди уделяют особое внимание животным, обращая внимание на их поведение и условия жизни. Животные делятся на диких и домашних. Они имеют свои особенности и названы соответственно, пытаясь передать концепцию, основанную на внутреннем и внешнем мире животных. Частое использование пословиц, метафор, сравнений и эпитетов, связанных с животными, расширило сферу применения зооназваний в языковом фонде и позволило им стать предметом специального изучения.

Казахская нация – народ, развивавшийся в тесном контакте с природой. Прожив жизнь кочевника, занимающегося скотоводством, курганды, конечно же, в полной мере освоили тонкости природы. По этой причине названия животных часто упоминаются в народной литературе, верованиях, обычаях и традициях. Казахский народ с особым уважением относится к скоту. Глубоко изучены этнолингвистические, лексико-семантические, лингвокультурные характеристики и содержание лошадей, коров, овец, коз и их потомства. Кроме того, в полной мере изучаются устойчивые выражения и метафоры, связанные с животными. Зоонимы, входящие в состав пословиц и поговорок разных народов, имеют национально-этническую и стилистическую окраску. Особенности казахского и китайского представлений о живом мире отражаются также в способах образования зоолексем, в умении выражать эмоции и оценки с помощью суффиксов (казахский) и суффиксов, префиксов (китайский).

Ключевые слова: паремия, пословица, поговорка, культурная коннотация, животное, зооним, лексика, семантика.

Кіріспе

М.В. Ермолаева өзінің «Процессуальные фразеологизмы, содержащие компоненты-зоонимы» атты мақаласында: «Зоонимдік компонентті қамтитын фразеологиялық бірліктердің образдылығы метафоралық бейнелі мағынаға негізделген... Тікелей мағынада жануарларды білдіретін сөздердің астарлы мағынада адамды сапалық бағалау нысандарын көптеген халықтар сәйкес қасиеттердің эталоны ретінде мойындайды: жылан – қу, зұлым адам; түлкі – қу, айла-

кер; мысық – тәуелсіз адам және т.б. (Ермолаева, 2004).

Е.Р. Ратушная еңбектерінде зооним-компонентті сапалық-мән жайлық фразеологизмдердің семантикалық құрылымы талданған. Автор пайымдауынша, зооним-компонентті сапалық-мән жайлық фразеологизмдерге полисемия тиесілі: 20 % жуық бірлік көпмағыналы. Фразеологизмдердің әртүрлі мағыналылығын түпнұсқа арқылы анықтауға болады. Зерттеулер нәтижесі бойынша зооним-компонентті сапалық-мән жайлық фразеологизмдердің семантикалық құры-

лымы күрделі болып келеді, ол зооним компоненттің болуына себепті. Зооним-компонентті фразеологизмдердің мағынасы семантикалық қайтақұрылымға ие болады, сол кезде бірінші орынға жануарлардың әртүрлі мақал-мәтелдерін анықтайтын дифференциалды семалар шығады. Осының негізінде фразеологизмдердің тұтас мағынасы қалыптасады. (Ратушная, 2000).

Академик Ә. Қайдар мал шаруашылығына қатысты фразеологизмдер жайлы ойымен бөліскенде, жануарлар әлемі туралы түсініктерді адамзат қоғамына ауыстырудың тәсілі бірінші қатарға шығатындығын айтады. Ә. Қайдар: «фразеологизмдердің басым бөлігі адамға ұқсайтын ерекшеліктері бар жақсы үйретілген үй жануарларының мінез-құлқын, сыртқы кескінін, қылықтарын сырт көзбен бақылап, бейнелі түрде салыстыру негізінде пайда болған. Бір жағынан, жануарлар әлеміне, екінші жағынан, қоғамдағы адамдардың өзара қарым-қатынасына және олардың алуан түрлі тіршілік жағдайларындағы мінез-құлықтарын бақылап алынған бұл ассоциативтік параллельдерден фразеологизм қалыптастырудың бейнелі аялық негізі және олардың мағынасын ауыстыру және өзгерту себебінен қызмет атқаратын біраз ұқсастықты таба алады», – дейді (Қайдар, 1998).

Зерттеуші ғалым О.В.Галимова жануар атауының ауыспалы мағынада қолданылып, адамға қатысты ақпарат қызметі жайлы мынадай тұжырымға келген: «зооним сөздер мақал-мәтелді бір жануарды сипаттай отырып, адам санасында ассоциативтік көрініс көрсетеді, оның мінезі, әдеттері, қимылы және зоофразеологизмдердің мотивациялық негізіндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтар олардың мінезіндегі эмоционалдық бағаны сипаттайды. Осы мағлұматтар қайта ой елегінен өткізіледі және адамға мінездеме беру кезінде пайдаланылады» (Галимова, 2004).

Жануартану ғылымында Қазақстанды мекендейтін жәндіктердің 20 мыңнан астам түрі бар. Осы себепті, қазақ халқының өте байқағыш халық екені бәріне мәлім.

Материалдар мен әдістер

Бүгінгі күнге дейін жан-жануар атауларына қатысты зерттелген еңбектерге келетін болсақ, Т.В. Линко «Зоонимы в казахском и русском языках» (Линко, 1988) еңбегінде қазақ және қазақ тілдеріндегі жан-жануарлар атауларына салыстырмалы талдау жасаған. О.Тоқхожаева «Қазақ тіліндегі жан-жануарлар лексикасы» (Тоқхожае-

ва, 1991) еңбегінде семантикалық, құрылымдық, лингвистикалық, сөзжасамдық және этимологиялық талдаулар жасап, нәтижесінде фауна терминдерінің тілдік жүйедегі орнын анықтаған. Р.Смағұлова «Неміс және қазақ тілдеріндегі құрамында жан-жануарлар атаулары бар фразеологизмдер» атты еңбегінде неміс-қазақ тілдеріндегі жан-жануарларға қатысты фразеологизмдерді мағыналық және құрылымдық жағынан салыстыра зерттеген (Смағұлова, 2003). Р. Панзарбекова «Қазақ тіліндегі жануарлар төлінің атауы» еңбегінде (Панзарбекова, 1998) жануарлар төлінің лексика-семантикалық топтарын, семантикалық сипаттамасын қарастырып, оларды түркі тілдеріндегі төл атауларымен салыстыра қарастырған. Ф.Исенова «Зоонимы русского и казахского языков» атты еңбегінде қазақ және қазақ тілдеріндегі зооним атауларының құрылымдық-мағыналық қасиетін зерттеген (Исенова, 2005). Б.С.Токтағұл «Түркі тілдеріндегі төрт түліктің жасына қатысты атаулардың этнолингвистикалық сипаты» атты еңбегінде түркі тілдеріндегі негізгі төрт түлік малдың жасына байланысты аталатын атаулардың этнолингвистикалық сипатын анықтаған (Токтағұл, 2005). М.С.Бейсенова Махмұд Қашқаридың «Диуани лұғат ат-түрк» сөздігінен төрт түлік малдың аттары мен оларға қатысты сөз тіркестерін жинақтаған, сонымен қатар атауларға сипаттама берген (Бейсенова, 1997). Н.Қ.Айтбаева «Қазақ тіліндегі жылқыға қатысты атаулардың лексика-семантикалық және дүниетанымдық сипаты» атты еңбегінде қазақ тіліндегі жылқы малына қатысты атаулардың лексикалық-семантикалық және дүниетанымдық сипатын зерттеген (Айтбаева, 2007). Ә.Жақыпов «Термины верблюдоводства в казахском языке» атты зерттеуінде қазақ тіліндегі түйе малына қатысты атауларды зерттеп, олардың жергілікті тіл ерекшеліктері мен әдеби тілдегі қолданысын анықтаған (Шойманова, 2008). М.Б.Шойманова «Қазақ және ағылшын тілдеріндегі сиыр малына қатысты атаулардың лексика-семантикалық өрісі» атты зерттеуінде қазақ тіліндегі сиыр малының атауларын ағылшын тілімен салыстыра зерттеген.

ТМД елдерінің ғалымдары зоонимдер мен құс, балық атауларын зерттеген кезде, олардың терминжасамдық, сөзжасамдық қасиеттерін, денотативтік, коннотативтік мағыналарын айқындаған.

Түркологияда жануарлар дүниесіндегі сүтқоректілер мен құстар тобына жататын лексемалар зерттелген. Осы салаға алғаш қадам басқан – қазақ ғалымы Ш.Жанәбілов. ол

үй жануарлары атауларына (сиыр, түйе, қой, жылқы, ешкі) қатысты басқа да атауларды зерттеген.

Зооним атауларын зерттеген ғалымдар еңбектері арқылы, қазіргі таңда фауна жайлы қызықты мәселелер, олардың шығу тарихы, халықтың дүниетанымымен ұштаса қарастырыл келе жатқанын байқауға болады. Дегенмен, қазіргі таңда қазақ тіл білімінде жануарлар атауларын зерттеу нысанына алған еңбектер жоқ. Осы іспеттес зерттеу еңбектері тек зоологиялық, биологиялық тұрғыдан қарастырылған, түсіндірме сөздіктерде қарастырылған. Арнайы жануарлар атауларын – С.Аманжолов, Ғ.Қалиев, Ш. Сарыбаев, Н.Жүнісов, Ж.Досқараев, Б.Бекетов және т.б. қарастырған, антропонимдердің құрамындағы жан-жануар атауларын Т.Жанұзақов қарастырған.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қытай және қазақ тілдерінде жануарлар атауларын өз алдына дербес жинақтап, топқа жіктеп, семантикалық-лексикалық мағыналарын айқындап, жануарлар атауларының мақал-мәтелдерде қолдану ерекшелігіне қатысты еңбек жоқтың қасы. Сондықтан, біздің зерттеуіміздің басты мақсаты – қазақ және қытай тілдеріндегі жануарлар атауларын қолданған паремияларды жинақтап, олардың семасиологиялық ерекшеліктерін айқындау.

Кез келген халықтың тарихы, мәдениеті, салт-дәстүрінен көптеген құбылыс көре аламыз, сол халықты танимыз, сол тілде сөйлейтін ұлттың сана-сезімін тани аламыз, алайда көп жағдайда салыстырмалы, салғастырмалы эталон ретінде жан-жануарлар жиі пайдаланылады. Зоонимдер мақал-мәтел, жаңылтпаш, жұмбақ құрамында жиі қолданылады. Зоонимдердің паремияларда қолданылуы оның семантикалық орталығының болуында, зоонимдерде негізгі метафоралық мағына иеленуінде жатыр.

Қазіргі таңда зерттеушілер паремиялардағы зооним-компонентін әр тілде салыстырып зерттеп жатыр, осы тұрғыдан келгенде, көп жағдайда фразеологизмдерді, мақал-мәтелдерді араластырып қарастырып жатады. Біздің зерттеуіміздің негізгі материалы – зооним-компоненті қолданылған паремиялар болып табылады.

А.В. Янин «Француз және қазақ тілдеріндегі жануарлар атауларымен берілген фразеологиялар» атты ғылыми мақаласында зерттеу нәтижесінде «екі салғастырылып отырған тілдерде зооним атауларымен фразеологиялық бірліктер

бар, олар толықтай лексикалық құрамы мен бейнелілігі жағынан ұқсас болып келеді. Алайда, бір тілде кездесетін фразеологиялық бірлік екінші тілде кездеспейтін жағдайлар да бар екенін байқау керек, ондай фразеологиялық бірліктер екінші тілдің ерекшелігіне сәйкес келмейді». (Янин, 1998).

Көптеген еңбектер зоонимдер атаулары бар мақал-мәтелдерді зерттеуге арналған. Бұл зерттеулер бірнеше тілдегі зооним-компонентті мақал-мәтелдерді салыстыра-салғастыра зерттеуге арналады. Э.М. Созинованың «Башқұрт, қазақ және ағылшын тілдеріндегі жануарлар атаулары қолданылған мақал-мәтелдер» атты еңбегінде паремияларды мақал-балама тұрғысынан зерттеген. (Созинова, 2003).

Қарастырған материалдар негізінде автор келесідей нәтижелерді көрсеткен:

1. үш тілде де бірбаламалы немесе баламасы ұқсас мақал-мәтелдер саны аз;

2. зерттеу жүргізген мақал-мәтелдер қатарында жануарлар тірі табиғатта қарапайым физикалық объект ретінде қасиеттері адамға беріледі (метафоризация әдісі бойынша).

3. Кез келген тілдегі мағыналық жағынан ұқсас паремияларды зерттеу

кезінде кез келген халықтың өміріндегі ортақ тілдік үлгілеу ұқсастықтары көрінеді. Сонымен қатар, ұлттық ерекшеліктермен байланысты айырмашылықтарды да анықтауға көмегін тигізеді. Материалдың шектеулі көлемінің өзінде паремиялардағы метафорланудың түрлері мен жүйесінің ұқсастықтарын байқауға болады.

У.Н. Решетнева «Шығыс елдерінің мақал-мәтелдеріндегі флора мен фауна» атты ғылыми мақаласында қытай тіліндегі флора мен фауна өкілдері қолданылған мақал-мәтелдерді басқа Азия елдерімен салыстырады. Нәтижесінде, зерттеу кезінде адам өмірімен тығыз байланысты тіршілік әрекеті және тіршілікті қамтамасыз ету бағытындағы мақал-мәтелдер жиі кездеседі (Решетнева, 2003).

Қытай филологтары да кейінгі кездегі мақал-мәтелді зерттеуге көп көңіл бөлуде, алайда фразеологизм, мақал, мәтел түсініктерін араластырып зерттеуде. Зерттеу пәні ретінде зоонимдермен қолданылатын мақал-мәтел пайда болуы, ментальді ерекшеліктері, мифологиялық мағыналары, ырғақтық құрылымы, ассоциативті байланыстары (Хан Чжипин, Чэн Я Фан, Ян Сяоянь).

Зоонимдердің пайда болуы жайлы мәселені зерттеуге арналған еңбектер өте аз. Негізінен зооним-компоненті бар фразеологизмдер мен

паремияларды салыстырмалы-салғастырмалы зерттеулерге арналған еңбектер.

Кез келген халықтық мақал-мәтелінің негізі – мақал-мәтелді бір заңдылығы бар және мақал-мәтелді бір циклмен қайталанатын бақылау. Жетекші болжау функциясы бар паремиялық жанр бола отырып, *мақал-мәтел* «қорытындының бір бөлігі ретінде екі жағдайды біріктіретін айқын себеп-салдарлық байланыспен сипатталады – нақты және болжалды» (Семененко, 2011). Сондықтан *мақал-мәтел* мәтін бірлігі ретінде қатаң құрылымға ие және әдетте екі бөліктен тұрады: сол жақта орналасқан болжамды (бастапқы) бөлік және оң жақта орналасқан болжам (соңғы бөлім). Болжамдық бөлімде қоршаған дүниенің шындығына бақылаулар бар, болжам – бақылау негізінде жасалған қорытынды (мысалы, *Кешикі ас кезінде нан түседі* (болжамды бөлік) – *Қонақ асығыс келе жатыр* (болжам) (Грушко, 1995). Сонымен қатар, мақал-мәтелдердің құрылымдық ұйымдастырылуындағы айырмашылықтар болуы мүмкін: бір жағынан, олар қысқа, клишеленген мәтіндер болуы мүмкін (*Мұржа тарсылы – жақсылыққа емес. 耗子出城, 灾祸临门* – *Hàozǐ chūchéng, zāihuò línmén* Тышқандар қаладан кетсе, апат болады, екінші жағынан, көлемді сипаттамалар (*Егер жалын көп ұзамай қар қуыршақтарының астында сөніп қалса, онда Рождество мерекесінде күн ашық болады, егер от ұзақ уақыт бойы жанып, түтіндеп тұрса, онда біз боран мен қатты аязды күтуіміз керек – тіпті құс та қатып қалады*).

圈塥上野鼠爬泥, 主有水, 必到所爬处方止 – *quān chéng shàng yě shǔ pá ní, zhǔ yǒu shuǐ, bì dào suǒ pá chù fāng zhǐ* – *Жабайы егеуқұйрық қорадағы лайдың үстімен жорғаласа, су бар деген сөз, жорғалаған жерде тоқтайды* (姜元礼, 1976).

Е.Г. Павлова модельдер бойынша құрылған мақал-мәтелдердің үш негізгі логикалық түрін анықтайды:

1) бірнәрсе болса (бар, болады, болды), бірнәрсе болады: *Қойшы көп болса, қой арам өледі*.

2) мұны істесең, бірдене болады: *Қарақұрт жесе қой семіреді*.

3) анау-мынаны істесең (болмаса) бірдене болады; сондықтан істе (не істеме) (*Арық малды асырасаң*

Аузы-мұрныңды май етер.

Арам адамды асырасаң

Аузы-мұрныңды қан етер.

Алғашқы екі түр шын мәнінде *мақал-мәтел* болып табылады – болжамдар, үшінші түрі болжау функциясынан басқа, кеңес немесе тыйым-

ды қамтиды, сондықтан оған сиқырлы сипаттағы мақал-мәтелдер-ережелердің бір түрі кіреді. Бұл жағдайда мақал-мәтелдегі кеңес ең алдымен етістік формалары арқылы көрінеді, императивті көңіл-күйді білдіреді

(*Малым бар деп мақтанба,*

Нарым бар деп мақтан,

Нарым бар деп мақтанба,

Арым бар деп мақтан.).

Сонымен қатар, тірі сөйлеуде бұл формалар Т.С. Садова ойынша, «кемітілген (қысқартылған) және құрылымдық түрленетін түрге ие болуы мүмкін: себеп-салдар орындарын өзгертуі мүмкін, екі бөліктің бірі ұсынылуы мүмкін, көбінесе тыйым салынған формула негізінде» (Садова, 2003), бұл фольклор жанрларының мәтіндік вариативтілігімен түсіндіріледі.

Т.Г. Никитинаның пікірі бойынша, «күнделікті сананың болжамдық әрекетінің нәтижесінде мақал-мәтелді вербализациялау әдістері әртүрлі: қысқа мерзімді тұрақты тілдік бірліктен ұзақ мәтіндік сипаттамаға дейін» (Никитина, 2008), бұл қазақ және қытай мақал-мәтелдерімен расталады. Мысалы, *Жақсы аттың артынан құнан ереді, Жақсы жігіттің артынан ұлан ереді* – үлгі түту; *雨后虹垂, 晴明可待 Yǔ hòu hóng chuí, qíngmíng kě dài* – *Жаңбырдан кейін кемпірқосақ салбырап, күн жарқырайды* – үміт ету.

Оқшауланған жағдайларда лексикалық вариацияға қытай мақал-мәтелдерінде де жол беріледі. Сонымен, *丝毛狗褪毛不尽, 主梅水未止* – *Sī máo gǒu tuì máo bù jìn, zhǔ méi shuǐ wèi zhǐ* (66) мақал-мәтелдерінде (Жүні жібектей иттің жүні толық түлемейді – ұзақ көктемгі жаңбыр) және *狮毛狗换毛不干净, 预兆梅雨还不会结束* – *Shī máo gǒu huàn máo bù gānjìng, yùzhào méiyǔ hái bù huì jiěshù* (Арыстан жалынды ит толық түлемейді – ұзақ көктемгі жауын) мақалдарынан *жүн* және *жал* есімдіктері, сондай-ақ арыстанның ұзын, арыстан – жібектей жүнінің сипатын білдіретін сын есімдер синонимдік қызмет атқарады. Сын есімдердің бірінші жұбы жал есімімен жалпы үйлесім – «кейбір жануарлардың мойнында ұзын шаш», екіншісі – арыстан жалы – «қалың шаш» фразеологиялық мағынасына қарай контекстік синоним деуге болады.

Лексикалық вариация басқа фольклорлық мәтіндер сияқты мақал-мәтелдердің салыстырмалы тұрақтылығын көрсетеді. «Ауыстырушы компонент ауыстырылған компоненттің толық синонимі (бір сөзді немесе күрделі атау) бола алады немесе одан мағыналық реңкімен ерекшеленуі мүмкін» екенін атап өткен жөн.

Сонымен қатар, вариацияның пайда болуына сөзжасамдық және грамматикалық түрленуден тұратын құрылымдық-семантикалық түрленулер де ықпал ете алады. Бұл жағдайда мақал-мәтелдердің грамматикалық жоспарының өзгеруінің нәтижесі «олардың құрамының ішкі және сыртқы морфологиялық және синтаксистік түрленуі болады. Мақал-мәтел компоненттерінің регистр формасының, санының, шақтарының, салыстыру дәрежесінің өзгеруі сыртқы морфологиялық вариацияға әкеледі (Ел ебелек емес, Ер көбелек емес. (Ломакина, 2010). «Сөзжасам арқылы түрлену вербальды компоненттердегі префикстердің түрленуіне байланысты жүзеге асады» және туыстық компоненттердің құрылымындағы басқа өзгерістер де орын алады.

Мысалы:

Өлейін деген тышқан,

Мысықтың қуырығымен ойнайды.

Ажалды тышқанға аш мысық тап келер.

Мысық та жолбарысша қуанады.

Бір мақал-мәтелден вариацияның бірнеше түрін бірден байқауға болады. Ондай мақал-мәтелде бір компонент әртүрлі мағынада жұмсалады, қолданылғанда грамматикалық формасында өзгерістер байқалады.

Мысалы,

Жылы-жылы сөйлесең, жылан інінен шығады,

Жаман-жаман сөйлесең, пышақ қынынан шығады. (жылы сөйлеп **залым** адаммен де тіл табысуға болады)

Адам бір сөйлескенде жылан,

Екінші сөйлескенде құлан,

Үшінші сөйлескенде адам. (сақ адам)

Жыланды өлтіргеннің сауабы бар. (жаман іс жойылса сауап келер)

Жылан терісін тастаса да жылан. (залым адам залым болып қала береді).

Кейбір зерттеушілер мақал-мәтелдердің жасалуында жатқан ырғаққа ерекше мән береді. Сонымен, Т.С. Садова пайымдауынша, «Таңба-сөйлем ырғағы тек рифмалық элементтер арқылы ғана емес, одақсыз күрделі сөйлемдер құрамындағы лексикалық қайталаулар мен семантикалық-синтаксистік параллелизм сияқты тілдік құралдар арқылы жасалады», – деп есептейді (Бабалар сөзі, 2010).

Қазақ халқының ырымында бағыныңқы шарты бар күрделі сөйлемдер қолданылады:

- Егер ат сүрінсе ұруға болмайды. Қайта көзін оң қолмен сүртіп тазалайды. Онысы – сайтан аттың көзін басып тұрса, қашып кетсін

дегені. Жолаушы келе жатып, атының сауырынан ұрмайды немесе қамшы салмайды. Себебі, жапанда жалғыз өзі келе жатқан жолаушыны қолдап, жебеген Қызыр пайғамбар аттың сауырында отырады деп жориды.

- Егер ауылдан атқа мініп аттанғанда артынан ит ере шықса, қуалап зорлықпен кері қайтармайды. Өйткені ит иесіне опадар. Мүмкін жолы болар деп, жақсылыққа жориды.

- Егер қой күзде төсін жиі қақса, қыста қар калың түседі.

Бұл сөйлемдерді екі жағдаятты деп атауға болады: күрделі сөйлемдер синтаксистік маркер қамтиды (егер..... олай болса). Сонымен қатар, синтаксистік құрылым бір мағыналық бөліктен, не бірнеше бөлікті қамтуы мүмкін, мұндай жағдайда компонент ауыстырылады.

Мысалы,

Үйге кірген жыланды өлтірмейді, оның басына ақ тамызып шығарып жібереді. Себебі, кейбір кездерде періштелер жылан бейнесіне кіріп, жер бетін шарлайды екен. Жыланды сол періште болар деп ойлайды. Ал даладан жылан көрсе – қуып жүріп өлтіреді. Себебі, оны қастық жасайтын қара бас, шубар төс дұшпан деп қаралайды.

Күзде, қыста өріске шығар алдында қойлар секіріп, ойнақтап, сүзісіп, бірін-бірі қуаласа, кешікпей күн қатты суытады.

Берілген мысалдардан басқа негізінен жақсы сөйлемдер (*Есікті керме; Мықыныңды таянба*) және қарапайым бірқұрамды сөйлемдер (*Қойдың үстінен аттап өтуге болмайды*) сирек кездеседі.

Қытай мақал-мәтелдері, қазақ халқының мақал-мәтелдері секілді, екі бөліктен тұратын бір фразалық мәтіндер ретінде құрылымдалған: сол жағындағы болжамдық жағдай, ол нақты жағдайды сипаттайды және оң жағында болжамдық жағдайдың негізін білдіретінін ашатын болжам (早虹雨, 晚虹晴 – *Zǎo hóng yǔ, wǎn hóng qíng* – *Таңертең кемпірқосақ пайда болса, кешке жаңбыр жауады*. Қытай мақал-мәтелдерінде негізінен бағыныңқы сыңарлары бар күрделі сөйлемдер кездеседі (清明不戴柳, 来年变黄狗 – *Qīngmíng bù dài liǔ, láinián biàn huáng gǒu* – *(Егер) Цинмин фестивалінде тал шоғын тақпасаңыз, (онда) келесі жылы аңшы итке айналасыз немесе күрделі жалғаулықсыз сөйлемдер: 狗到河边吃青草, 预示大水将要退去 – *Gǒu dào hé biān chī qīngcǎo, yùshì dà shuǐ jiāng yào tuìqù* – *Ит шөп жеу үшін өзен жағасына барды – су тартылады. 月亮长毛, 有雨明朝 – *yuè liàng zhǎng máo, yǒu yǔ***

míng chǎo – Ай тұман болып көрінсе – жаңбыр болады.

Қазақ және қытай халықтарының мақал-мәтелдерінде болжам сендірудің жоғары күші бар және қосымша аргументтерді қажет етпейді. Мақал-мәтелдерде астарлы мәтін жасауға ұмтылыс байқалмайды, ал мақал-мәтелдердің ішкі формасы тура мағынасында мақал-мәтелдердің мағынасына уәждеме береді.

Мақал-мәтел прецеденттік мәтін бола отырып, «сөздік және ақыл-ой әрекетінің толық және өзін-өзі қамтамасыз ететін өнімін» көрсетеді (严光华, 1999), оның ішкі формасы мәлімдеменің мәнін түсінуге және оған тән функцияларды анықтауға көмектеседі. Қазақ зерттеушілерінің еңбектерін талдай келе, мақал-мәтелдердің қызметі туралы мәселе жеткілікті түрде зерттелмегені анықталды.

Қазақ ғалымдары құстарға арналған көптеген зерттеулер жүргізген. Академик Ә. Қайдардың «Қазақтар ана тілі әлемінде» атты этнолингвистикалық сөздігінде құсқа қатысты атаулардың жалпы тізімінің өзінде 389 тілдік бірлік келтірілген, солардың әрқайсысы өз ішінен бірнеше түрге жіктеледі. Әр құс түріне жеке тоқталған ғалым бір ғана «бозторғай» орнитонимінің жеті түрін атап көрсеткен: айдарлы бозторғай, аққанат бозторғай, дала бозторғайы, кіші бозторғай, кара бозторғай, мүйізді немесе құлақты бозторғай, теңбілтас бозторғай. Сөздікте олардың әрбіріне жеке түсіндірме берілген. Сондай-ақ қазіргі тіл ұстанушылардың барлығына бірдей таныс емес «бұлдырық» деген құстың ит табан бұлдырық, қарабауыр және ақбауыр бұлдырық, қылаң төс бұлдырық сияқты түрлеріне сипаттама берілген. Осы қылаң төс бұлдырықтың қазақ тілінде «қылқұйрық» деген баламасы бар екенін де осы кітаптан көреміз (Семенов, 2011). Қылқұйрық сөзінің «Тәржұманда» да берілгенін атап өткеніміз жөн.

Қаз ұшып кетсе, көлді үйрек жағалар. Қаз – үйрекпен салыстырғанда үлкенірек, семізірек құс. Адамдарға қатысты алғанда бұл мәтел беделді, өзіндік орны бар кісі кетсе, елді, ауыл-аймақты онымен салыстырғанда жасы кішірек, тәжірибесі азырақ, қай жағынан да дәрежесі төменірек адам билейді дегенді меңзейді. Енді аталмыш орнитонимдерге қатысты қазір қолданыста жүрген «Біреудің үйрегін жесең, өзіңнің қазыңды дайында» деген мәтелге тоқталамыз (Қайдар, 2013).

Қазақ – ежелден-ақ адамдар арасындағы сыйластыққа, алыс-беріс, барыс-келіске ерекше

мән берген халық. Әсіресе, алысқа ұзатылған қызының артынан барып, құдаларының үйіне қонақ болып, араласу әдеттегі жайт болған. Арнайы қонағына жылқы сойған қазақ сыйлы кісі келгенде міндетті түрде қой сойып, дастархан жайып, алдына барын қойып, ерекше ықыласпен күтетін болған. Бұл – малы бар адамның тірлігі. Ал тұрмысы орташа, өзі аң аулап, таз жүгіртіп, құс салып күнелтіп жүрген кедей үйіне келген кісіге тым болмағанда құс (атып алған жабайы үйрек, т.б.) асатын болған. Аттанарда қонақ шаңырақ иесіне ризашылығын білдіріп, өз үйіне шақыруды парызым деп санаған. Жол түсіп келген жағдайда бұрын өзіне жасалған сый-құрметтен де артық қошемет көрсетуге тырысқан. Осындай сыйластыққа негізделген қонақжайлық дәстүрі қазақ тілдік санасында «Біреудің үйрегін жесең, өзіңнің қазыңды дайында» деген бір ауыз сөзбен түйінделген. Паремиялогиялық қорымызда мұнымен мағыналас «Сыйға – сый, сыраға – бал» деген мәтел бар. Бұл «біреуден титтей жақсылық көрсең, оны еселеп қайтаруға дайын бол» дегенді білдіреді. Сонымен тіл коммулятивтік қызметі арқылы бабаларымыз бен қазіргі ұрпақ арасындағы диалогты қамтамасыз етеді. Осыған орай, тілдің фразеологиялық бірліктері мәдени стереотиптер ролін де атқарады. Олардың қатарына паремиялогиялық қор да жатады, өйткені мақал-мәтелдерді халық санасындағы таптаурындар ретінде қарастыруға болады. Мақалдарды қарапайым, әдепкі мәдениеттің ғасырлар бойы қалыптасқан тілі деуге болады, оларда халықтың өмірлік ұстанымы, философиясындағы негізгі категориялар мен көзқарастар қысқа да нұсқа пішінде көрсетіледі. Яғни олар халықтың ділін, ақыл-ойын, мәдениетін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, жаңғыртып отыратын «даналық қоймасы» іспеттес.

Өте аз пайызды зоонимдермен қазақ фразеологиялық бірліктерін зерттеуге арналған зерттеулер құрайды. Жұмыстардың көпшілігі ағылшын, француз, неміс және басқа да тілдердегі ұқсас фразеологиялық бірліктері бар зоонимдер бар қазақ фразеологиялық бірліктеріне салыстырмалы талдау жасайды. Жануар атауларын қамтитын фразеологизмдер дүниенің тілдік суреттеріндегі интернационалдық пен ұлттықтың өзара байланысын, семантиканың тұлғасын және әр тілдегі фразеологиялық бірліктердің ішкі формасындағы айырмашылықтарды зерттеуге, менталитетті талдауға мол мүмкіндіктер береді және халықтардың бейнелі-ассоциативті қабылдаулары.

У.Н. Решетнева «Шығыс халықтарының мақал-мәтелдеріндегі флора мен фауна» атты мақаласында өсімдіктер мен жануарлар әлемінің өкілдеріне сілтемелер бар қытай мақал-мәтелдерін басқа Азия халықтарының мақал-мәтелдерімен салыстырады. Зерттеу нәтижесінде «Мақал-мәтелдерде адам өмірі мен тіршілік әрекетімен тығыз байланысты өсімдіктер мен жануарлар дүниесінің өкілдері жиі кездесетіні» анықталды.

Қорытынды

Қытай филологтары да фразеологиялық бірліктер, мақал-мәтелдер мен мәтелдер ұғымдарын араластыра отырып, мақал-мәтелдерді белсенді түрде зерттейді. Зерттеу пәні – зоонимі бар мақал-мәтелдердің шығу тегі, психикалық ерекшеліктері, мифологиялық мағынасы, ырғақтық ұйымдасуы, ассоциативті байланыстары (Хан Чжипин, Чен Я Фань, Ян Сяоян, т.б.).

Айта кету керек, зоонимдердің пайда болу мәселесін зерттеуге аз ғана ғылыми еңбектер

арналды. Бұл негізінен зоонимдік компоненті бар фразеологизмдер мен мақал-мәтелдердің салыстырмалы түрде зерттелуін көрсететін еңбектер.

Кейбір зоолексемалардың қытай тілінде аталық – аналық негізінде қатысты жұбы болмайды, өйткені бұл критерий қытай мәдениетінде маңызды емес, мысалы, Ежелгі Қытайда олар сауын сиырларды өсірмеген, сондықтан бұқа, буйвол негізгі жануар болды. Бұл жануралар шаруашылыққа қажет болды, бұл сәйкестік иероглифтерінде және мақал-мәтелдердің құрамына сөздерді енгізуде көрініс тапты.

Сонымен, әртүрлі халықтардың мақал-мәтелдерінің құрамына кіретін зоонимдер ұлттық-этникалық және стильдік коннотацияға ие. Тіршілік етіп жатқан дүние туралы қазақ және қытай түсініктерінің ерекшеліктері зоолексемалардың жасалу жолында, жұрнақтар (қазақ тілі) және жұрнақтардың, префикстердің (қытай тілі) көмегімен эмоциялар мен бағалауларды білдіре білуінде де бекітілген.

References

- Aytbaeva N.Q. (2007). Qazaq tilindegi jılqıǵa qatıstı atawlardıń leksika-semantikalıq jáne dúnıetanımdıq sıpatı (Lexical-semantic and worldview characteristics of names related to horses in the Kazakh language): diss. ... candidate of philological sciences: 10.02.02 – Almaty. – 123 b.
- Babalar sözi: Jüztomdıq (A hundred volumes).—Astana: «Foliant», 2010. T. 65: Qazaq maqal-mätelderi.—488 bet.
- Beysenova M.S. (1997). Maxmud Qaşqarıdın «Dıwanı luǵat it-türk» attı sözdigindegi dört tülük mal atawları (Names of livestock in the dictionary of Mahmud Kashkari “Diwani Lugat It-Turk”): diss. ... candidate of philological sciences: 10.02.02 – Almaty. – 28 b.
- Ermolaeva, M.V. (2004). Processual’nye frazeologizmy, soderzhashhie komponenty-zoonimy (Procedural phraseological units containing zoonym components) // Phraseological readings in memory of Valentina Andreevna Lebedinskaya / Ed. N.V. Usachev. Kurgan: KSU Publishing House.
- Galimova, O.V. (2004). Jetnokol’turnaja specifika zoonimicheskoy leksiki, harakterizujushhej cheloveka (na materiale russkogo i nemeckogo jazykov) (Ethnocultural specificity of zoonymic vocabulary characterizing a person (based on the Russian and German languages)): avtoref. kand. filol. nauk. – Ufa. – 22 s.
- Grushko, E.A., Medvedev, Ju.M. (1995). Slovar’ russkih sueverij, zaklinanij, primet i poverij (Dictionary of Russian superstitions, spells, signs and beliefs). Nizhny Novgorod: Russian merchant and Slavic brothers.- 560 s.
- Isenova, F.K. (2005). Zoonimy russkogo i kazahskogo jazykov (Zoonyms of Russian and Kazakh languages): diss. ... candidate of philological sciences: 10.02. 20 – Karagandy. – 157 s.
- Janin, A.V. (1998). Frazelogija s nazvanijami zhivotnyh v russkom francuzskom jazykah (Phraseology with animal names in Russian French)/ A.V. Janin // Frazelogija v aspekte nauki, kul’tury obrazovanija. – Cheljabinsk: ChGPU. – S.115 – 118.
- 梁章钜. (1956). 农候杂占. 北京: 中华书局. – 116页 (Liang Zhangju. (1956). Agricultural divination. Beijing: Zhonghua Book Company – 116 s.)
- Linko, T.V. (1988). Zoonimy v kazahskom i russkom jazykah (Zoonyms in Kazakh and Russian languages): diss. ... candidate of philological sciences: 10.02.06 – Alma-Ata. – 168 s.
- Lomakina, O.V. (2010). Paremija v tekstah L.N. Tolstogo: lingvokul’turologicheskij kommentarij (Paremia in the texts of L.N. Tolstoy: linguocultural commentary)// Vestnik Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Novye gumanitarnye issledovanija. № 6. S. 217–221.
- 娄元礼. (1976). 田家五行选释. 江苏省建湖县《田家五行》选释小组. 北京: 中华书局. – 86页. (Lou Yuanli. (1976). Tianjia Wuxing Selection and Interpretation. Tianjia Wuxing Selection and Interpretation Group, Jianhu County, Jiangsu Province. Beijing: Zhonghua Book Company. – 86 pages.)
- Panzarbekova R.Z. (1998). Qazaq tilindegi janwarlar töliniń atawı (Names of young animals in the Kazakh language): diss. ... candidate of philological sciences: 10.02.06 – Almaty. – 114 b.
- Qaydar Ä. (1998). Qazaq tiliniń özehti mäseleleri (Current issues of the Kazakh language). – Almaty: Ana tili. – 304 b.

Ratushnaja, E.R. (2000). Semanticheskaja struktura frazeologizmov v processe ejo formirovanija i funkcionirovanija (na materiale frazeologizmov-naimenovaniy cheloveka v sovremennom russkom jazyke. (The semantic structure of phraseological units in the process of their formation and functioning (based on the material of a phraseological unit named after a person in modern Russian language). Monograph. -Kurgan: KSU Publishing House.

Reshetneva, U.N. (2003). Flora fauna v poslovicah narodov Vostoka (Flora and fauna in proverbs of the peoples of the East)/ U. N. Reshetneva // Second Lazarev Readings: Proc. of the All-Russian Scientific Conf., February 21-23 / Ed. I. A. Golovanov. – Chelyabinsk: Publishing House of the ChGAKI. – S. 224-226.

Russkie paremii: novye formy, novye smysly, novye aspekty izuchenija (Russian paroemias: new forms, new meanings, new aspects of study): Koll. Monografija / Nauchn. red. prof. T.G. Nikitina. – Pskov: PGPU, 2008. 256 s.

Sadova, T.S. (2003). Narodnaja primeta kak tekst: Lingvisticheskij aspekt (Folk Omen as a Text: Linguistic Aspect). St. Petersburg: Publishing House of St. Petersburg University. – 210 s.

Semenenko, N.N. (2011). Russkie paremii: funkcii, semantika, pragmatika (Russian proverbs: functions, semantics, and pragmatics). Monograph. Stary Oskol: ROSA Publishing House. – 355 s.

Smağulova R.Q. (2003). Nemis jāne qazaq tilderindegi quramında jan-janwarlar atawları bar frazeologizmder (Phraseologisms containing animal names in German and Kazakh languages): diss. ... candidate of philological sciences: 10.02.20 – Almaty. – 149 b.

Sozinova, Je.M. (2003). Poslovice s nazvanijami zhivotnyh v bashkirskom, russkom i anglijskom jazykah (Proverbs with animal names in Bashkir, Russian and English) / Je.M. Sozinova // Vtorye Lazarevskie chtenija. – Cheljabinsk. – S. 228 -230.

Şoymanova M.B. (2008). Qazaq jāne ağılşın tilderindegi sūr malına qatıstı atawlardıñ leksika-semantikalıq örisi (Lexical-semantic field of names related to cattle in the Kazakh and English languages): diss. ... candidate of philological sciences: 10.02.20. – Almaty. – 30 b.

Toqtağul B.S. (2005). Türki tilderindegi tört tülüktiñ jasına qatıstı atawlardıñ étnolingvistikalıq sıpatı (Ethnolinguistic characteristics of names for the ages of four foxes in Turkic languages): diss. ... candidate of philological sciences: 10.02.02 – Almaty. – 26 b.

Toqxojaeva O. (1991). Qazaq tilindegi jan-janwarlar leksikası (Animal vocabulary in the Kazakh language): diss. ... candidate of philological sciences: 10.02.06 – Almaty. – 147 b.

Zhakupov, A. (1983). Terminy verbljudovodstva v kazahskom jazyke (Camel breeding terms in Kazakh language): diss. ... candidate of philological sciences: 10.02. 06 – Alma-Ata. – 23 s.

Авторлар туралы мәлімет:

Түрбек Мұрат – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ шығыстану факультетінің докторанты, SDU университеті оқытушысы (Алматы, Қазақстан, e-mail: turbekmurat@gmail.com);

Анипина Алия Каркеновна – PhD, SDU университеті әлеуметтік ғылымдар кафедрасы Әлеуметтік ғылымдар, бизнес және құқық мектебінің ассистент профессоры (Алматы, Қазақстан, e-mail: aliya.anipina@sdu.edu.kz).

Information about authors:

Turbek Murat – PhD student at the Faculty of Oriental Studies of Al-Farabi Kazakh National University, Teacher at SDU University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: turbekmurat@gmail.com);

Anipina Aliya Karkenovna – PhD, Assistant Professor, School of Social Sciences, Business and Law, Department of Social Sciences, SDU University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: aliya.anipina@sdu.edu.kz).

Сведения об авторах:

Түрбек Мурат – докторант факультета востоковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, преподаватель Университета SDU (Алматы, Казахстан, e-mail: turbekmurat@gmail.com);

Анипина Алия Каркеновна – PhD, ассистент-профессор кафедры социальных наук Школы социальных наук, бизнеса и права Университета SDU (Алматы, Казахстан, e-mail: aliya.anipina@sdu.edu.kz).

*Келіп түсті 15 сәуір, 2025 жыл
Қабылданды 30 қараша, 2025 жыл*

2-бөлім
**ШЫҒЫС ЕЛДЕРІНІҢ
ТАРИХЫ МЕН САЯСАТЫ**

Section 2
**HISTORY AND POLITICS
OF THE COUNTRIES OF THE EAST**

Раздел 2
**ИСТОРИЯ И ПОЛИТИКА
СТРАН ВОСТОКА**

У.Б. Жубаниязова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: Bah_Arali@mail.ru

ҚЫТАЙДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР САЛАСЫНДАҒЫ ЖАҢҒЫРТУЛАР: ІШКІ РЕФОРМАЛАРДАН ЖАҢАНЫҚ ҰҚПАЛҒА ДЕЙІН

Мақалада Қытайдың ақпараттық технологиялар саласында жүргізген ішкі реформаларынан бастап, цифрландыру саласының жаһандық ықпалына дейінгі, жаңғырту үдерісі қарастырылады. Қытайдағы саяси және экономикалық қайта құрулар технологиялық супер державаның қалыптасуына қалай ықпал еткені талданады, сонымен қатар, Қытайға әлемдік аренада жетекші орынға ие болуға мүмкіндік беретін негізгі факторлар анықталды.

Зерттеу жұмысының жаңалығы, Қытайдың ақпараттық технологиялар (IT) саласындағы ішкі реформалары және оның жаһандық ықпалы арасындағы байланысты талдауға кешенді көзқараста жатыр. Модернизацияның қытайлық моделін басқа әлемдік орталықтардағы технологиялық үдерістердің дамуымен салыстыруға, сондай-ақ жаһандық бәсекелестік жағдайында, Қытайдың алдында тұрған стратегиялар мен ақпараттық технологиялар (IT) саласындағы, сын-қатерлерді бағалауға ерекше назар аударылады. Міндеті: Қытайда 2000 жылдардың басынан бастап, ақпараттық технологиялар (IT) саласында жүргізілген негізгі реформаларды сипаттау. IT секторының дамуына едәуір ықпал еткен, үкіметтік саясатта, білім беруде және инфрақұрылымда қандай өзгерістер болғанын барынша ашып көрсету. Қытайдың ақпараттық технологияларды дамытудағы және IT саласындағы негізгі компаниялардың өсуіне, олардың ғылыми дамуына жағдай жасаудағы мемлекеттің рөліне баға берілді және Huawei, Tencent, Alibaba және Baidu сияқты қытайлық ірі компаниялардың, жаһандық ақпараттық технологиялар нарығындағы ықпалының ауқымын қалай кеңейтетіні және әлемдегі технологиялық көшбасшылықты қамтамасыз ету үшін, Қытай қандай стратегиялық қадамдар жасап жатқаны талданды. Мақсаты – қытайлық ақпараттық технологиялардың даму эволюциясын зерттеу, «Цифрлық Қытай», «Қытайда жасалған-2025» бастамасы және олардың жаһандық цифрлық трансформацияларға әсері сияқты мемлекеттік стратегиялардың рөліне талдау жасау. Сондай-ақ, күн сайын артып келе жатқан халықаралық деңгейдегі бәсекелестік жағдайында кездесетін сын-қатерлер және Қытайдың оларға қарсы қолданатын технологиялық іс-шаралары қарастырылады. Мақалада, жинақталған мәліметтер мен деректерді сараптау кезінде, жүйелі түрде талдау және салыстырмалы түрде талдау әдістері қолданылған. Мәліметтер мен деректерді жинау үшін, ақпараттарды тарату саласындағы Қытайдың белді компанияларының зерттеулеріне қоса, қытайлық және халықаралық сараптамалық орталықтардың зерттеулері мен статистикалық есеп-жазбаларының деректері қолданылды. Нәтижелер: Қытайдың ақпараттық технологиялар (IT) саласындағы жаңғыртулар, елде қуатты цифрлық инфрақұрылымның құрылуына және оның әлемдегі жаһандық ықпалын арттырды. Қытай саясатындағы, сапалы интернетке қол жеткізу, мобильді технологиялар және жасанды интеллект саласындағы ішкі реформалар, елдің IT саласындағы технологиялық көшбасшыға айналуы үшін негіз бола алды. Қытайдың әлемдік және мемлекетаралық ақпараттық технологиялар нарығына әсері, Huawei және Alibaba сияқты ірі ұйымдардың қажырлы еңбектерінің арқасында артып келеді, бұл олардың жаһандық нарыққа ықпал ету аумағының кеңеюімен және 5G, жасанды интеллект және блокчейн технологияларының қарқынды дамуына әсерімен расталады.

Түйін сөздер: ақпараттық технология (IT), цифрлық трансформация, жасанды интеллект, стартап экожүйесі, Қытай инновациялары, ішкі реформалар, Қытайдың жаһандық әсері.

U.B. Zhubaniyazova

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: Bah_Arali@mail.ru

China's of information technology modernization: from domestic reform to global influence

The article examines the process of China's modernization in the field of information technology, starting with internal reforms and ending with the country's global influence in the digital sphere. IT ana-

nological superpower, and identifies key factors that have allowed China to take a leading position on the global stage. The novelty of the article lies in a comprehensive approach to analyzing the relationship between China's internal reforms and its global influence in the field of information technology. Special attention is paid to comparing the Chinese modernization model with other global centers of technological progress, as well as assessing the strategies and challenges faced by China in the context of global competition. Objective: To characterize the main reforms carried out in China since the early 2000s in the field of information technology. Identify what changes have occurred in government policy, education, and infrastructure that have contributed to the development of the sector. The article assesses the role of the state in the development of innovative technologies and creating conditions for the growth of technology companies, analyzes how Chinese companies such as Huawei, Tencent, Alibaba and Baidu are expanding their influence in the global information technology market and what strategic steps China is taking to ensure technological leadership in the world. The purpose of the article is to study the evolution of the Chinese information economy, to analyze the role of government strategies such as the Digital China Initiative and their impact on global digital transformation. It also examines the challenges and prospects that China faces in the face of growing international competition. The research uses methods of system analysis, comparative analysis and historical and economic analysis. Secondary sources were used to collect the data, including statistical reports, research from Chinese and international think tanks, as well as research from key Chinese technology companies. Results: China's modernization in the field of information technology has led to the creation of a powerful digital infrastructure and an increase in global influence. Internal reforms in the field of Internet access, mobile technologies and artificial intelligence have become the basis for the country's transformation into a technological leader. China's influence on the international information technology market is increasing through companies such as Huawei and Alibaba, which is confirmed by their expansion into the global market and their influence on the development of 5G, artificial intelligence and blockchain technologies. The article also shows how China's political and economic features, including government interference in innovation, affect its strategic position in the global market.

Keywords: information technology (IT), digital transformation, artificial intelligence, startup ecosystem, Chinese innovations, internal reforms, China's global influence.

У.Б. Жубаниязова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
e-mail: Bah_Arali@mail.ru

Модернизация Китая в сфере информационных технологий: от внутренних реформ к глобальному влиянию

В статье рассматривается процесс модернизации Китая в сфере информационных технологий, начиная с внутренних реформ и заканчивая глобальным влиянием страны в цифровой сфере. Анализируется, как политические и экономические преобразования в Китае способствовали становлению технологической супердержавы, а также выявляются ключевые факторы, которые позволили Китаю занять лидирующие позиции на мировой арене. Новизна заключается в комплексном подходе к анализу взаимосвязи между внутренними реформами Китая и его глобальным влиянием в сфере информационных технологий. Особое внимание уделено сравнению китайской модели модернизации с другими мировыми центрами технологического прогресса, а также оценке стратегий и вызовов, с которыми сталкивается Китай в условиях глобальной конкуренции. Задача: охарактеризовать основные реформы, проведенные в Китае с начала 2000-х годов в области информационных технологий. Определить какие изменения произошли в правительственной политике, образовании и инфраструктуре, которые способствовали развитию IT-сектора. Дана оценка роли государства в развитии информационных технологий и создании условий для роста основных компаний в сфере IT и проанализировано, как китайские компании, такие как Huawei, Tencent, Alibaba и Baidu, расширяют свое влияние на глобальном рынке информационных технологий и какие стратегические шаги предпринимает Китай для обеспечения технологического лидерства в мире. Цель – изучить эволюцию развития китайских информационных технологии, проанализировать роль государственных стратегий, таких как инициатива «Цифровой Китай», «Сделано в Китае-2025» и их влияние на глобальную цифровую трансформацию. Также рассматриваются вызовы и перспективы, с которыми сталкивается Китай в условиях растущей международной конкуренции. В работе использованы методы системного и сравнительного анализа данных. Для сбора данных применялись вторичные источники, включая статистические отчеты, исследования китайских и международных аналитических центров, а также исследования ключевых китайских информационных компаний. Результаты: Модернизация Китая в сфере информационных технологий привела к созданию мощной цифровой инфраструктуры и росту глобального влияния. Внутренние реформы в области интернет-доступа,

мобильных технологий и искусственного интеллекта стали основой для трансформации страны в технологического лидера в сфере ИТ. Влияние Китая на международный рынок информационных технологий усиливается через компании, такие как Huawei и Alibaba, что подтверждается их экспансией на глобальный рынок и влиянием на развитие технологий 5G, искусственного интеллекта и блокчейн. В статье также показано, как политические и экономические особенности Китая, включая государственное вмешательство в инновации, влияют на его стратегическую позицию на мировом рынке.

Ключевые слова: информационная технология (ИТ), цифровая трансформация, искусственный интеллект, экосистема стартапов, китайские инновации, внутренние реформы, глобальное влияние Китая в сфере ИТ.

Кіріспе

Қытай өзінің орасан зор адами және қаржылық мүмкіндіктерінің арқасында, соңғы бірнеше жыл ішінде экономиканы цифрлық трансформациялауды белсенді түрде жүзеге асыра отырып, жетекші инновациялық және технологиялық алып мемлекет мәртебесіне ұмтылды.

Қытай соңғы онжылдықтарда ақпараттық технологиялар (ИТ) саласында айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Бірнеше онжылдықтар бұрын озық технологияларға шектеулі қол жетімділігімен танымал болған ел бүгінде ИТ саласындағы әлемдік көшбасшы болып табылады. Қытайдағы ақпараттық технологияларды жаңғырту-бұл жай ғана технологиялық процесс емес, елдің жаһандық экономикадағы ұстанымын нығайтуға және инновациялық салаларды дамытуға бағытталған стратегиялық батыл қадамы еді.

Әдебиетке шолу

Соңғы жылдары ҚХР-да экономиканы цифрландырудың ұлғаюы, әсіресе электрондық сауда, қаржылық ұйымдарда және технологиялық өндіріс салаларында анық байқалады. Сонымен қатар, цифрлық экономиканың элементтері азаматтардың күнделікті өмірінде де жиі кездеседі. Кез келген елдегі ЖІӨ-нің жалпы құрылымындағы цифрлық экономиканың үлесін бағалаудың әртүрлі тәсілдері бар (Ашмаров, 2019: 21).

Қытайдың ақпараттық технологиялар саласындағы модернизациясы оның экономикалық өсуі мен жаһандық ықпалының негізгі аспектісін білдіреді. Ел реформалар мен инновациялардың бірнеше кезеңдерінен өтті, олар ішкі трансформациядан басталды және көп ұзамай халықаралық аренада маңызды қатысуға әкелді.

1970 жылдардың аяғынан бастап, Дэн Сяопиннің билікке келуімен Қытай ақпараттық технологиялардың өсуіне ықпал ететін нарықтық реформаларды белсенді түрде енгізе бастады.

1990 жылдары Қытайға ақпараттық технологияларға шетелдік инвестициялар келе бастады, сонымен қатар бағдарламалық жасақтама мен компьютерлік немесе желілік жабдықты дамытатын компаниялар пайда болды. Жекешелендіру және Шэньчжэнь сияқты технологиялық хабтарды құру цифрлық инфрақұрылымды дамытуға түрткі болды.

ҚХР Индустрия және ақпараттық технологиялар Министрлігі жанындағы Қытай ақпараттық – коммуникациялық технологиялар академиясының (CAICT) баяндамасынан алынған мәліметтерге сәйкес, Қытайдың цифрлық экономика көлемі 2018 жылғы қаңтар – маусымда 16 трлн юаньға (2,32 трлн АҚШ доллары) жетті, бұл елдің ЖІӨ-нің 38,2%-на тең (2017 жылы 32,9%).

Қытайдың «Технологиялық ұлтшылдық» Стратегиясынан Ұлттық ресурстарды халықаралық корпорациялармен ынтымақтастыққа біріктіретін неғұрлым прагматикалық саясатқа көшуі елдің экономикалық ортасын айтарлықтай өзгертті. Қытай компьютерлердің жетекші өндірушісі және ИТ қызметтері мен шешімдер нарығының негізгі ойыншысы болу стратегиясының пайдасына технологиялық оқшаулануға ұмтылудан бас тартты.

Қытайдың ақпараттық технологиялар (ИТ) саласындағы микроэлектрондық және компьютерлік индустрияға қатысты стратегиясы үқсас әрі айқын, себебі, осы саладағы экспорт пен инфрақұрылымға қомақты инвестициялар салынған. Екінші жағынан, Қытай шетелдік технологияларға тәуелділікті азайту үшін, экономиканың негізгі бағыттарын орталықтандырылған басқаруды сақтай отырып, Үкіметтің технологиялық тұрғыдан жоғарғы деңгейлерге деген ұмтылысын білдіреді (Томайчук, 2019: 31).

Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етпестен саясат, экономика және қорғаныс саласындағы ұлттық қауіпсіздікке кепілдік берілмейді. Қытай басқа елдердің тәжірибесінен сабақ алуы

керек, бірақ олардың бақылауына бағынбауы керек. Қытайдың компьютерлік саясатының негізгі қағидасы технологиялық және экономикалық өзін-өзі анықтауды сақтай отырып, басқа елдердің мысалында оқуға деген ұмтылыс болды (Қытайдағы электрондық коммерция: қазіргі жағдай, даму стратегиялары, және жаңа тенденциялар, 2021: 71).

2000 жылдары Қытай ақпараттық технологиялардың ішкі нарығын белсенді дамыта бастады. Ел электроника мен телекоммуникация жабдықтарының ірі өндірушілерінің біріне айналды. 2004 жылы «Alibaba» интернет-алыбы құрылды, ол электрондық коммерцияның жетекші платформасына, сондай-ақ АТ қызметтері нарығы саласындағы әлемдегі ең ірі компаниялардың біріне айналды. «Tencent» компаниясы әлеуметтік желілер мен онлайн-ойын-сауық саласындағы әлемдік көшбасшыға айналды, ал «Huawei» және «ZTE» Қытайды телекоммуникациялық технологиялардың әлемдік нарығына шығарды.

Цифрлық инновациялар тиісті мемлекеттік бағдарламаларды қабылдау арқылы осы процесті белсенді қолдайтын ҚХР Коммунистік партиясының басшылығымен енгізілуде. Г.Г. Головенчик «Қытай өнеркәсібінің цифрлық трансформациясы: ЕАЭО үшін тәжірибе» мақаласында Қытай Коммунистік партиясының басым бағыттарына талдау жүргізілді. Қазіргі уақытта Қытай бизнестің әртүрлі секторларына цифрлық инновацияларды енгізу жылдамдығы бойынша көшбасшы рөлін атқарады, бұл әлемнің жетекші экономикаларының көпшілігі үшін басымдық болып табылады.

С.Д. Трубициннің «Ақпараттық саясаттың ерекшеліктері және Қытайдың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету тәсілдері: тарихи және философиялық аспектілер» мақаласында жаңа технологияларды енгізудің жетістіктері мен проблемаларына шолу берілген, автордың айтуынша, қытайлық компаниялардың ТМД және Шығыс Азия елдеріндегі Ақпараттық технологиялар (IT) саласындағы тәжірибесін талдау және бейімдеу мүмкіндігін беру. Мысалы, даму жылдарында құрылған цифрлық инфрақұрылым қытайлық бизнесті цифрлық технологияларды белсенді енгізуге ынталандырады. Сонымен қатар, экономикаға ғана емес, әлеуметтік жағдайға да байланысты цифрлық технологияларды енгізуге кедергілер бар (Трубицин, Остапенко, Чекуменова, 2020: 222).

Нәтижелер және талқылау

Қазіргі уақытта әлеуметтік алшақтықтың тереңдеуі байқалады, себебі, цифрлық экономикаға қатысу үшін гаджеттерді үнемі жаңартып отыру және сапалы ғаламторға қол жеткізу қажет, бұл барлық адамдарға қол жетімді болмауы мүмкін. Осылайша, елдің жалпы экономикасын цифрландыру үдерісі, адамзаттың тыныс-тіршілігі мен әлеуметтік өмірінің барлық аспектілеріне әсер етеді.

Қытай өзінің электронды индустриясын, көптеген шығыс елдерінің мүмкіндіктерінен технологиялық жағынан асып түсетін айтарлықтай әлеуеті бар ірі ғылыми-техникалық секторды қалыптастыру үшін негіз ретінде орнатты. Өзінің экономикалық реформалары аясында, Қытай Халық Республикасының басқарушы партиясы, осы саладағы дамуға неғұрлым белсенді жәрдемдесу мақсатында, өзінің ғылыми-технологиялық саясатын қайта қарады.

Көптеген сарапшылардың пікірінше, осы даму траекториясымен 2030 жылға қарай ҚХР шетелдік әзірлемелер мен жүйелерге толығымен тәуелсіз болатын жасанды интеллектке негізделген шешімдер мен IT саласында көшбасшы болады. Осылайша, ел өз азаматтарының және жалпы қоғамның өмірінде үлкен өзгеріске қол жеткізеді. Ақылды үй, заттар интернеті және тіпті ақылды қала жүйелері, болашақтың технологиясы болуды тоқтатты, себебі, олар үйреншікті жағдайға айналды және бұл жаңа технологиялар өзгерткен өмірдің бір ғана саласы.

Осы процестің экономикалық құрамдас бөлігі тұрғысынан елдің IT саласы жыл сайын шамамен 150 млрд. АҚШ долларын, ал экожүйе мен ілеспе салалар 10 есе – 1,5 трлн АҚШ долларын өндіреді деп болжануда. Осы мақсатқа жету үшін мемлекеттік ғылыми-зерттеу институттарында әзірленген технологияларды коммерциялық қолданумен айналысатын нарықтық жағдайларға бағытталған мемлекеттік кәсіпорындар құрылды. Бұл бірегей қызметтің негізгі ойыншылары-Қытайдағы legend, Founder, Stone және Great Wall сияқты төрт ірі компьютерлік бөлшектерді өндірушілер еді.

Бастапқыда, ҚХР-ның 2001 жылы Дүниежүзілік сауда ұйымына (ВТО) кіруі елдің алдына жаңа сынақтар және сонымен қатар, атап айтқанда, ақпараттық технологиялар мен электроника саласындағы бәсекелестік деңгейінде, едәуір

кедергілерді де қойды. Алайда, содан бері қытайлық өндірушілер өздерінің шешімдері мен ғылыми-зерттеу орталықтарын дамытуда үлкен жетістіктерге жетті. Олардың кейбіреулері, тіпті халықаралық бәсекелестікке дайын болуы да мүмкін, бұл әлемдік компьютерлер нарығында үстемдік ететін «батыс» корпорацияларына қауіп төндіре бастады. Осылайша, ҚХР блокчейнхаттамаларын стандарттау, 5G, заттар интернеті және басқа да өзекті инновациялар мен патенттелген шешімдер саласындағы өз ұстанымын нығайтты.

Мұндай нәтижелерге қол жеткізудің негізгі тетігі – шетелдік бәсекелестердің заңнамалық деңгейде ішкі нарыққа қол жеткізуін стратегиялық тұрғыдан шектей отырып, IT саласындағы ірі ойыншыларды (Baidu, Alibaba, Tencent) қалыптастыруға және нығайтуға мемлекеттің белсенді араласуы болып табылады. Ел басшылығы осы компаниялардың халықаралық нарықтарға кедергісіз шығуын және олардың шетелдік қор биржаларында листинг алуын қамтамасыз етті, бұл компанияларға даму үшін қосымша капитал берді. Ал әлеуметтік саяси жүйе жағдайында мемлекет бұл компанияларды ішінара бақылауға және басқаруға ие, оларды келесідей сипаттауға болатын әртүрлі механизмдер арқылы:

1. ҚХР Коммунистік партиясы осы компаниялардың ішінде осы кәсіпорындардың белсенділігін бақылау, сонымен қатар цифрлық экономика саласындағы ірі инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру үшін мемлекеттік деңгейде қажетті қолдауды қамтамасыз ету үшін партиялық комитеттер құрады.

2. Мемлекет бұл компанияларды салықтардың бір бөлігінен босатады және Мемлекеттік сатып алуға артықшылықты қол жеткізуге мүмкіндік береді.

3. Мемлекеттік ұйымдар алгоритмдерді жақсарту және жақсарту үшін компанияларға пайдаланушылар мен тұтынушылар дерекқорларына қол жеткізуге мүмкіндік береді.

4. Адал компаниялар төмен пайыздық мөлшерлемен банктік несиелерге қол жеткізе алады. Сонымен қатар, Қытай инвестициялық құрал ретінде мемлекеттің қатысуымен венчурлық қорлар құруда.

5. Мемлекет компаниялардағы «Басқарудың арнайы үлестерінің» 1% – дан 2% – на дейін сатып алады, бұл оған негізгі шешімдерде бақылау береді.

Цифрландыру саясатын жүзеге асыру Қытай Коммунистік партиясының басшылығымен

ҚХР Мемлекеттік кеңесінің құзыретіне жатады. Бұл сала үшін жауапкершілік ғылым және технологиялар министрлігі, Өнеркәсіп және ақпараттық технологиялар министрлігі, Білім министрлігі, Киберқауіпсіздік және ақпараттандыру жөніндегі орталық жетекші топ, даму және реформалар жөніндегі Комиссия сияқты ұйымдарға, сондай-ақ ҚХР Ғылым академиясы және Қытай ақпараттық-коммуникациялық технологиялар академиясы сияқты ведомстволық бағынышты институттарға жүктеледі (Ershov, Perevozchikova, Romanova 2019: 208).

2000 жылдардың басынан бастап Қытайда цифрландыру және технологиялар саласындағы нормативтік-құқықтық база белсенді дамып келеді. Ел Үкіметі ғылым мен технологияны дамытудың «Ұлттық орта мерзімді бағдарламасы (2006 – 2025)», «Ақпараттандыруды дамытудың Мемлекеттік стратегиясы (2006 – 2025)» және «Цифрлық экономика – 2025: Қытай кәсіпорындарына арналған іс-қимыл жоспары» сияқты бірқатар негізгі құжаттарды қабылдады.

«Цифрлық Қытай» (2016 – 2026 жж.) жоспары шеңберінде цифрлық технологиялар мен «Жасыл стандарттарды» қолдана отырып өнімділікті арттыруға бағытталған «Қытайда жасалған – 2025» және цифрлық технологиялар мен мобильді интернетті пайдалана отырып, өнеркәсіпті трансформациялауға, сондай-ақ компьютерлендіруге бағытталған «Интернет плюс» атты екі бағдарлама елдегі барлық кәсіпорындарда іске асырылуда.

Қазіргі уақытта Қытай цифрлық экономиканы тұжырымдамалық зерттеуден нақты экономикамен тиімді іске асыру мен интеграцияның прагматикалық кезеңіне көшті. Ел жаһандық цифрлық экономиканың барған сайын маңызды қатысушысына айналуға және жаңа озық салаларда дамуға ұмтылуда.

Қытай үкіметі көбірек көңіл бөлетін провинциялар арасындағы экономикалық даму мен цифрландыру деңгейіндегі айырмашылықтарды ескере отырып, цифрлық экономиканы дамытудың маңызды мүмкіндіктері бар. Экономиканың дәстүрлі секторларында, әсіресе агроөнеркәсіптік салада цифрландыру деңгейін арттыру ерекше қызығушылық тудырады.

Мұның бәрі Қытайдың болашақта заманауи технологияларды дамытуды жалғастыратынын және оларды экономиканың нақты секторларына сәтті біріктіретінін көрсетеді (Ershov, Perevozchikova, Romanova, Ashmarov, 2019: 688).

2020 жылдары Қытай Ақпараттық технологиялар саласындағы жаһандық аренада өзінің қатысуын едәуір күшейтті. «Қытайда жасалған–2025» бастамасын жүзеге асыру елдің технологиялық тәуелсіздігін жақсартуға және жоғары технологиялық салаларды дамытуға бағытталған маңызды стратегиялардың біріне айналды. Қытайлық технологиялардың сапасын жақсартуға, жасанды интеллектті, 5G желілерін және киберқауіпсіздікті дамытуға баса назар аударылды.

Huawei өзінің 5G шешімдерін халықаралық нарыққа шығару арқылы Қытайдың жоғары технологиялық күшінің символына айналды. Алайда, Қытайдың ықпалының артуымен Қытай технологияларының қауіпсіздігіне байланысты геосаяси үйкеліс, әсіресе АҚШ пен Еуропа арасындағы қарым-қатынастапайда болды.

Қытай деректер көлемі, жасанды интеллект-(ЖИ) және бұлтты есептеулер бойынша әлемдік көшбасшы болды. Үкімет стартаптар мен инновациялық жобаларды субсидиялар мен гранттар арқылы белсенді түрде қолдайды, технологиялық компанияларды дамыту үшін экожүйе құрады. Цифрлық төлемдердің (мысалы, «Alipay» және «WeChat Pay» арқылы) және жоғары жылдамдықты теміржолдардың дамуы, Қытай технологияларының жаһандануында да шешуші рөл атқарды.

Қытайдың онлайн нарығының көшбасшылары–Taobao, Tmall және JD. Біз Taobao – ны eBay-мен, ал JD мен Tmall-ді Amazon-мен салыстыра аламыз. Бұрын тақырыптарға айналған өнімдердің түпнұсқалығына қатысты мәселелерге қарамастан, қытайлық электрондық коммерция платформалары тұрақты коммерциялық табысқа ие болды.

Taobao, оның атауы «Қазына іздеу сайты» деп аударылады, Alibaba Group негізін қалаған және eBay-ге ұқсамайтын электрондық коммерция сайтын ұсынады. Тек қытайлық C2C сауда платформасы ретінде, сіз, Taobao-дан кез-келген нәрсені таба аласыз, бірақ қытайлық идентификаторы бар кез-келген адам, Taobao дүкенін аша алатындықтан, жалған тауарларды табу өте жиі кездеседі (Xinshan Wang, 2019: 22-41).

Қытайлық тұтынушылар алаяқтықтың ұзақ тарихына байланысты өнімдерді таңдауда таңқаларлықтай талғампаз және бұл олар сатып алатын арнаны таңдауға да қатысты. Осылайша, Tmall және JD платформаларының жетістігі таңқаларлық емес, сондықтан: Tmall (Қытайдағы ең танымал B2C платформасы) сатыла-

тын өнімдерді лицензиялауды талап етеді, бұл контрафактілік тауарлардың санын азайтады. Тек компаниялар Tmall дүкенінде тіркеле алады, өйткені тіркеу кезінде бизнес лицензиясы қажет. Қытайда әлі тіркелмеген шетелдік компаниялар Tmall Global-да Tmall дүкенін аша алады. Tmall сонымен қатар Alibaba-ға тиесілі, сондықтан пайдаланушылар Taobao-да тауарларды іздеген кезде Tmall дүкендеріне кіре алады.

JD (JingDong) 2004 жылы құрылды және ұялы телефондар мен компьютерлер сияқты әртүрлі электр жабдықтарын сату арқылы тез кеңейді. JD сонымен қатар B2C платформа-сы болып табылады және JD-де дүкен ашқысы келетін компаниялар өздерінің брендтері мен өнімдеріне иелік ететіндіктерін ресми құжаттармен растауы керек немесе кем дегенде олардың ресми дистрибьюторлар екенін көрсетуі керек.

Қытай нарықтары Қытайдың электрондық коммерция нарығының көп бөлігін алып жатқанымен, қазіргі уақытта электрондық коммерцияның офлайн режимінде болуы өте маңызды. Бұл онлайн стратегияларды, жаңа тауарлық-материалдық құндылықтарды (сонымен қатар нарық мақұлдайтын жаңа өнімдерді, ұзақ уақыт алуы мүмкін) және дизайнның икемділігін бақылауға мүмкіндік береді. Алайда, Қытайда автономды электрондық коммерцияны іске қосу қиындықсыз болмайды.

Несие карталарын пайдалану батыс елдерінде кең таралғанымен, қытайлық тұтынушылар өздерінің банктік шоттарын бүкіл әлемде пайдаланады (UnionPay Visa және MasterCard-қа қарағанда көбірек танымал). Осылайша, максималды қауіпсіздік өте жоғары бағаланады. Alipay және TenPay төлем шлюздерін ұсынады, олар PayPal сияқты пайдаланушылардың банктік шоттарымен тікелей байланысты үздіксіз және қауіпсіз онлайн транзакцияны қамтамасыз етеді.

Alipay немесе Tenpay-дің Қытайдағы PayPal-дан артықшылығы автобус билеттерін сатып алу, мобильді несиеді толтыру және дүкеннен тауарларды төлеу сияқты шот иелеріне ұсынылатын ақысыз мүмкіндіктерге байланысты болды. (Xiao Dong Dong, 2018: 13-68).

ҚХР тұрғындары өздерінің әлеуметтік өзара әрекеттесулері мен ойын-сауықтарын цифрлық кеңістікке белсенді түрде көшіруде. Нақты және виртуалды әлемдегі әлеуметтік әрекеттер біріктіріледі, өйткені нақты кездесулер мен іс-шаралар онлайн қауымдастықтар арқылы жиі ұйымдастырылады. Қазіргі кезеңде, әлемде өзара қатынас O2O (онлайн-офлайн) форматына

ие болады, онда желіден тыс оқиғалар желідегі қауымдастықтар мен байланыстардан туындайды. Бұл құбылыс әсіресе жеке қарым-қатынас мүмкіндіктері шектеулі екінші және үшінші деңгейдегі қалаларда байқалады. Мысалы, Шанхайда велосипед клубтары онлайн платформалар арқылы құрылады (Терешкина, 2021: 31). Нууа және DouYu сияқты ойын ағындық платформаларда пайдаланушылар бір-бірін белгілі бір ойындарға, жанрларға немесе стримерлерге ортақ қызығушылықтары арқылы табады, содан кейін йога сабақтары немесе жүгіру клубтары сияқты бірлескен іс-шараларды ұйымдастыру арқылы, қарым-қатынастарын нақты әлемде жеткізеді. Ірі цифрлық компаниялар, соның ішінде Tencent, «Параллель ғалам» деп атауға болатын орталықтандырылмаған және ыңғайлы экожүйені құра отырып, ойындарды, электрондық коммерцияны және әлеуметтік медианы біріктіретін кешенді шешімдерді ұсынады. Бұл экожүйе қазірдің өзінде нақты әлемге айтарлықтай әсер етеді.

Қытай жасанды интеллект (AI) және 5G саласындағы әлемдік көшбасшы болу міндетін қойды. 2017 жылы «Жасанды интеллектті дамыту жөніндегі Ұлттық стратегия» жоспарын құрып, жүзеге асырғаннан бері Қытай ЖИ-ге инвестицияларын едәуір арттырып, айтарлықтай жетістіктерге жетті. Мысалы, бетті тану және ақылды қалалар саласында Қытай қазірдің өзінде көптеген елдерден әлдеқайда озық.

5G Қытайдың жаһандық ықпалының тағы бір маңызды аспектісі болды. «Huawei» және «ZTE» – осы саладағы жетекші қытайлық компаниялар, халықаралық телекоммуникация нарығында маңызды орын алады.

Қытайда планетадағы барлық ақылды қалалардың жартысына жуығы орналасқан, олардың жалпы саны бүкіл әлем бойынша 500-ге жуық қала бар. Ақылды қалалардың алғашқы қосымшалары қауіпсіздік пен трафикті басқаруды жақсартуға бағытталған, бірақ 5G желілері мен перифериялық есептеу технологияларын енгізу арқылы цифрлық платформалар арқылы қалалық интеграцияның жаңа тарауы басталады (Люлина, 2022: 102).

Шэньчжэньде Tencent автомобильдерге тәуелділікті азайтып, қалалық инфрақұрылымның қолжетімділігін арттыру үшін жасанды интеллектті пайдалана отырып, адамдар мен қоршаған ортаның әл-ауқатына басымдық беретін «Ақылды қала» тұжырымдамасын әзірлеуде. Шэньчжэньде Tencent компаниясы автомобильдерді

пайдалануды азайтуға және қоғамдық инфрақұрылымның қолжетімділігін жақсарту үшін ЖИ қолдану арқылы адам мен қоршаған ортаның әл-ауқатын бірінші орынға қоятын ақылды қала салуда.

2021 жылдың наурыз айында өткен «AI City Challenge» халықаралық байқауында қытайлық компаниялар мен ғылыми-зерттеу институттары бес санат бойынша бірінші орынға шықты. Мысалы, Douyin (TikTok) автожолдан бейне ағынын талдау арқылы апат пен тоқтаған көлік құралдарын анықтау сынақтарында екінші орынды иеленді (Решетникова, Пугачева, Лукина, 2021: 333).

Alibaba-ның «Ми құралы» деп аталатын қаланы басқару құралдары жергілікті билік органдарына қоршаған ортаны бақылау, визуалды іздеу және қала құрылысын жоспарлау мүмкіндіктерін ұсынады. Мемлекеттік қызметтер халықтың көптігі және қалалық ресурстарды тиімсіз пайдалану сияқты мәселелерді шешетін цифрландырудың негізгі алушылары болады деп күтілуде.

Қытайдың шығыс және оңтүстік-шығыс жағалаулары халықтың тығыздығымен ерекшеленеді және жер бетіндегі ең көп қоныстанған аймақтардың бірі болып табылады. Мысал ретінде, елдің негізгі ақпараттық технологиялар (IT) орталығы Гуандунды келтіруге болады. Гуандун тұрғындарының көпшілігі және басқа да тығыз қоныстанған жағалау аудандары ғаламторды белсенді пайдаланады: олар бейнелерді қарайды, әлеуметтік желілерде өзара тығыз байланысады, хабар алмасады және ғаламторға контенттер жүктейді. Бұл есептеу қуаттылығының ұйымдастырылмаған өсуіне әкеледі, бұл осы орталықтардың ретсіз орналасуынан көрінеді. Бұл салада стратегиялық жоспарлаудың болмауы бірқатар проблемаларды тудырады, соның ішінде электр қуатын едәуір тұтыну, бұл кейде қалалардың үлкен аудандарында электр желілерінің шамадан тыс жүктелуіне және электр қуатының үзілуіне әкеледі. Сонымен қатар, мұндай деректер орталықтарын мемлекеттік деңгейде реттеу қиын, олар елді мекендерде құнды жер учаскелерін алып жатыр және интернет-провайдерлер желісіне айтарлықтай жүктеме жасайды.

Күрделі қиындықтарға жауап ретінде қытай үкіметі соңғы жылдары шешімдерді белсенді түрде іздеуде. Алайда, бұл шешім толық емес – жаңа орталықтар муниципалды желілер мен интернет-провайдерлерден энергияны қажет етеді. Жақында ауқымды және өткір жоспар

енгізілді. Қытай үкіметі нөлден бастап салына-тын және негізінен ІТ инфрақұрылымын, серверлерді, есептеу орталықтарын және деректер қоймаларын орналастыруға арналған кең аймақтардан тұратын мамандандырылған data қалаларын құруды мақұлдады. Бұл ақпараттық кешендер өздерінің энергетикалық ресурстарымен және жоғары жылдамдықты интернет-арналарымен жабдықталады және сигналдың кешігуін азайту үшін ірі елді мекендердің жанында, бірақ сонымен бірге, коммерциялық қызметтің басқа түрлеріне тартымды емес, аумақтарда орналас-тырылады.

Қазіргі уақытта Ішкі Моңғолия, Ганьсу, Гуйчжоу және Нинся-хуй автономиялық округінің провинцияларында төрт толық цифрлық қаланың құрылысы мақұлданды. Бұл инновациялық жоба туралы, қосымша ақпараттың жоқтығына қарамастан, оның ауқымын бөлінген қаражат көлемі бойынша бағалауға болады: 2025 жылға дейін тек аталған «қалаларды» құруға, шамамен 470 миллиард АҚШ доллары жұмсалады. Қытайдың киберкеңістікті зерттеу академиясының есебіне сәйкес, ҚХР-ның цифрлық экономикасы 2022 жылы 10,3 пайызға өсіп, 50,2 трлн юаньға (7,25 трлн АҚШ доллары) жетті.

Мәселен, 2022 жылы ол елдің ЖІӨ-нің 41,5 пайызды құрады. Салыстыру үшін, 2016 жылы бұл көрсеткіш 30,6 пайыз болса, 2019 жылы 36,2 пайызды құрады (O'Meara, 2019: 27).

2022 жылы Қытайда 2,31 миллион 5G базалық станциясы болды және ең жаңа байланыс желілерін пайдаланушылар саны 561 миллионды құрады, бұл әлемдік жалпы санның 60% – дан астамын құрайды.

2026 жылға қарай Middle Empire нақты осы кезеңге арналған цифрлық өлемде өзара әрекеттесу үшін 25 миллионнан астам құрылғыны жеткізуді жоспарлап отыр. Сонымен қатар, біз көптеген гарнитуралардың жылдық сатылымы туралы да немесе алдағы бірнеше жылдағы жалпы сатылым туралы да айтып отырғанымыз белгілі (Чанцзюнь, Колесов, 2022: 96).

Сонымен қатар, Қытай цифрлық дипломатияны белсенді дамытуда және ішкі және халықаралық деңгейде киберқауіпсіздікті бақылауда. Деректерді қорғау инфрақұрылымын жақсартуға, сондай-ақ Қытайға жаһандық контексте қосымша ықпал ету тетіктерін беретін елдегі интернет белсенділігін бақылауды арттыруға көп күш жұмсалады.

А.А. Елисеева өзінің «Қытайдағы цифрлық ақпараттандыру: оң және теріс жақтары» атты мақаласында былай деп жазады: «Қытай ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) нарығында әлемдік көшбасшы болып табылады, алайда барлық батыс мемлекеттері ҚХР ақпараттандыру саясатын қолдамайды, сондықтан Батыс пен шығыс арасындағы ынтымақтастық әзірге жеке жобалармен шектелген».

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандай, бүгінде цифрландыру Қытайдың дамуының негізгі факторларының біріне айналды. ҚХР үкіметі елдегі барлық қоғамдық үдерістер мен қызметтерді цифрландыру саясатын біртіндеп жүзеге асыруда, бірақ мұндай саясаттың ерекшелігі халықтың жеке өміріне араласудың және әкімшілік бақылаудың өте жоғары деңгейімен қатар жүреді.

Осылайша, Қытайдағы цифрландыру саясаты өте қарқынды жүргізілуде, бүгінде оны саясат, экономика, әлеуметтік өмір және басқа салаларда қолданудың әртүрлі нәтижелерін байқауға болады. Алайда, табысты цифрландыру аясында қытай қоғамын шамадан тыс бақылау да күшейе түсуде.

Т. Г. Чекменева дамыған елдер азаматтарының тыныс-тіршілігін жаһандық цифрландыру, әрине, желілік әкімшілерге өз пайдаланушыларын бақылау үшін кең мүмкіндіктер ашатынын атап өтті. Қазіргі заманғы мегаполистердің мультижелілік шаруашылығы өз тұрғындарын көшеде, жұмыста, үйде, банкте, сауда-ойынсауық кешендерінде және басқа да нысандарда толықтай қадағалауды ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Жасанды интеллект құралдарын қолдану, бақылаудың тұтастығын күшейтеді. Бұған Қытайдың әлеуметтік несие жүйесі, айқын мысал бола алады, оның нақты атауы іс жүзінде ҚХР-ның кез-келген тұрғынына цифрлық бақылауды орнатуға мүмкіндік беретін функционалдылықтың мәнін жасырмайды (Чанцзюнь, Колесов, 2022: 459).

ҚХР киберкеңістігінде ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесінің кейбір мәселелеріне американдық зерттеушілер Джон Линдсей, Даниэль Вентренің жұмыстары арналған.

Осы авторлардың еңбектерінде Қытай Халық Республикасы Мемлекеттік аппаратының ақпараттық кеңістікте жұмыс істеуінің теориялық

негіздемесін беруге әрекет жасалды. Сондай-ақ, Ган Чен мен Вэн Чин Лимнің киберкеңістіктегі ҚХР мен АҚШ ынтымақтастығының мүмкіндіктерін іздеуге тырысуы туралы айту керек.

Қытайлық зерттеулердің ішінде Қытай Халық Республикасы Үкіметінің ресми ұстанымын ұстанатын Фан БИН Син мен Ван Гуйфанның еңбектерін бөліп көрсету қажет.

Сондай-ақ, Қытай авторлары ҚХР мен АҚШ-тың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету тәсілдеріне салыстырмалы талдау жүргізіп, американдық қауіпсіздік жүйесінің ерекшеліктерін қарастыруға көп көңіл бөледі.

Ресей Федерациясында бұл тақырыпты Г. Ибрагимова, Г.Юрченко, К. Антипов, А. Булавин, Н. Кошурникова сияқты авторлар ұсынады, олардың зерттеулерінде ҚХР ақпараттық қауіпсіздік жүйесіне жалпы сипаттама берілген.

Осылайша, Қытайдағы цифрландыру саясаты өте қарқынды жүргізілуде, бүгінде оны саясат, экономика, әлеуметтік өмір және басқа салаларда қолданудың әртүрлі нәтижелерін байқауға болады. Алайда, табысты цифрландыру

аясында қытай қоғамын шамадан тыс бақылау да күшейе түсуде.

Т. Г. Чекменева дамыған елдер азаматтарының тыныс-тіршілігін жаһандық цифрландыру, әрине, желілік әкімшілерге өз пайдаланушыларын бақылау үшін шексіз мүмкіндіктер ашатынын атап өтті. Қазіргі заманғы мегаполистердің мультижелілік шаруашылығы өз тұрғындарын көшеде, жұмыста, үйде, банкте, сауда-ойынсауық кешендерінде және басқа да нысандарда толықтай қадағалауды ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, Қытай ішкі реформалардан ақпараттық технологиялар саласындағы жаһандық ықпалға дейінгі жолды ойдағыдай еңсерді. Бұған мемлекеттің қолдауы, инновациялық экожүйені дамыту және халықаралық деңгейде қытайлық технологиялық компанияларды белсенді ілгерілету арқылы қол жеткізілді. Болашақта Қытай жоғары технологиялық позицияларын нығайтуды, сондай-ақ әлемдік цифрлық экономикаға әсерін кеңейтуді жалғастыруы мүмкін.

Әдебиеттер

Ашмаров И.А. (2019). Электронная коммерция в Китае как источник роста страны // Вестник Воронежского института экономики и социального управления. №1. – С.21.

Ershov B.A., Perevozchikova L.S., Romanova E.V. (2019). Globalization and intensification of spiritual values in Russia in the philosophical aspect В сборнике: 6th International Conference on Education and Social Sciences Abstracts & Proceedings. С.208.

Ershov B.A., Perevozchikova L.S., Romanova E.V., Ashmarov I.A. (2019). The concept of spirituality in social philosophy. Smart Innovation, Systems and Technologies. Т. 139. – С. 688.

Люлина А.Г. (2022). Интернет-цензура в современном Китае: жесткий контроль и гибкая система урегулирования / А.Г. Люлина, Е.С. Ефименко. – Текст: электронный // Вестник РУДН. Серия: Всеобщая история. №2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/internet-tsenzura-v-sovremennom-kitae-zhestkiy-kontrol-i-gibkaya-sistema-uregulirovaniya> (дата обр-я: 26.02.2024).

Никитин А.В. (2022). Потенциал интернационализации блокчейн-технологий КНР: экономические и технологические аспекты. МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). №13(3). – С.459.

Решетникова М.С., Пугачева И.А. (2021). Тенденции развития технологий искусственного интеллекта в КНР // Вопросы инновационной экономики. Том 11. – №1. – С.333.

Терешкина Н.Е. (2021). Влияние пандемии на развитие инноваций в мире // Вопросы инновационной экономики. №4. – С.31.

Томайчук Л.В. (2019). Цифровизация экономики Китая: риски и возможности для общества // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. №3. – С.31.

Трубицын С. Д., Остапенко А.А., Чекменёва Т.Г. (2020). Особенности информационной политики и способы обеспечения информационной безопасности Китая: исторический и философский аспекты // Проблемы социальных и гуманитарных наук. Выпуск №1(22). – С.222.

Чанцзюнь Г., Колесов В.П. (2022). Потенциал взаимной торговли Китая и России в области высокотехнологичной продукции обрабатывающей промышленности. Мир новой экономики. №16. – С.96.

The State Council of China “Made in China 2025”/ 07.07.2015 [Electronic resource]. URL: <http://www.cittadellascienza.it/cina/wp-content/uploads/2017/02/IoT-ONE-Made-in-China-2025.pdf>.

Electronic Commerce in China: Current Status, Development Strategies, and New Trends // China Finance and Economic Review. 2021. – №3. – С.71.

O’Meara S. China’s Ambitious Quest to lead the world in AI by 2030 // Nature. – 2019. – №572. – С.427.

王兴山: 《企业在数字化转型过程中的演变》/XinshanWang/电子工业出版社, 2019. – 第22-41.

董晓松: 《中国数字经济及其空间关联》/Xiao Dong Dong / 社会科学文献出版社 2018. – 第13-68.

References

- Ashmarov I.A. (2019). E-commerce in China as a source of the country's growth // Bulletin of the Voronezh Institute of Economics and Social Management. No1. – p.21.
- Ershov B.A., Perevozchikova L.S., Romanova E.V. (2019). Globalization and intensification of spiritual values in Russia in the philosophical aspect В сборнике: 6th International Conference on Education and Social Sciences Abstracts & Proceedings. С.208.
- Ershov B.A., Perevozchikova L.S., Romanova E.V., Ashmarov I.A. (2019). The concept of spirituality in social philosophy. Smart Innovation, Systems and Technologies. T. 139. – С. 688.
- Lyulina A.G. (2022). Internet censorship in modern China: strict control and flexible regulation system / A.G. Lyulina, E.S. Efimenko. – Text: electronic // Bulletin of the RUDN University. Series: Universal History. No. 2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/internet-tsenzura-v-sovremennom-kitae-zhestkiy-kontrol-i-gibkaya-sistema-uregulirovaniya> (date of request: 02/26/2024).
- Nikitin A.V. (2022). The potential of internationalization of blockchain technologies in China: economic and technological aspects. THE WORLD (Modernization. Innovation. Development). No. 13(3). – p.459.
- Reshetnikova M.S., Pugacheva I.A., Lukina Yu.D. (2021). Trends in the development of artificial intelligence technologies in China //Issues of innovative economics. Volume 11.–№1.– p.333.
- Tereshkina N.E. (2021). The impact of the pandemic on the development of innovation in the world // Issues of innovative economics. No4. – p.31.
- Tomaichuk L.V. (2019). Digitalization of China's economy: risks and opportunities for society // Eurasian integration: economics, law, politics. No. 3. – p.31.
- Trubitsyn S. D., Ostapenko A.A., Chekmeneva T.G.(2020). Features of information policy and ways to ensure information security in China: historical and philosophical aspects // Problems of Social Sciences and Humanities. Issue No1(22). – P.222.
- Changjun G., Kolesov V.P. (2022). The potential of mutual trade between China and Russia in the field of high-tech manufacturing products. The World of the New Economy, No16. – P.96.
- The State Council of China “Made in China 2025”/ 07.07.2015 [Electronic resource]. URL: <http://www.cittadellascienza.it/cina/wp-content/uploads/2017/02/IoT-ONE-Made-in-China-2025.pdf>.
- Electronic Commerce in China: (2021). Current Status, Development Strategies, and New Trends // China Finance and Economic Review. №3. – P.71.
- O'Meara S. China's Ambitious Quest to lead the world in AI by 2030 (2019). // Nature. №572. – P.427
- 王兴山 : 《企业在数字化转型过程中的演变》(2019). /XinshanWang/电子工业出版社, 2019. – 第22-41
- 董晓松 : 《中国数字经济及其空间关联》/Xiao Dong Dong / 社会科学文学出版社 2018. – 第13-68.

Автор туралы мәлімет:

Жұбаниязова Ұлжан Бақытжанқызы – PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: Bah_Arali@mail.ru).

Information about author:

Zhubaniyazova Ulzhan Bakhytzhonovna – PhD doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: Bah_Arali@mail.ru).

Сведения об авторе:

Жубаниязова Улжан Бахытжановна – PhD-докторант, КазНУ имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: Bah_Arali@mail.ru).

Келіп түсті 13 мамыр, 2025 жыл
Қабылданды 30 қараша, 2025 жыл

N. Yem

Seoul National University, Seoul, Korea

e-mail: Natalya.Yem@kaznu.edu.kz

ETHNIC IDENTIFICATION OF CHILDREN IN INTERNATIONAL FAMILIES: A CASE STUDY OF RUSSIAN-SPEAKING CHILDREN IN SOUTH KOREA

In recent decades, South Korea has experienced a sustained rise in international marriages, reshaping the nation's sociocultural landscape. While much attention has been given to multicultural families formed through marriages with women from Southeast Asia, studies on Russian-speaking women from CIS countries and their children born or raised in South Korea remain limited. This paper examines the processes of ethnic identification among these children, drawing on qualitative and quantitative data collected since 2013 through field research.

Grounded in key theories of ethnic identity – Erikson's psychosocial development, Gordon's assimilation, Greeley's pluralism, and Cooley's "looking-glass self" – the study also considers prominent South Korean research on multicultural families, including the 2015 National Multicultural Families Survey. Employing a mixed-methods approach of unstructured interviews, surveys, and discourse analysis, the research reveals different patterns of ethnic identification within these families.

Preliminary findings indicate that children of Russian-speaking marriage migrants often adopt situationally dependent ethnic identities. Their sense of identity is shaped by external factors (appearance, language proficiency), family dynamics (parental ethnic status, naming practices), and institutional context (education system, state policy). Adolescents who migrated with their mothers tend to develop hybrid or multicultural identities, whereas those born in Korea are more likely to assimilate into Korean society more fully. The study emphasizes the influence of the post-Soviet cultural background in shaping these identity dynamics and calls for more nuanced multicultural policies in South Korea.

Keywords: ethnic identity, multicultural families, Russian-speaking migrants, interethnic marriage, South Korea, children of migrants.

Н. Ем

Сеул ұлттық университеті, Сеул, Корея

e-mail: Natalya.Yem@kaznu.edu.kz

Халықаралық отбасылардағы балалардың этникалық идентификациясы: Оңтүстік Кореядағы орыстілді балалар мысалында

Соңғы онжылдықтарда Оңтүстік Кореяда халықаралық некелердің тұрақты өсуі байқалып, елдің әлеуметтік-мәдени кеңістігі түбегейлі өзгерістерге ұшырауда. Зерттеулердің басым бөлігі Оңтүстік-Шығыс Азиядан шыққан әйелдермен құрылған мультимәдени отбасыларға арналса, ТМД елдерінен шыққан орыстілді әйелдер мен олардың Кореяда туған немесе өскен балаларына қатысты еңбектер әлі де аз. Бұл мақалада 2013 жылдан бастап жүргізілген далалық зерттеу негізінде осы балалардың этникалық идентификация үдерістері қарастырылады.

Этникалық идентификацияның негізгі теорияларына сүйене отырып – Э. Эриксонның психоәлеуметтік даму теориясы, М. Гордонның ассимиляция тұжырымдамасы, Э. Грилидің плюрализм идеясы және Ч. Кулидің «айнадағы Мен» концепциясы, зерттеу сондай-ақ мультимәдени отбасыларға қатысты Оңтүстік Кореядағы жетекші еңбектерді, соның ішінде 2015 жылғы Ұлттық мультимәдени отбасылар сауалнамасын ескереді. Әдіснамалық тұрғыда құрылымданбаған сұхбаттар, сауалнамалар және дискурс талдау қолданылып, отбасылардағы этникалық идентификацияның түрлі үлгілері анықталды.

Алдын ала нәтижелер көрсеткендей, орыстілді некелік мигранттардың балаларының этникалық өзін-өзі тануы жиі жағдайға тәуелді болып қалыптасады. Олардың этникалық сезімі сыртқы факторларға (сыртқы келбет, тіл меңгеруі), отбасылық динамикаға (ата-ананың этникалық мәртебесі, есім беру тәжірибесі), сондай-ақ институционалдық жағдайға (білім беру жүйесі, мемлекеттік саясат) байланысты. Аналарымен бірге көшіп келген жасөспірімдер аралас немесе мультимәдени идентификацияға бейім болса, Кореяда туғандар корей қоғамына толық

ляциялануға жақын. Зерттеу посткеңестік мәдени ортаның ықпалын айқындап, Оңтүстік Кореядағы мультимәдени саясатты неғұрлым нәзік әрі кешенді ету қажеттігін көрсетеді.

Түйін сөздер: этникалық идентификация, мультимәдени отбасылар, орыстілді мигранттар, этникааралық неке, Оңтүстік Корея, мигрант балалар.

Н. Ем

Сеульский национальный университет, Сеул, Корея
e-mail: Natalya.Yem@kaznu.edu.kz

Этническая идентификация детей в международных семьях: на примере русскоязычных детей в Южной Кореи

В последние десятилетия Южная Корея переживает устойчивый рост числа международных браков, что трансформирует социокультурный ландшафт страны. Хотя значительное внимание уделялось мультикультурным семьям, сформированным через браки с женщинами из стран Юго-Восточной Азии, исследования о русскоязычных женщинах из стран СНГ и их детях, рожденных или выросших в Южной Кореи, остаются ограниченными. В данной статье рассматриваются процессы этнической идентификации этих детей на основе качественных и количественных данных, собранных с 2013 года в ходе полевых исследований.

Опираясь на ключевые теории этнической идентичности – психосоциальное развитие Э. Эриксона, ассимиляцию М. Гордона, плюрализм Э. Грили и концепцию «зеркального Я» Ч. Кули, исследование также учитывает ведущие южнокорейские работы по мультикультурным семьям, включая Национальное обследование мультикультурных семей 2015 года. Используя смешанную методологию – неструктурированные интервью, опросы и дискурс-анализ, исследование выявляет различные модели этнической идентификации в этих семьях.

Предварительные результаты показывают, что дети русскоязычных брачных мигрантов часто формируют этническую идентичность, зависящую от ситуации. На их самосознание влияют внешние факторы (внешность, владение языком), семейная динамика (этнический статус родителей, практика выбора имени), а также институциональный контекст (система образования, государственная политика). Подростки, мигрировавшие вместе с матерями, склонны формировать гибридные или мультикультурные идентичности, в то время как дети, рожденные в Кореи, чаще полностью ассимилируются в корейское общество. Исследование подчеркивает влияние постсоветского культурного фона на процессы идентификации и указывает на необходимость более нюансированной мультикультурной политики в Южной Кореи.

Ключевые слова: этническая идентичность, мультикультурные семьи, русскоязычные мигранты, межэтнический брак, Южная Корея, дети мигрантов.

Introduction

The rapid growth of international marriages in South Korea since the 1990s has led to the emergence of new social categories, including multicultural families and children born into mixed unions. While the official *Damunhwa* (다문화) policy aims to promote cultural diversity, it often overlooks the distinct trajectories of various migrant groups, especially Russian-speaking women from CIS countries such as Kazakhstan, Uzbekistan, and Russia. Their children, raised in Korean society, face complex identity challenges that are underexamined in both policy and academic literature.

In recent years, issues of multicultural children have been considered in the context of “South Korea’s process of transformation from an ethnically homogeneous society to a multicultural one.” The identity of children from international marriages is

becoming “a new area of tension and transformation” (Guney, 2023).

This study builds upon a decade-long investigation of marriage migration from the CIS to South Korea, with a focus on the ethnic identification of children born in mixed-ethnic families. By drawing on data collected since 2013 under the Korea Foundation Fellowship and supplemented by planned fieldwork in 2025, the research offers a multidimensional analysis of identity formation. Central research questions examine how these children perceive and experience their ethnic identity and assess the influence of language, naming practices, family background, schooling, and societal perception.

The theoretical framework is grounded in Erikson’s theory of psychosocial development, particularly the *identity versus role confusion* stage, which emphasizes adolescence as a critical period for identity shaping. Erikson describes adolescence

(12–18 years) as the “identity versus role confusion” stage, where individuals explore roles, beliefs, and values to construct a coherent sense of self. Successful resolution yields identity and fidelity; failure leads to confusion and uncertainty. (Erikson, 1968.) It also incorporates Gordon’s seven stages of assimilation, illuminating the progressive integration of minorities through language, marriage, structural inclusion, and eventual identification with the host culture. Gordon’s assimilation model outlines stages including acculturation, structural assimilation, marital assimilation, and identification with the host culture (Gordon, 1964.). In addition, Cooley’s concept of the *looking-glass self* underscores how children internalize others’ perceptions to form their self-image. Cooley’s looking-glass self explains how self-concept evolves through imagining how one appears to others, interpreting their judgments, and internalizing these perceptions (Cooley, 1902).

Historiographical Review and Theoretical Framework

The phenomenon of interethnic marriages in South Korea has been widely discussed in both Korean and international academia. Initial studies focused primarily on the adaptation problems of foreign wives, especially those from China, Vietnam, and the Philippines (Kim, 2007; Lee, Williams, 2016; Lacaba, 2018). These studies focused on language barriers, cultural misunderstandings, and economic difficulties. Only recently has attention shifted to the children of such unions, often referred to as “multicultural youth” (다문화 청소년), whose integration into Korean society has raised new questions about national identity and belonging.

However, the experiences of children born to Russian-speaking women from the post-Soviet space remain understudied. Existing studies of Russian-speaking marriage migrants (Yem, 2014; Yem, Epstein, 2015) point to significant differences in mentality, upbringing, and expectations compared to migrants from Southeast Asia. These differences affect family structure, parenting models, and ultimately the ethnic self-identification of children.

The theoretical basis of this study is based on numerous concepts of ethnic identity. Erik Erikson’s theory of development defined identity formation as the central task of adolescence. Building on this, Gordon’s assimilation theory, Glazer, and Moynihan’s pluralistic model allow for the analysis of cultural integration and preservation. Cooley’s

“looking-glass self” theory (1902) provides insight into how external social perceptions shape internal self-perceptions. Later works on bi-ethnic identity emphasize fluidity, hybridity, and situational self-categorization (Phinney, 1990; Gonzales-Backen, 2013).

Researchers have also proposed models of ethnic identity in transnational and multicultural contexts, including concepts of symbolic ethnicity, cultural poverty (Gans, 1979), and segmented assimilation (Portes, Zhou, 1993). In Korea, the 2015 National Survey of Multicultural Families provided extensive data but did not include a detailed analysis by ethnic group. At the same time, media discourse analysis (Song, 2019) revealed the ways in which public narratives interpret multicultural children, often reinforcing essentialist categories.

This study aims to bridge the gap between identity theory and the specific post-Soviet experience of Russian-speaking marriage migrants and their children in Korea. The inclusion of historical, cultural, and sociological aspects contributes to a more nuanced understanding of multiculturalism in South Korea.

Research Objectives and Methodology

The purpose of this study is to examine the processes of ethnic identification among children born to Russian-speaking women from the CIS who entered into interethnic marriages with Korean men. Particular attention is paid to how these children, whether born in South Korea or brought to the country from previous marriages, construct and transform their sense of ethnic belonging within the Korean sociocultural environment.

The research addresses family structures and cultural practices in Russian-speaking interethnic households, while also exploring the models of ethnic identification among children in these families. Special emphasis is placed on the role of naming practices, language use, and parental background in shaping identity, as well as the influence of public perception, the school environment, and state policies on the dynamics of belonging. The study also investigates the specific experiences of children of Koryo-saram women from the CIS and compares them with those of children of other Russian-speaking migrants.

It is hypothesized that children born in mixed marriages tend to identify primarily as Koreans, particularly when socialized through the Korean school

system. At the same time, children who arrived in the country with their mothers from previous marriages gradually shift their identification toward a Korean orientation. Adolescence emerges as a critical stage during which many develop dual or hybrid identities, maintaining symbolic ties to their maternal culture. Naming practices serve as both indicators of parental strategies and active factors shaping self-identification. Moreover, phenotype, language competence, and socio-economic status mediate both public perception and the child's internal self-concept.

Methodologically, this study employs a longitudinal and mixed-methods approach, enriched by ethnographic sensitivity to participants' lived experiences. The empirical basis consists of unstructured interviews with fifty-four Russian-speaking marriage migrants conducted in 2013 and revisited in 2024–2025, along with in-depth interviews with their children aged ten to nineteen.

Recruitment of participants followed a *snowball sampling* strategy: the first respondents introduced the researcher to friends, acquaintances, and members of their informal networks. These initial interlocutors often shared not only their personal migration histories but also spoke candidly about the challenges of raising children in Korea. Conversations unfolded in varied formats—from shorter sessions of around thirty minutes to extended dialogues lasting three or even four hours, depending on the respondent's willingness and availability.

For those hesitant to participate in face-to-face interviews, a written questionnaire was offered. This instrument was carefully designed in line with ethical committee requirements and guaranteed full confidentiality, ensuring that even the most sensitive experiences could be documented with respect and trust.

Fieldwork was carried out not only in Seoul but also in satellite cities across Gyeonggi-do and Jeollanam-do, reflecting the geographic dispersal of Russian-speaking marriage migrants in Korea. The majority of respondents were women from Russia, Kazakhstan, and Uzbekistan, thereby capturing both post-Soviet diversity and commonalities in adaptation strategies.

In addition to these primary sources, the study integrates discourse analysis of Korean mass media representations of multicultural families and children, as well as statistical data from government sources, including the National Multicultural Family Survey (2015) and reports of the Ministry

of Gender Equality and Family. Participant observation in multicultural family centers and language programs further deepened the understanding of everyday practices and institutional contexts.

A telling example comes from an interview with a mother from Kazakhstan, married to a Korean farmer in Jeollanam-do:

"My son's name is Minjun, but at home I still call him Sasha. He doesn't like Russian now. He says he's Korean, not Russian — and I feel like I lost part of myself." (Respondent 11, 2013)

This statement illustrates the symbolic dissonance between private and public identity. In the Korean public sphere, a Korean name ensures belonging, whereas the maternal naming tradition retains emotional significance but remains socially invisible.

Empirical Findings: Naming, Schooling, and Ethnic Identity

Preliminary findings indicate that the ethnic identity of children of Russian-speaking marriage migrants in South Korea is dynamic and context-dependent. One of the most salient markers of identity is the practice of naming, which becomes a symbolic site of negotiation between paternal and maternal cultural traditions. In most families, children were officially given Korean names to facilitate integration into schools and society at large, while Russian names continued to be used in the private sphere. In certain cases, adolescents rejected their Russian names entirely, perceiving them as unnecessary or stigmatizing. A telling example is provided by a mother from Russia living in Suwon, who explained that her daughter's official name is Yuri, but she had also been baptized as Elizaveta. The girl stated: *"I am Korean, but I like when you call me Liza,"* (Respondent 17, 2013) thereby reflecting her dual symbolic attachment.

The linguistic environment of these families further illustrates the tension between public and private spheres. Children attending Korean public schools predominantly use Korean in everyday communication, while Russian is often restricted to exchanges with the mother or maternal grandparents. In some instances, children deliberately avoided speaking Russian in order to reduce the risk of peer ridicule.

An Uzbek-Russian respondent living in Seoul recounted:

“My son understands Russian, but doesn’t speak. At school, he was teased when I came to pick him up and spoke Russian. Now he asks me to talk only in Korean.” (Respondent 39, 2013)

Such accounts demonstrate how discomfort with the maternal language is directly linked to children’s efforts to avoid stigma, especially in primary and middle school settings.

Self-identification also reveals significant variation. Most children born in Korea tended to provide monoethnic responses when asked, “Who are you?” most frequently answering “I am Korean.” By contrast, adolescents who had migrated from the CIS formulated more nuanced identities, such as “half Russian, half Korean” or “a Korean citizen, but with another culture.” A fourteen-year-old boy from Kazakhstan, who had arrived in Korea at the age of seven, explained:

“Sometimes I feel like I have two faces. At home I eat borshch and watch Russian cartoons. Outside, I am like all Korean boys.” (Respondent 39, 2013)

Such statements reveal the emergence of situational and hybrid identities, in which children navigate between cultural codes and highlight different aspects of the self depending on the social context.

Taken together, these empirical observations demonstrate that the processes of ethnic identification among children of Russian-speaking migrants in South Korea develop at the intersection of symbolic naming, linguistic practices, and social experience. School environments and broader societal expectations often stand in tension with familial memory and maternal cultural continuity, producing identities that are fluid, contextually adaptive, and sometimes internally divided.

Discussion

The findings of this study demonstrate that the ethnic identity of children from Russian-speaking migrant families in South Korea is neither static nor linear, but rather contextual and relational. These results resonate with theories of situational ethnic identity (Phinney, 1990), symbolic ethnicity (Gans, 1979), and the looking-glass self (Cooley, 1902), all of which emphasize the decisive role of social perception in the formation of self-identification.

Processes of assimilation and resistance were particularly visible in the data. Gordon’s (Gordon, 1964) classical assimilation model assumes a linear

progression toward the norms of the host society, often resulting in cultural loss. This trajectory is evident in naming practices and language use among the children, yet symbolic resistance persists in domestic rituals, food practices, and the maternal use of Russian names. In many families, Russian cultural capital is retained symbolically but loses its functional value. Children’s testimonies also reflect aspects of the pluralist framework advanced by Glazer and Moynihan, which allows for the preservation of heritage identity within the host society. Nevertheless, the Korean model of multiculturalism tends to promote assimilation rather than genuine pluralism, producing tensions both within the family and in the child’s self-concept.

The post-Soviet specificity of Russian-speaking migrants adds further complexity. Unlike many marriage migrants from Southeast Asia, Russian-speaking women often possess higher levels of education and a strong sense of individualism rooted in post-Soviet upbringing. These values shape their parenting strategies, which may clash with the patriarchal norms prevalent in Korean family structures. The case of Koryo-saram (ethnic Koreans from the CIS) is especially illustrative. Although legally and phenotypically closer to the Korean mainstream, their children often struggle to achieve a sense of authenticity.

As one respondent, a fifteen-year-old girl from Gyeonggi Province, explained:

“Although I am half Korean, my classmates say I am not a ‘real’ Korean, because my mother speaks Russian and I was born in Almaty.” (Respondent 39, 2013)

This reflects an inversion of the “one-drop rule”: partial foreignness outweighs ethnic commonality in social perception.

Broader public narratives and structural constraints exacerbate these tensions. Korean mass media and official discourses frequently exoticize or stigmatize multicultural families, framing them as deficient or in need of assistance (Song, 2019). Children internalize such narratives, particularly when they encounter academic difficulties, bullying, or institutional neglect. The absence of structured support for Russian-speaking children contributes to further fragmentation of identity. Data from the National Multicultural Family Survey (2015) show that school adaptation and psychological well-being are closely linked to the perception of acceptance (Xie, Zou, Wang, 2022). The present findings con-

firm this pattern: children who feel recognized and supported by peers and teachers demonstrate higher self-esteem and are more likely to sustain dual or hybrid identities without experiencing shame.

In sum, the discussion highlights the contradictory interplay between assimilationist pressures and symbolic resistance, the distinctive post-Soviet background of Russian-speaking mothers, and the persistent structural challenges within Korean multiculturalism. These dynamics produce identities that are fluid and situational but also marked by conflict between external categorization and internal self-definition.

Conclusion

This study has highlighted the underexplored experiences of children born to Russian-speaking marriage migrants in South Korea. Their processes of ethnic identification emerge from a complex interplay of family dynamics, school environments, public perceptions, and structural policies. While many children outwardly assimilate to Korean social norms, their inner sense of identity often remains fluid, hybrid, and situational.

The specific influence of post-Soviet mothers—characterized by strong educational aspirations, cultural pride, and distinctive linguistic practices—creates unique trajectories of identity formation. These children cannot be understood simply as fully Korean or as “foreigners.” Rather, they represent a distinct biethnic group that challenges essentialist understandings of national identity in South Korea.

By addressing this overlooked dimension, the study contributes to Korean studies and fills a significant gap in the literature on multicultural youth. It also suggests that future multicultural policy in South Korea should take into account the diversity within migrant groups and adopt a more inclusive, pluralist approach. Such a framework would allow biethnic children not only to adapt successfully but also to thrive without relinquishing their maternal heritage.

This research was conducted at the Kyujanggak Institute for Korean Studies, Seoul National University, with the financial support of the Fellowship Grant of the Korea Foundation, 2025-FFR-INV-1881.

References

- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton & Company.
- Gordon, M. M. (1964). *Assimilation in American life: The role of race, religion and national origins*. Oxford University Press.
- Cooley, C. H. (1902). *Human nature and the social order*. Scribner's.
- Kim, H. M. (2007). The state and migrant women: Diverging hopes in the making of “multicultural families” in contemporary Korea. *Korea Journal*, 47(4), 100–123. <https://doi.org/10.25024/kj.2007.47.4.100>
- Lee, H., Williams, L., & Arguillas, F. (2016). Adapting to marriage markets: International marriage migration from Vietnam to South Korea. *Journal of Comparative Family Studies*, 47(2), 267–288. <https://doi.org/10.3138/jcfs.47.2.267>
- Lacaba, M. B. (2018). Global imagination and agency formation of Filipino marriage migrant women in South Korea. *The Review of Korean Studies*, 21(2), 65–85. <https://doi.org/10.25024/review.2018.21.2.003>
- Yem, N. (2014). Development tendency of multiracial relationships through cross-ethnic marriages of Koreans in Kazakhstan in the 1970–80s. *The Korean Journal of Slavic Studies*, 30(1), 3–20. <https://doi.org/10.17840/irsprs.2014.30.1.003>
- Yem, N., & Epstein, S. J. (2015). Social change and marriage patterns among Koryo Saram in Kazakhstan, 1937–1965. *Seoul Journal of Korean Studies*, 28(2), 133–152. <https://doi.org/10.1353/seo.2015.0017>
- Phinney, J. S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research. *Psychological Bulletin*, 108(3), 499–514.
- Gans, H. (1979). Symbolic ethnicity: The future of ethnic groups and cultures in America. *Ethnic and Racial Studies*, 2(1), 1–20.
- Portes, A., & Zhou, M. (1993). The new second generation: Segmented assimilation and its variants. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 530(1), 74–96.
- Song, H. J. (2019). Multicultural families in South Korean media discourse. *Asian Journal of Communication*, 29(2), 123–139.
- Gonzales-Backen, M. A. (2013). An Application of Ecological Theory to Ethnic Identity Formation Among Biethnic Adolescents. *Family Relations*, 62(1), 92–108. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2012.00749.x>
- Xie, L., Zou, W., & Wang, H. (2022). School adaptation and adolescent immigrant mental health: Mediation of positive academic emotions and conduct problems. *Frontiers in Public Health*, 10, 967691. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.967691>
- Guney B., Köroğlu Türközü H. Transformation of South Korea from a Homogeneous Society to a Multicultural Society: Main Factors of Transition // *Journal of Cultural Studies*. Vol.17. №1. 2023. pp. 223-246

Information about author:

Yem Natalya – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of Far East Studies, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: Natalya.Yem@kaznu.edu.kz).

Автор туралы мәлімет:

Ем Наталья Борисовна – тарих ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың Таяу Шығыс кафедрасының қауымдастырылған профессоры (Алматы, Қазақстан, e-mail: Natalya.Yem@kaznu.edu.kz).

Сведения об авторе:

Ем Наталья Борисовна – кандидат исторических наук, ассоциированный профессор кафедры Дальнего Востока КазНУ им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: Natalya.Yem@kaznu.edu.kz).

*Received August 12, 2025
Accepted November 30, 2025*

3-бөлім
ШЫҒЫС ДЕРЕКТАНУЫ

Section 3
ORIENTAL SOURCE STUDIES

Раздел 3
ВОСТОЧНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Н.Н. Кайранбаева¹⁵, Ө.О. Тұяқбаев¹⁵*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
*e-mail: omirabuali@gmail.com

«ТАҢСҰҚ-НӘМЕ ИЛХӘНІ» – ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ МЕДИЦИНАНЫҢ ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗІ

«Таңсұқ-нәме Илхәні» – ортағасырлық медициналық аударма шығарма тек шығыс медицинасын тануға емес, сондай-ақ Орталық Азиядағы сол кезеңдегі түркі тайпаларының дәстүрлі медициналық тәжірибесін зерттеуге мүмкіндік беретін маңызды дереккөздің бірі. Аталған шығармада адамның анатомиялық құрылысы мен физиологиясы туралы мәліметтермен қатар, түрлі ауруларды анықтаудың жолдары, ем-дом түрлері сипатталады. Бұл мақалада «Таңсұқ-нәме Илхәні» шығармасының тарихи және ғылыми маңызына қысқа шолу жасалып, оның мазмұны мен құрылымдық ерекшеліктері қарастырылады, Орта Азиядағы медицина білімі мен тәжірибелердің өзара алмасулары үрдісі талданады. Бұл міндеттердің үддесінен шығу үшін мәтіндік-салыстырмалы, тарихи-деректанулық, және жүйелеу әдістері қолданылады. Нәтижесінде белгілі автор Рашид ад-дин ат-Табибтің аударған шығармасы түрлі мәдениеттердің тоғысу процесі көрінісін, ортағасырлық медициналық дәстүрлер мен тәжірибелердің, парадигмалардың синтезін көрсететін маңызды мұра екендігі анықталды.

Бұл шығарманың тарихи-мәдени маңызы отандық ғылымда бұрын-соңды талданған емес, сондықтан, мақала нәтижелері болашақ тарихи-медициналық және деректанулық зерттеулерге практикалық негіз болады деп сенеміз.

Түйін сөздер: медицина тарихы, дәстүрлі медицина, ортағасырлық трактаттар, «Таңсұқ-нәме Илхәні».

N. Kairanbayeva, O. Tuyakbayev*

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: omirabuali@gmail.com

The *Tansuqnāma-i Ilkhānī* as a Historical Source of Traditional Medicine in Central Asia

Tansuqnāma-i Ilkhānī is a medieval medical translation that serves as a significant source not only for understanding Eastern medicine but also for exploring the traditional medical practices of Turkic tribes in Central Asia during that period. The text contains descriptions of human anatomy and physiology, methods for diagnosing various diseases, and types of treatments. This article provides a brief overview of the historical and scientific importance of *Tansuqnāma-i Ilkhānī*, examines its content and structural features, and analyzes the process of medical knowledge and practice exchange in Central Asia. To achieve these objectives, textual-comparative, historical-source analysis, and systematization methods were applied. As a result, it was established that this work, translated by the renowned scholar Rashid al-Din al-Tabib, represents a valuable heritage that reflects the convergence of cultures and the synthesis of medieval medical traditions and paradigms.

Since the historical and cultural significance of this work has not previously been analyzed in Kazakhstani scholarship, the findings of this study are expected to serve as a practical basis for future historical-medical and source-based research.

Keywords: history of medicine, traditional medicine, medieval treatises, *Tansuqnāma-i Ilkhānī*.

Н.Н. Кайранбаева, О. Туяқбаев*

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
*e-mail: omirabuali@gmail.com

«Таңсұқ-нәме Илхәні» как исторический источник традиционной медицины Центральной Азии

«Таңсұқ-нәме Илхәні» – средневековый медицинский переводной труд, являющийся важным источником не только для изучения восточной медицины, но и для исследования традиционно-го медицинского опыта тюркских племен, проживавших в Центральной Азии того времени. В данном произведении описаны анатомическое строение человека, физиологические процессы,

способы диагностики различных заболеваний и методы их лечения. В статье представлено краткое описание исторической и научной значимости «Тансуқнаме-и Илхани», рассмотрены его содержание и структурные особенности, а также проанализирован процесс взаимного обмена медицинскими знаниями и практиками в Средней Азии. Для достижения этих целей использованы текстово-сравнительный, историко-источниковедческий и систематизационный методы. В результате установлено, что данный труд, переведённый известным автором Рашид ад-Дином ат-Табибом, является важным наследием, демонстрирующим синтез культур, средневековых медицинских традиций и парадигм.

Историко-культурная ценность произведения ранее не подвергалась научному анализу в отечественной науке, поэтому результаты данной статьи могут служить практической базой для последующих исследований в области истории медицины и источниковедения.

Ключевые слова: история медицины, традиционная медицина, средневековые трактаты, «Таңсұқ-наме Илхәни».

Кіріспе

Ортағасырлық Шығыс медицинасы мен фармакологиясы – бүгінгі таңда ғылыми қауымдастықтың ерекше назарын аударып отырған маңызды бағыттардың бірі. Дегенмен, медицинасы жоғары деңгейде дамыған Мауераннахр мен Хорезм өңірлерінде жазылған түркі және парсы тілдеріндегі медициналық трактаттардың едәуір бөлігі әлі де жүйелі түрде зерттелмей, ғылыми айналымға толық еңбей отыр (Тұяқбаев, 2023: 98).

Осындай толыққанды ғылыми зерттеуді қажет ететін туындылардың бірі – «Таңсұқ-наме Илхәни» атты еңбек. Бұл еңбек ғылыми әдебиеттерде «Таңсұқ-наме Илхәни дар Фунун-и Улум-и Хатай дар Фунун-и Улум-и Хита» (қаз. «Хатай ғылымдары мен өнері туралы Илхандар қазынасы»), «Таңсұқ-наме Илхәни иа тибб-и ахл-и Хита» («Илхандар қазынасы немесе Қытай халқының медицинасы») атауларымен кездесіп жатады¹. Бұл шығармадағы мәліметтерді – Қытай немесе Хатай ғылымдары мен өнері туралы деген атауына қарап нақты бір географиялық аймақпен шектеліп қарастыруға келмейтін шығарма. Қытай, Хитай атауы көне көшпенді түркі-моңғол халықтары құрған Қидан (Khitan, китаи, 契丹) мемлекеті (907–1125) атауынан қа-

лыптасқан политэтнотоним екенін ескерсек, ондағы көптеген медициналық мәліметтер тек қытай халқының ғана емес, түркі, моңғол көшпенді халықтарының да медицинасы қамтылғандығын айта кету орынды. «Таңсұқ наме иа тибб-и ахл-и Хитә» (نامه يا طب اهل ختا تنكسوق) деген атпен Таңсұқ-наменің алғашқы баспа кітабын шығарған ирандық тарихшы М. Минауи (1903-1976) кітап кіріспесінде былай деп жазады: «Жоғарыда айтып өткендей, осы «Таңсұқ наме» Қытай ғылымы мен өнері туралы Рашид ад-Диннен бұрын да парсы тілінде гауһар тастар мен асыл металдардың қасиетін зерттейтін ғылым (минералогия) жайлы «Таңсұқ наме-и Илхәни» атты шығармасы жазылып еді. Оның авторы – Ходжа Наср ад-Дин Тұсй. Рашид ад-Дин Фазлаллаһ оның баласымен, шәкірттерімен замандас және жас жағынан қатарлас болды. Олардың кейбірімен жақын таныс болатын, олармен пікірталасып тұратын. Ходжа Наср өз кітабы атауының себебі жайлы былай дейді: *Бұл кітап алдыңғы өткен хәкімдердің (даналардың) айтқандарынан және зағип [пенденің] тәжірибелерімен белгілі болған нәрселерді жинақтап, осы кітабыма «Таңсұқ наме-и Илхәни» деп ат бердім. Онда патшаның алдында таңсық деп саналған әр нәрсенің, сыйсыпаттың мәнін баяндадым*».² (Rashīd al-Dīn, 1931: 3).

¹ Бұл шығарма туралы әр кезеңдегі зерттеулерді қара: Acidurman A., Şems Ş., Arda B., Kirilen G. (2022) A Preliminary Study on Chapters Related to Human Anatomy in An Illustrated Persian Medical Book: Tānksūqnāme-i İlkhān Der Funūn-i 'Ulūm-i Khafā'ī. Belleten. No 87(309), 415-437; Huard P. Propos du Tenk Suk Name (Tenksuq-nameh) // Méridiens: Revue de l'Association Scientifique des Médecins Acupuncteurs. – 1977, –No 37-38. – Б. 11-16; Persis, Berlekamp. The Limits of Artistic Exchange in XIVth-Century Tabriz: the Paradox of Rashid Al-Din's Book on Chinese Medicine // Muqarnas an Annual on the Visual Cultures of the Islamic World. Brill. – 2010, – V. 27. – P. 209–250.

² *Ин тансуқнаме чинонке пиш аз ин ишоре шуд дар фунун ва улум хито ий яъни чини аст. Пиш аз Рашид ад Дин китоб дигари беном Тансуқ наме илхони бе фориси талиф шудэ буд дар фанн джауаһир шиноси ва муаллиф он ходжа Наср ад-Дин Тұсй буд ке Рашид ад-Дин Фазлуллоһ заман у ро дарк карде буд ва бо пас у ва шогердон у муасир ва ҳам синн буд ва бо баъзи аз ишон ошино ва ҳам мубохасе буд. Ходжа Наср дар сабаб тасмие-е китāб хиш гуйад ин китāб жам карде шуд аз гуфтор ҳуқомои ма тақоддама ва онче ин за'иф ро бе таджрубат ма'лūм шуде буд, ва ин китāб ро Тансух наме-и Илхāни ном наҳодам че ҳар че беҳадис подшоһ тансух оворданд ондҷо йод карде шауад*

ابن تانكسوق نامه چنانكه پیش ازین اشاره شد در فنون و علوم ختانی
یعنی چینی است . . پیش از رشید الدین کتاب دیگری بنام تنکسوق نامه ایلخانی
بفارسی تألیف شده بود در فرق جواهر شناسی و مؤلف آن خواجه نصیر الدین
طوسی بود که رشید الدین فضل الله زمان او را درک کرده بود و با پسر او و
شاگردان او معاصر و هم سن بود و با بعضی از ایشان آشنا و هم مباحثه بود.
خواجه نصیر در سبب تسمیه کتاب خویش گوید این کتاب جمع کرده شد از
گفتار حکمای ما تقدم و آنچه این ضعیف را به تجربت معلوم شده بود، و این
کتاب را تسوخی نامه ایلخانی نام نهادم چه هر چه بخدمت پادشاه تانسوخ
آوردند آنجا یاد کرده شود .

1-сурет – «Тансұқ-наме» шығармасының 1931 ж. шыққан алғашқы баспасының 3 беті

Кітап кіріспесінен байқағанымыздай, Наср әд-Дин Туси асыл тастар туралы жазған шығармасына «Тансұқ-нәме» атауын бергенде қытай емес, түркі-моңғол тіліндегі «таңсық» сөзін ғажайып, таптырмас таңсық дүние деген мағынасында қолданып, кітап атауына таңдап алған. Кейін Рашид ад-Дин де осы атауды алып, сол мағынасында аударма шығармасына қолданады.

Аталған шығарманың далалық медицинаны зерттеуде ғылыми маңыздылығы бірнеше аспектіден көрініс табады. Біріншіден, ол, мәтінде жиі кездесетін «Ахли Хатай» (یا تخ له) – «Хатай тұрғындары») ұғымы контексте нақты ұлт емес, кеңірек географиялық-мәдени кеңістікті білдіреді. Ортағасырлық дереккөздерде бұл атау қазіргі Қытай аумағынан бөлек, Алтай, Шығыс Түркістан және Моғолстан өңірлерін де қамтыған болуы мүмкін (Chan, 2022: 3). «Ахли Хатай» ұғымын этностық белгімен шектемей, оны тарихи-мәдени және географиялық категория ретінде қарастырған орынды. Сонымен қатар Хатай өңірін түркі халықтары қоныстанған тарихи мекен ретінде қарастыруға толық негіз бар (Róna-Tas, 2016: 160). Екіншіден, орта ғасырларда Шығыс Түркістан аумағында қаңлы, қарлұқ, найман, үйсін, тухси тәрізді түркі тайпалары мекендеген. Бұл аймақ Ұлы Жібек жолының бойындағы маңызды мәдени тоғыс нүктесі ретінде қытай, араб, парсы және түркі өркениеттерінің өзара ықпалдастығын қамтамасыз еткен. Сонымен қатар, ұйғырлар Қытай және тибет жазуын меңгеріп, өз жазба дәстүрін қалыптастыру арқылы медициналық білімді жүйелі түрде қа-

ғазға түсіріп, оны кітап түрінде сақтап, кейінгі ұрпаққа жеткізуге және қытай медицинасының теориялық негіздерін игеріп, ықпалдастыруға мүмкіндік алғаны белгілі (Brose, 2017: 117). Сонымен қатар, кітаптың кіріспесінде автор «Тансұқ-нәме» атауын таңдағанда, қытай тілінен емес, түркі тілдеріндегі «таңсық» сөзін негіз етіп алған. Мұнда «таңсық» сөзі – ғажайып, сирек кездесетін, құнды дүние деген мағынада қолданылған (Тұяқбаев, Ө., 2024: 84). Демек, қолжазба парсы тілінде жазылғанымен, мазмұндық тұрғыдан түркі-мұсылмандық дүниетаным мен Қытай медицинасының синтезін құрайды. Осыған байланысты бұл еңбек тек Иран немесе Қытай тарихы үшін ғана емес, сондай-ақ Түркі әлемі мен Орталық Азия халықтарының рухани және ғылыми мұрасын зерттеу тұрғысынан да құнды дереккөз болып табылады.

Тарихи деректер Орталық Азияда моңғол, ұйғыр, қытай және түркі халықтарының ортағасырлық кезеңде тығыз байланыста болғанын көрсетеді. Олар сауда, қолөнер, медицина, музыка және тілдік тәжірибе салаларында өзара алмасу арқылы ерекше мәдени синтез қалыптастырған. Осылайша, қолжазбада сипатталған кеңістіктер мен ұғымдарды тарихи-мәдени контексте қарастыру Түркі дүниесінің Қытаймен, Ислам өркениетімен және парсы мәдени кеңістігімен байланысын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Бұл тұрғыдан алғанда, «Тансұқ-нәме Илхәни» тек қытай медицинасы туралы емес, сол дәуірдегі түркі-қытай медициналық танымының өзара ықпалдастығын көрсететін еңбек

ретінде де бағалануы тиіс. Қытайлар бұл білімді жүйелеп қағазға түсіргенімен, оның негізінде көшпелі түркі халықтарының, әсіресе мал шаруашылығына байланысты халықтық тәжірибесі жатқаны байқалады.

Ортағасырлық деректерде Түркістан аймағының шекарасы әлдеқайда кең болған: ол қазіргі Қазақстанмен қатар, Ауғанстан мен Иранның кейбір аймақтарын да қамтыған. Осылайша, қолжазбада сипатталған кеңістіктер мен ұғымдарды тарихи-мәдени контекстінде қарастыру, Түркі дүниесінің Қытаймен, Исламмен және парсы өркениетімен өзара ықпалдастығын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістемесі

Зерттеу жұмысы тарих, аударматану және деректану ғылым салаларына тікелей байланысты болғандықтан, мақалада пәнаралық әдістер қолданылды. Зерттеу барысында «Таңсұқ-нәме Илхәнй» атты ортағасырлық медициналық трактаттың тарихи және ғылыми маңызын ашуға бағытталған талдаулар жүргізілді.

Мақаланың негізгі зерттеу мәселесі – еңбектің Ортағасырлық Орталық Азия медицинасы тарихындағы орны мен деректік құндылығын анықтау. Ұсынылған гипотеза – «Таңсұқ-нәме Илхәнй дар фунун-и улум-и Хатай» еңбегі – тек шығыс медицинасы дәстүрін тануға ғана емес, сондай-ақ ортағасырлық Орталық Азияда өмір сүрген түркі тайпаларының дәстүрлі медициналық тәжірибесі мен қытайлық үлгілердің ықпалдасуын зерттеуге мүмкіндік беретін маңызды әрі көпқырлы дереккөз болып табылады.

Зерттеу кезеңдері ретінде ең алдымен трактат туралы қолда бар ғылыми әдебиеттермен танысу, сол еңбектерге талдау жасау және алынған мәліметтерді жүйелеу жұмыстары жүргізілді. Зерттеудің дереккөздері ретінде түрік, ағылшын және француз тілдеріндегі екінші деңгейлі зерттеулер пайдаланылды. Ғылыми аударма, сипаттамалық талдау, деректанулық шолу және жүйелеу тәсілдері қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

1. «Таңсұқ-нәме Илхәнй» еңбегінің тарихи және ғылыми маңызы

«Таңсұқ-нәме Илхәнй дар фунун-и улум-и Хатай» атты шығарманы Илхан мемлекеті билік жүргізген кезеңдегі көрнекті мемлекет қайраткері Рашид әд-Дин Фазл Аллах Хамадани (1247–

1318) парсы тіліне аударып, қытайлық медициналық жүйенің ерекшеліктерін көрсете отырып, оны исламдық-медициналық таныммен ұштастыруға тырысқан. Еңбек төрт томнан тұрғанымен, қазіргі уақытта тек бірінші томы – Қытай медицинасын сипаттайтын бөлім ғана сақталған.

Аталған еңбек өткен ғасырдан бастап зерттеліп, ағылшын, француз, түрік, парсы тілдерінде зерттеулер жарияланған болатын. Ғылыми әлемге және медицина тарихына алғаш рет 1939 жылы түрік медицина тарихшысы профессор А. Сүхейл Үнвер таныстырды. Бұл кітаптың кіріспесі мен кейбір бөлімдері парсы тілінен түрік тіліне А. Баки Гөлпынарлы тарапынан аударылған. Гөлпынарлы еңбекте «Ислам падишахы» деп аталған тұлғаны Олжайту Ходабенденің алдындағы билеуші – Махмұд Ғазан (1295–1304 жж. билік еткен) деп болжаған (Ünver, 1939: 10).

Үнвер Сүхейлдің зерттеуі бойынша, автор Хатайдан және Шығыс аймақтарынан келген өзге ғалымдармен кездесіп, олардың пікірлерін ғылыми тұрғыда талдайды. Кіріспеде Харун ар-Рашид дәуірінде грек медицинасынан аударылған еңбектер арқылы ислам медицинасының жаңғыруына жоғары баға береді. Сондай-ақ Хатай аймағындағы ұйғырлардың ғылымы мен дәстүрлеріне ерекше тоқталып, олардың Қытай мәдениетіне жақындығын атап өтеді. Осылайша, ол Орта Азия мен Хатай дәрігерлерінің идеяларын ислам әлеміне танытуға ықпал еткенін көрсетеді. Үнвер Сүхейл аталған шығарма жайлы осылайша пікірін қалдырды: «Бұл еңбек ислам әлеміне беймәлім болған Қытай мен түркі медицинасының ерекшеліктерін танытуды көздейді. Сонымен қатар, Қытай, Хатай және Орта Азияның сурет өнері мен мәдениетінің Иран мен Месопотамияға тарағанын атап өтеді. Бұл еңбектің авторы көп саяхаттаған, бірнеше тіл меңгерген және түрлі елдердің ғалымдарымен тығыз байланыста болған тұлға ретінде сипатталады. Автордың ұзақ уақыт бойы осы еңбекке жауапкершілікпен қарағаны байқалады. Әлі табылмаған үш томнан тұратын бұл төрт томдық еңбек ғалымның өміріндегі ең маңызды кезеңді бейнелейді» (Ünver, 1939: 12).

Француз тілінде жарияланған мақала авторлардың бірі Абдолхак Аднан (Адывар) 1940 жылы өзінің зерттеулерінде еңбектің аудармашысы ретінде танымал **Фазлұллаһ Рашид ад-Дин ибн Имад ад-Даула Әбу әл-Хайыр** (1247–1318) болуы мүмкін екенін болжады. Бұл болжамын ол Рашид ад-Диннің «*Жәмиғ ат-Тасаниф ар-Рашиди*» атты арабша шығармасы-

ның кіріспесіне сүйене отырып ұсынған (Adıvar, 1940: 44). Бұл болжамын қытай зерттеушісі Г. Ши де растайды: «Рашид әд-Дин Фазл Аллах Хамадани – Иранның батысындағы Хамадан қаласында дүниеге келген көрнекті қайраткер. Ол 1295–1304 жылдар аралығында билік еткен Фазан ханның тұсында уәзір қызметін атқарған. Өкінішке қарай, 1318 жылы Рашид әд-Дин Фазл Аллах Хамадани өлім жазасына кесіліп, Рабғ-и Рашиди кешені тоналып, қиратылғаннан кейін, бұл еңбек Иранда ұмыт бола бастады» (Shi, 2020: 52).

1977 жылы жариялаған француз ғалымы Пьер Юардың (Pierre Huard) зерттеуінде «Таңсұқ-нәме Илхәһи» шығармасын қытайлық ғалым Ван Шухэмен (Wang Shu Ho) байланыстырып, оның «Мө-Кинг» және оның апокрифтік нұсқасы «Мө-Куэ» атты шығармалары туралы ақпарат береді (Huard, 1977: 15).

2001 жылы мақалаларын жариялаған Феликс Кляйн-Франке мен Чжу Мин атты зерттеушілер өз мақаласында былай жазады: «Рашид әд-Дин – аса көрнекті ғалым әрі мұсылман тарихшыларының ең атақтыларының бірі болған. Ол моңғолдар құрған Илхан әулетінің үш бірдей ханына бас уәзір ретінде қызмет еткен. Дәрігерлік мамандықты игерген Рашид әд-Дин Қытай медицинасымен ерекше қызыққан. Осы мақсатта ол шәкірттерінің бірін Қытайға жіберіп, қытайдың медициналық әдебиеттерін жинауға тапсырма береді. Кейін бұл еңбектер парсы, араб және моңғол тілдеріне аударылып, өзі тарапынан өңделіп шыққан. Ол бұл жинақты «Тансукнама» – «Құнды мәліметтер кітабы» деп атап, оған «Қытай ғылымының үнділік қазынасы» деген қосымша атау берген». Сонымен қатар, «Таңсұқ-нәме Илхәһидің» Ван Шухэнің еңбегі емес, басты дереккөзі – Гао Яншэннің «Май Цзюэ» атты еңбегі деген тұжырымға келеді (Klein-Franke, 2001: 564).

Пекин университетінің ғалымы Г. Ши (2022) «Ирандағы Ван Шухэнің «Май Цзюэ» шығармасы» атты мақаласында бұл еңбекті Батыс Цзин әулеті кезеңінде өмір сүрген қытайлық дәрігер Ван Шухэге (201–208 жж.) тиесілі деп көрсетеді. Ол парсы тіліндегі аударма мен қытайша нұсқаны салыстырмалы талдау негізінде, «Майцзюэ» еңбегі «Таңсұқ-нәме Илхәһи» арқылы Иранға таралғанын айтады. Түпнұсқаның кейбір бөліктері сақталмағандықтан, зерттеуші бұл парсыша аударманың бастапқы мәтінді қалпына келтіруге елеулі үлес қосатынын атап өтеді (Shi, 2020: 55).

Ван Шухэ (180-210 – 270-285) – Хань әулеті мен Үш патшалықтың ежелгі қытай дәрігері. Ван Шухэ импульстік диагностика, фармакология және медицинаның басқа салаларын зерттеді. Ол Чжан Чжунциннің «Шан Хан Лун» («Суықтың зиянды әсері туралы») еңбегін өңдеп, қайта басып шығарды. Өмірінің соңында ол импульстік диагностикаға арналған алғашқы арнайы еңбек «Мо Цзин» («Пульс каноны») 10 томдық еңбегін жазды. «Мо Цзин» импульс туралы білімді егжей-тегжейлі жүйелеуді қамтамасыз етеді, импульстің 24 түрлі түрін және олардың диагностикалық мәнін егжей-тегжейлі сипаттайды және пульсті пальпациялаудың көптеген әдістерін зерттейді. Уақыт өте келе «Мо Цзин» қытай пульсологтары үшін негізгі кітап болды. 8 ғасырда Жапония мен Тибетте, 14 ғасырда Таяу Шығыста, 18 ғасырда Еуропада белгілі болды (Wang, 2000). Бұл туынды, «Ван Шухэ Майцзюэ» (ауд. Ван Шухэнің тамырлар жөніндегі ұйқастары (немесе «Майцзюэ») («Тамыр соғысын анықтау ережелері» (Yongxuan, 2022: 349) деген атаумен танымал. Ол – тамыр соғысын анықтауға арналған және ұйқас түрінде жазылған еңбек.

Соңғы зерттеулердің қатарына түрік ғалымдардың бірлесіп жазған «Иллюстрацияланған парсы медициналық кітабындағы адам анатомиясына қатысты тараулар бойынша алдын ала зерттеу: Таңсұқ-нәме Илхәһи дер Фунун и 'Улум и Хата'и» атты ғылыми мақаласын атауға болады. Авторлар бұл еңбектің XIV ғасырдағы Илхандық Иранда қытай, парсы және исламдық медицина білімдерінің тоғысуының көрінісі екенін көрсетеді. Мақалада анатомиялық суреттер мен олардың мазмұнына салыстырмалы талдау жасалып, қытай медицинасының әсері және мәліметтердің парсы тіліне қалай бейімделгені туралы қорытындылар беріледі (Acıduman, 2023: 420).

«Таңсұқ-нәме Илхәһи дар фунун-и улум-и Хатайи» кітаптың төрт бөлімінің тек біріншісі және Рашид әд-Диннің көлемді кіріспе сөзі ғана парсы тіліндегі жалғыз қолжазба түрінде сақталған. 713 хижра жылы (1313 ж.) Мұхаммед бин Ахмад бин Махмұд тарапынан көшірілген нұсқасы қазіргі уақытта №3596-нөмірмен тіркеліп, Түркия Республикасының Ыстамбұл қаласындағы Айя-София кітапханасының қорында сақтаулы (*Tānksūqnāme-i İlkhān*, 1313). 1931 жылы Тегеран университеті осы қолжазбаның факсимиле нұсқасын жарыққа шығарып, оған еңбектің құрылу тарихына қатысты алғысөзді белгілі иран-

дық тарихшы Мужтаба Минауи жазған (Rashīd al-Dīn, 1931).

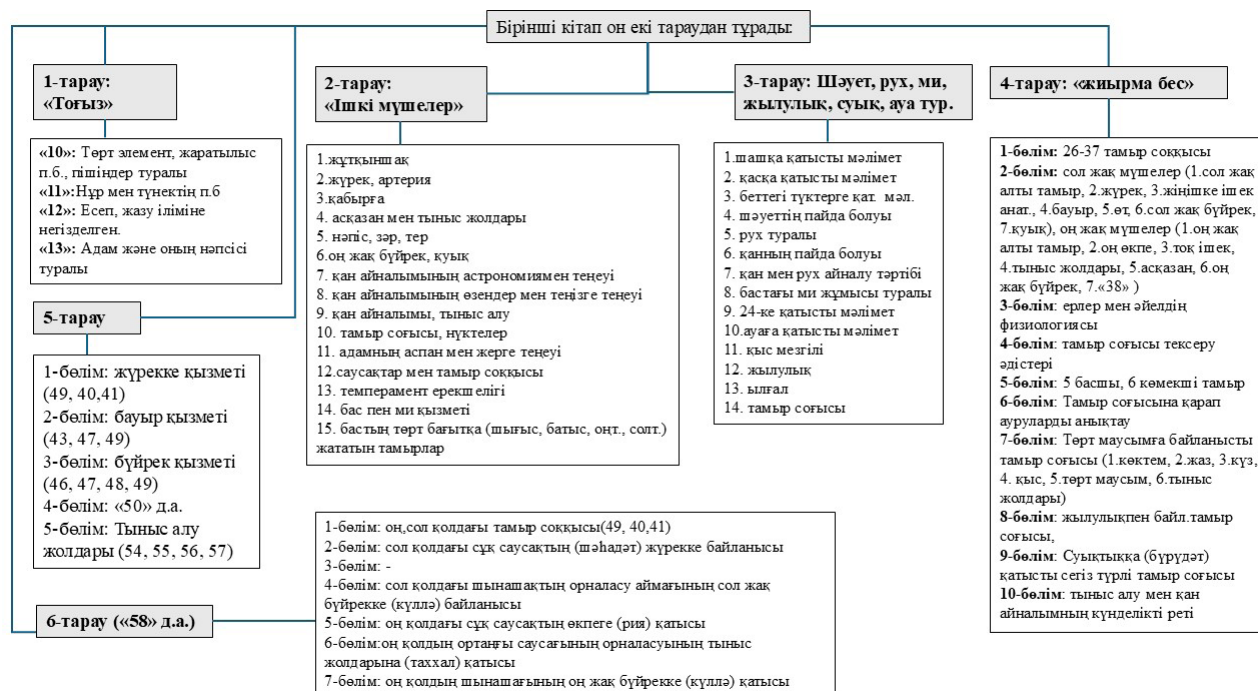
Түркиялық нұсқалар да парсы тіліндегі түп-нұсқадан тікелей аударылғандықтан, екі елдегі мәтіндік құрылымда айтарлықтай айырмашылық байқалмайды. Түрік ғалымдары аударма барысында түсініксіз немесе мағынасы ашылмаған кей тұстарды бос қалдырғаны байқалады.

2. «Таңсұқ-нәме Илхәни дар фунун-и улум-и Хатайи» атты еңбектің ерекшелігі мен мазмұны

Парсы тіліне аударылған Қытайдың дәстүрлі медицинасы туралы алғашқы еңбек

ретінде «Таңсұқ-нәме Илхәни» – Орта ғасырлар кезеңінде Қытай мен Батыс Азия арасындағы мәдени және медициналық ғылым алмасуын зерттейтін ғалымдар үшін құнды әрі бірегей дереккөз болып табылады. Еңбек медицина мен анатомия саласына арналған бөлімдерімен ерекшеленеді. Оның ішінде адам дене құрылымын сипаттайтын 20-дан астам анатомиялық сурет қамтылған (Ünver, 1939).

«Таңсұқ-нәме Илхәни дар Фунун-и Улум-и Хатайи» атты еңбектің бірінші томы жалпы он екі тараудан тұрады. Әр тарау бірнеше бөлімдерге және тармақтарға бөлінген (Сурет 2).

2-сурет – «Таңсұқ-нәме Илхәни дар Фунун-и Улум-и Хатайи» атты бірінші кітаптың алғашқы алты тарауы Ескерту – (Ünver, 1939) дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Алғашқы алты тарауы мазмұны жағынан жүйелі түрде көрсетілген. Әр тарау адамның дене мүшелері, физиологиялық қызметтері, рухани болмысы және табиғатпен байланысы туралы нақты мәліметтер береді. «Тоғыз» деп аталатын **бірінші тарау** төрт бөлімнен тұрады. Бірінші бөлім – «Он» деп аталады. Онда алтын, ағаш, су, от және топырақтан тұратын төрт негізгі элементтің айналымы мен табиғи қасиеттері туралы егжей-тегжейлі мәлімет беріледі. Сонымен қатар, бұл элементтердің діни мәтіндер мен се-

нім жүйелері негізінде жаратылыс (мақлұқат) процесіндегі рөлі сипатталады. Пішіндер (формалар) туралы танымдық түсініктер де осы бөлімде қамтылған. Екінші бөлім нұр мен түнектің (қараңғылықтың) жаратылу тәртібіне, табиғи элементтердің (анасыр) қалай пайда болғанына, олардың қайсысы бұрын, қайсысы кейін жаратылғанына қатысты сенімдерге негізделген мәліметтерді ұсынады. Сонымен қатар, әлемнің жаратылуы мен ондағы барлық тіршілік иелерінің (мақлұқаттың) шығу тегі егжей-тегжейлі

баяндалады. Үшінші бөлім – «Он екі» деп аталатын кітаптың негізінде құрылған. Бұл бөлімде есеп және жазу іліміне қатысты мәліметтер беріледі. Автор бұл білімдердің толық әрі түпкі шындығы тек Алла Тағалаға ғана мәлім екенін ескертеді. Төртінші бөлім – «Он үш» деп аталады. Мұнда адам болмысы туралы теориялық сипаттамалар мен жіктеулер берілген. Бұл бөлімде адамның жаратылыс жүйесіндегі орны мен мәні туралы пайымдаулар беріледі (Ünver, 1939).

Екінші тарау — бірінші кітаптың екінші тарауы он төрт тақырыпты қамтиды. Бұл тарауда адам денесіндегі барлық ішкі ағзалар – ірісі мен кішісі – «ішкі мүшелер» деп аталып, олардың құрылымы мен қызметі жан-жақты сипатталады. Аталған тарау он бес бөлімнен тұрады. Алғашқы алты бөлімі адам ағзасының анатомиялық құрылысы мен мүшелер жүйесіне арналған: жұтқыншақ, бас мүшелері, асқазан, жіңішке және тоқ ішек, және олардың суреттері, жүрек пен артериялардың орналасуы мен қызметі, қабырғалар мен рухтың (жанның) сол жер арқылы өтуі туралы, асқазан мен тыныс жолдарының құрылымы және көлемі, нәжіс, тоқ ішек, зәр мен тердің денеде бөліну жолдары және олардың бейнесі, оң жақ бүйрек, жіңішке және тоқ ішектер, қуық және олардың бейнеленуі сияқты анатомиялық және физиологиялық сипаттағы мәліметтерді қамтиды. Жетінші бөлімнен он екінші бөлімге дейін қан айналымы жайлы мағлұмат берілген. Жетінші мен сегізінші бөлімінде қан айналымының аспандағы жұлдыздардың қозғалысына, күн қозғалысына, уақыттың сағатымен өлшенуіне, өзендер мен теңіздердің қозғалысына ұқсатылып, салыстырылды. Тоғызыншы бөлімде тәулік ішінде қанның адам ағзасында қаншалықты айналатыны, сол уақыт аралығында адамның неше рет тыныс алатыны және бұл процестерге қатысты шеңберлік сызба келтіріледі. Оныншы бөлімде тамыр соғысының ерекшеліктері, дене мен қолдағы тамыр соғысы сезілетін негізгі нүктелер және олар туралы сызбалар ұсынылады. Он бірінші бөлімде адам ағзасының аспан мен жерге ұқсатылуы және тамыр соғысы нүктелері бойынша жүргізілген тәжірибелік бақылаулар сипатталады. Он екінші бөлім ер адамдардың шынашақтағы тамыр соғысы ортаңғы және сұқ саусаққа қарағанда әлсіз сезілетінін баяндайды. Он үшінші бөлімде мизаждардың (темпераменттердің) пайда болу ерекшеліктері, олардың өзара әрекеттесуіндегі ықпалдары мен келтіретін зияндары сипатталады. Он төртінші бөлім бас пен мидың қызметтері туралы медициналық

тұжырымдар мен олардың көрнекі бейнеленуін қамтиды. Он бесінші бөлімде бастың жылулығына байланысты төрт бағытқа (шығыс, батыс, оңтүстік, солтүстік) жататын тамырлар мен олардың сипаттамалары беріледі (Ünver, 1939).

Үшінші тарауда адамның рухани болмысы мен ішкі қуаты – рух, ми, қан, жылулық пен суықтықтың өзара әрекеттестігі түсіндіріледі. Тарау он төрт бөлімнен тұрады. Бірінші-үшінші бөлімдерде шаш, қас және беттегі түктерге қатысты үкімдер мен сипаттамалар берілген. Төртінші және бесінші бөлімдерде шәуеттің пайда болу жолы және рух (жан) туралы мәліметтер қамтылған. Алтыншы және жетінші бөлімдер қанның пайда болуы мен оның рухпен бірге айналу тәртібіне арналған. Сегізінші бөлімде ми мен жұлынның жай-күйі және оған қатысты үкімдер сипатталады. Тоғызыншы бөлімде жиырма төртке қатысты үкімдер берілген (нақты мазмұны контекстке байланысты анықталады). Оныншы, он бірінші, он екінші және он үшінші бөлімдер ауа, қыс мезгілі, жылулық және ылғалға қатысты үкімдерге арналған. Он төртінші бөлімде ер адамдарда пульс анықтау үшін оң қолдың, әйелдерде сол қолдың маңызды саналатыны айтылған (Ünver, 1939).

«Жиырма бесінші» деп аталатын **төртінші тарау** он екі түрлі тамыр соғысы, олардың атаулары мен физиологиялық сипаттамаларына арналған. Тарау он бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде он екі түрлі тамыр соғысының сипаттамасы, соғу жиілігі және ірі ағзалардың анатомиялық ерекшеліктері берілген. Бұл бөлім он екі тараушадан тұрады, олардың әрқайсысы жиырма алтыншыдан бастап отыз жетіншіге дейінгі атаумен ерекшеленетін тамыр соғысының жеке түрлерін сипаттайды. Екінші бөлімде он екі тамырдың ішкі ағзалармен байланысы қарастырылады. Ол екі негізгі бөлікке бөлінеді: 1-бөлікте сол жаққа қатысты жеті мүше мен оларға тиесілі алты тамыр сипатталады (жүрек, ішек, бауыр, өт қабы, сол жақ бүйрек және қуықтың анатомиясы); 2-бөлікте оң жақтағы жеті мүше мен алты тамырдың атаулары мен орналасуы беріледі (өкпе, тоқ ішек, тыныс жолдары, асқазан, оң жақ бүйрек және отыз сегізінші деп аталатын мүше). Үшінші бөлім ерлер мен әйелдер арасындағы физиологиялық айырмашылықтарға арналған. Төртінші бөлімде тамыр соғысын тексеру әдістері мен оларды бағалау тәртібі баяндалады. Бесінші бөлімде медициналық ілімдегі жетекші бес басшы мен олардың алты көмекшісі туралы әртүрлі пікірлер негізінде мәліметтер келтіріл-

ген. Алтыншы бөлімде тамыр соғысына қарап ауруларды анықтау және олардың сипаттамалары ұсынылған. Жетінші бөлім төрт маусымға байланысты тамыр соғысының ерекшеліктерін қамтиды. Бұл бөлімде көктем, жаз, күз, қыс мезгілдеріндегі физиологиялық өзгерістер, маусым соңындағы үкімдер, тыныс жолдарының жағдайы және олардың маусымдық әсері туралы алты тарауша бар. Сегізінші-тоғызыншы бөлімде жылулық пен суықтыққа байланысты тамыр соғысының түрлері сипатталады. Оныншы бөлімде бір тәулік ішінде адамның қанша рет тыныс алатыны және қанның қаншалықты айналатыны туралы нақты физиологиялық мәліметтер мен бақылау нәтижелері беріледі (Ünver, 1939).

Бесінші тарау – адам ағзасындағы бес ірі мүшенің саулығы мен сырқаттарына байланысты сипаттама. Бұл тарауда адам ағзасындағы негізгі бес ірі мүшенің – жүрек, бауыр, бүйрек, сондай-ақ тыныс алу жүйесі мен белгісіз бір мүшенің – анатомиялық-функционалдық жағдайы мен патологиялық ауытқулары қарастырылады. Тарау бес бөлімнен тұрады: 1-бөлімде жүрекке қатысты үкімдер мен оның қызметтік ерекшеліктері сипатталады. Бөлім үш тармақтан («Қырық тоғызыншы», «Қырқыншы», «Қырық бірінші») тұрады; 2-бөлім бауырдың физиологиялық қызметі мен патологиялық жағдайларына арналған. Бұл бөлім де үш тармақтан тұрады: «Қырық үшінші», «Қырық төртінші», «Қырық бесінші». 3-бөлімде бүйрекке (арабша: күллә) қатысты сипаттамалар келтірілген. Бұл бөлім «Қырық алтыншы» деп аталады және үш тармаққа бөлінген: «Қырық жетінші», «Қырық сегізінші», «Қырық тоғызыншы». «Елуінші», «Елу бірінші», «Елу екінші», «Елу үшінші». 4-бөлімнің нақты қай ағзаға қатысты екені түпнұсқадан анықталмағанымен, оның құрылымдық мазмұны басқа мүшелерге арналған бөлімдермен ұқсас. 5-бөлімде тыныс алу жолдарының жалпы жағдайы мен ауру белгілері сипатталады. Бөлім «Елу төртінші» деп аталады және үш тармақты қамтиды: «Елу бесінші», «Елу алтыншы», «Елу жетінші» (Ünver, 1939).

Алтыншы тарауда қолмен тамыр соғысын анықтау тәсілдері сипатталады. Қолдың әр бөлігінің (саусақ, білезік, алақан) ағза мүшелерімен байланысы, диагностикада қолданылуы, сонымен қатар жылулық пен суықтықтың әсері баяндалады.

Кейінгі 7–12-тарауларда да адам пульстері сипатталады. Әр тарауда белгілі бір пульс түрінің соғу ырғағы, оның қалыпты немесе пато-

логиялық ерекшеліктері, сондай-ақ науқастың денсаулығына ықпалы қысқа әрі нақты түрде берілген. **Жетінші тарау** «Елу тоғызыншы» деп аталады. Мұнда тамыр соғысы түрлерінің бөлінуі, олардың сипаттамалары және тамыр соғысының жиырма төрт түрге бөлінетіні туралы айтылады. Бұл жиырма төрт түр үш негізгі топқа біріктірілген: Бірінші топ – жеті түрлі пульс (тамыр соғысы түрі); Екінші топ – сегіз түрлі пульс; Үшінші топ – тоғыз түрлі пульс. Бұл тарауда 59-дан 67-ге дейінгі пульс түрлері сипатталады. **Сегізінші тарау** «Алпыс сегізінші» деп аталады. Мұнда екінші бөлімге жататын тамыр соғыстары, атап айтқанда, алпыс тоғызыншыдан бастап белгілі бір атаумен аталған пульс түрлері сипатталады. Тарау сегіз бөлімнен тұрады, әрі 68-ден 77-ге дейін пульс түрлерін сипаттайды. **Тоғызыншы тарау** «Жетпіс сегізінші» деп аталады. Тарау үш бөлімнен тұратын, 78-ден 88-ге дейінгі пульс түрлері сипатталады. **Оныншы тарау** «Сексен тоғызыншы» деп аталады және жетінші бөлімнен тұрады. Әр бөлім 2-6 бөлімнен тұрады. Тарауда тамыр соғысы арқылы аурудың жағдайын, өмір мен өлім арасындағы айырмашылықтарды анықтау мәселелері қарастырылады. **Он бірінші тарау** «Сексен сегізінші» деп аталады. Мұнда науқастардағы тамыр соғысының өмір мен өлімге қатысты белгілері және аурулардан алынатын дәлелдер қарастырылады. Тарау екі бөлімнен және жиырма бір бөліктен тұрады. Бұл тарауда тері, құлақ, ауыз, мұрын шаш, ерін (жоғарғы, төменгі), тырнақ, т.б. сияқты дене мүшелермен қатар, басты диагностика нысаны ретінде көз мүшесі қарастырылады (1, 3, 4, 5, 7-бөлімдер). Бұл көздің тек көру мүшесі емес, ішкі ағзалардың «айнасы» екенін көрсетеді. **Он екінші тарау** «Жүз екінші» деп аталып, он бөлімнен тұрады. Тарауда жүктілік, ұрпақ денсаулығы және жаңа туған нәрестелердің жағдайы туралы түсініктер мен диагноздық белгілер келтірілген. Жүкті әйелдердің тамыр соғысы, жүкті әйелдердегі патологиялық жағдайлары, Кеуде мен іш ауруларына шалдыққан жүкті әйелдер туралы, Жүкті әйелдердің ішкі жағдайына әсер ететін түрлі жарақаттар, Туу кезіндегі қиындықтар сияқты диагностикалық белгілер талданады. Нәрестенің өмір сүру мүмкіндігін анықтауда бірқатар клиникалық және физиологиялық белгілер ескеріледі, олар: көз бен тамырлардың қызаруы, бауырдың тығыздығы, мұрын мен іштің жағдайы, көз алмасының көрінісі, тырнақтардың күйі, баланың дауысы, іш өту (диарея), тамыр соғысының өзгерістері, тілдің жағдайы, тағамға қы-

зығушылық, ауыз қуысының күйі, дене қызуы мен жаралар, терідегі бөртпелер және баланың еріксіз қозғалыстары.

Қорытынды

«Таңсұқ-нәме Илхәни» еңбегі – дала медицинасы мен түркі халықтарының табиғи-тәжірибелік емшілік дәстүрін қайта бағамдауға үлес қосатын, назардан тыс қалып келе жатқан құнды мәдени мұра. Оны зерттеу – тек тарихи шындықты қалпына келтіру ғана емес, сонымен қатар Орталық Азия өркениеттері арасындағы ғылыми-мәдени алмасу процестерін тереңірек ұғынуға жол ашады.

Бұл зерттеу жұмысының мақсаты – «Таңсұқ-нәме Илхәни дар фунун-и улум-и Хатай» атты ортағасырлық шығарманың ғылыми айналымдағы орнын анықтау, оның мазмұнын тарихи-медициналық тұрғыдан талдау және дәстүрлі шығыс пен Орталық Азия медицинасы арасындағы ықпалдастықты айқындау болды. Жұмыста сипаттамалы, аударма, деректанулық және жүйелеу әдістері қолданылды.

Жүргізілген талдау нәтижесінде «Таңсұқ-нәме Илхәни» еңбегі – ортағасырлық медицина білімдердің тоғысуын сипаттайтын маңызды ғылыми еңбек екені айқындалды. Оның мазмұны қытай, түркі және ислам медицинасының өзара ықпалын көрсетіп, ғылыми және мәдени байланыстардың үздіксіздігін дәлелдейді. Бұл еңбек арқылы ислам әлемі Қытай медицинасының жетістіктерімен танысып, оны өз тәжірибесінде қолдануға мүмкіндік алды.

Бұл жұмыстың ғылыми маңызы – медициналық және мәдени тоғыстарды сипаттайтын сирек жазба ескерткішті жүйелі талдау арқылы ортағасырлық ғылымның трансмәдени сипатын көрсетуінде. Сонымен қатар, еңбек қазіргі тарих, антропология, түркология және шығыстану ғылымдары үшін маңызды материал ретінде танылып отыр.

Аудармашылар мен зерттеушілердің еңбектері бұл шығарманың ғылыми айналымға енуіне үлкен үлес қосты. Бүгінде «Таңсұқ-нәме Илхәни» медицина тарихын, Жібек жолы бойындағы ғылыми алмасуларды және Орта Азия мен Қытайдың мәдени байланыстарын зерттеу үшін маңызды дереккөз болып қала береді. Осы тұрғыдан алғанда, бұл еңбек тек медицина тарихы тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар қазіргі заманғы ғылым үшін де құнды материал болып табылады.

Болашақта аталмыш шығарманың түпнұсқа мәтінімен жұмыс істеу, салыстырмалы деректік зерттеулер жүргізу, сондай-ақ оны медициналық терминология мен дәстүрлі тәжірибелер тұрғысынан талдау – «Таңсұқ-нәме Илхәни» еңбегінің ғылыми айналымдағы орнын тереңдете түсуге ықпал етеді.

Алғыс

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің AP19675139 Ортағасырлық түркі медицинасының парсы тіліндегі мұралары: «Таңсұқ-нәме Илхәни», «Асрәр ал-атибба'» гранттық жоба аясындағы зерттеулер бойынша жарияланды.

Әдебиеттер

- Aciduman, A., Şems, Ş., Arda, B., & Kırilen, G. (2023). A preliminary study on chapters related to human anatomy in an illustrated Persian medical book: *Tānksūqnāme-i İlkhān der Funūn-i 'Ulūm-i Khaṭā'ī*. *Belleten*, 87(309), – P. 415–437. <https://doi.org/10.37879/belleten.2023.415> (In English)
- Adivar, A. [Adnan]. (1940). Sur le Tanksukname-I-Ilhani der Ulum-U-Funun-I-Khatai. *Isis*, 32(1), – P. 44–47. (In French)
- Brose, M. C. (2017). The medieval Uyghurs of the 8th through 14th centuries. In M. Biran & J. A. Chao (Eds.), *The Cambridge history of the Mongol Empire* – P. 116–134. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108297812.009> (In English)
- Chan, A., Sadykov, T., Blochin, J., Hajdas, I., & Caspari, G. (2022). The polymorphism and tradition of funerary practices of medieval Turks in light of new findings from Tuva Republic. *PLOS ONE*, 17(9), 1–30. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0274537> (In English)
- Huard, P. (1977). A propos du *Tenk Suk Name (Tenksuq-nameh)*. *Méridiens: Revue de l'Association Scientifique des Médecins Acupuncteurs*, 37–38, 11–16. (In French)
- Klein-Franke, F., Zu, M., Dai Q. (2001). The Passage of Chinese medicine to the West. *The American Journal of Chinese Medicine*. Vol. 29, No. 3-4, – P.559-565. <https://doi.org/10.1142/S0192415X01000587> (In English)
- Liang, Y., & Huang, Y. (2022). Wang Shuhe and his *Pulse Classic* // *Journal of Traditional Chinese Medical Sciences*. Vol. 9(4), – P. 349–350. <https://doi.org/10.1016/j.jtcms.2022.09.010> (In English)
- [Rashīd al-Dīn]. (1313). *Tānksūqnāme-i İlkhān Der Funūn-i 'Ulūm-i Khaṭā'ī* [Manuscript]. İstanbul Süleymaniye Manuscript Library, Ayasofya Collection, No. 3596. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. (In Persian)
- Rashīd al-Dīn Ṭabīb (1931). *Tānsyknāme-i İlkhānī iā Tibb Ahl-e Hitā'* / (M. Mīnavī, Ed.). Tehrān. – 519 p. (In Farsi)

- Róna-Tas, A. (2016). Remarks on the ethnonym Khitan // *Turkic Languages*, 20(2), – P. 157–169. <https://doi.org/10.13173/TL/2016/2/157> (In English)
- Shi, G. (2020). Wang Shuhe Maijue in Iran. In X. Li (Ed.), *Non-Han literature along the Silk Road*. Springer Singapore. – pp. 47–59. https://doi.org/10.1007/978-981-13-9644-1_3 (In English)
- Ünver, A. S. (1939). *Tanksuknamei İlhan der Fünunu Ulümü Hatai Mukaddimesi* (B. Gölpınarlı, Trans.). İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü. – 112 s. <https://doi.org/10.26650/AB/AA08.2022.157> (In Turkish)
- Wang, Z., Chen, P., & Xie, P. (1999). *History and development of traditional Chinese medicine* (Vol. 1). IOS Press / Science Press. – 287 p. (In English)
- Тұяқбаев Ө., Шадкам З., Кайранбаева Н. (2023). Ортағасырлық түркі медицинасының парсы тіліндегі мұрасы – «Асрәр ал-атибба'» // *ҚазҰУ хабаршысы, Шығыстану сериясы*. № 4 (107). – Б. 97–104. <https://doi.org/10.26577/JOS.2023.v107.i4.010>
- Тұяқбаев, Ө., Жиренов, А., Қыдырбаева, Ү. (2024). Мемлекеттік бағдарламалардың жазба мұраларды зерттеудегі рөлі. *Қоғам және дәуір*. № 1(81), – Б. 76–89. <https://doi.org/10.52536/2788-5860.2024-1.06>

Авторлар туралы мәлімет:

Кайранбаева Назым Нургельдиевна – PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Түріктану және Шығыс елдерінің тарихы кафедрасының доцент м. а. (Алматы, Қазақстан, e-mail: kairanbayeva.n.n@gmail.com);

Тұяқбаев Өмір Оразұлы (жауапты автор) – PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жанындағы «Жазба жәдігер және рухани мұра» ғылыми-зерттеу орталығының ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан, e-mail: omirabuali@gmail.com).

Information about authors:

Kairanbayeva Nazym – PhD, Acting Associate Professor of Department of Turkology and History of Eastern Countries at Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: kairanbayeva.n.n@gmail.com);

Tuyakbayev Omir (corresponding author) – PhD, Scientific Researcher of the Scientific Research Center «Written Monuments and Spiritual Heritage» at Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: omirabuali@gmail.com).

Сведения об авторах:

Кайранбаева Назым Нургельдиевна – PhD, и. о. доцента кафедры тюркологии и истории стран Востока Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: kairanbayeva.n.n@gmail.com);

Тұяқбаев Омир Оразұлы (автор-корреспондент) – PhD, научный сотрудник научно-исследовательского центра «Письменное и духовное наследие» при Казахском национальном университете имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: omirabuali@gmail.com).

Келіп түсті 30 маусым, 2025 жыл
Қабылданды 30 қараша, 2025 жыл

D.K. Issabekov Marmara University, Istanbul, Turkey
e-mail: issabekovdk@gmail.com**A COMPARATIVE ANALYSIS OF SELECTED COMMENTARIES
ON AL-HIDAYA WRITTEN IN CENTRAL ASIA
AND THE MIDDLE EAST DURING THE 13TH–15TH CENTURIES**

This article presents a comparative analysis of the commentaries (shurūḥ) on al-Hidāya by Burhān al-Dīn al-Marghīnānī (d. 593 AH), produced in Central Asia and the Middle East during the 13th–15th centuries. The purpose of the study is to identify the methodological differences employed by scholars of these two regions while composing their commentaries, and to highlight the significance of these works for the development of Hanafi jurisprudence. The novelty of the research lies in its comprehensive examination of linguistic style, methodological approaches, and the use of sources, with particular attention to the interaction between Central Asian and Middle Eastern scholars in explaining disputed legal issues. Special emphasis is given to the identification of the main sources that influenced the commentators and to the chronological analysis of the transmission chains (isnāds) associated with al-Hidāya. The study also considers differences in the treatment of arguments from other madhabs, as well as the distinctive role of Central Asian jurists in shaping the Hanafi school in the Middle East. Methodologically, the research applies comparative and textual analysis in order to reveal the similarities and divergences in methodology and style. The findings demonstrate the intellectual interconnectedness between Central Asia and the Middle East, while underlining the richness and diversity of the Hanafi legal tradition. The article will be of interest to historians, orientalists, Islamic scholars, and a broad audience engaged in the study of Islamic civilization in Central Asia.

Keywords: al-Hidāya, Hanafi jurisprudence, commentaries, methodology, Central Asia, Middle East, al-Sighnāqī, al-Kurlānī.

Д.К. Исабеков

Ыстамбұл Мәрмара университеті, Ыстамбұл, Түркия
e-mail: issabekovdk@gmail.com**XIII–XV ғасырларда Орталық Азия мен Таяу Шығыста жазылған
«әл-Хидая» еңбегіне арналған жекелеген түсіндірмелердің
салыстырмалы талдауы**

Бұл мақала Бурхануддин әл-Марғинани (х. 593 ж. қайт.) жазған әл-Хидая кітабына арналған түсіндірмелерге (шурух) жасалған салыстырмалы талдауға арналған. Зерттеудің басты мақсаты – XIII–XV ғасырларда Орталық Азия мен Таяу Шығыста жазылған түсіндірмелердің әдістемелік айырмашылықтарын анықтау және олардың ханафилік құқықтық дәстүрдің дамуына қосқан үлесін көрсету. Жұмыстың ғылыми жаңалығы – тілдік стиль, қолданылған әдістер мен дереккөздерге жасалған кешенді талдауда, сондай-ақ даулы құқықтық мәселелерді түсіндіру барысында Орталық Азия мен Таяу Шығыс ғалымдарының өзара ықпалдастығын ашуда. Мақалада түсіндірме авторларына әсер еткен негізгі дереккөздер айқындалып, әл-Хидая еңбегіне қатысты риуаят тізбектеріне (иснадтарға) хронологиялық талдау жасалған. Сондай-ақ өзге мазһаб ғалымдарының дәлелдеріне деген көзқарастардағы ерекшеліктер және Орталық Азия фақиһтарының Таяу Шығыстағы ханафилік мектептің дамуына қосқан шешуші рөлі қарастырылады. Зерттеудің әдістемелік негізі салыстырмалы және мәтіндік талдау әдістеріне сүйенеді, бұл ғалымдардың көзқарастарындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды ашуға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері Орталық Азия мен Таяу Шығыстың зияткерлік байланысын көрсетіп, ханафилік құқықтық дәстүрдің байлығы мен алуан түрлілігін айқындайды. Мақала тарихшыларға, шығыстанушыларға, исламтанушыларға және Орталық Азиядағы ислам өркениетінің тарихына қызығушылық танытқан кең аудиторияға арналған.

Түйін сөздер: әл-Хидая, фикһ, ханафи мазһабы, түсіндірмелер, әдіснама, Орталық Азия, Таяу Шығыс, әс-Сығнақи, әл-Курлани.

Д.К. Исабеков

Стамбульский университет Мармара, Стамбул, Турция
e-mail: issabekovdk@gmail.com**Сравнительный анализ отдельных комментариев к «Аль-Хидая»,
написанных в Средней Азии и на Ближнем Востоке в XIII–XV веках**

Данная статья посвящена сравнительному анализу комментариев (шурух) к труду аль-Хидая Бурхануддина аль-Маргинани (ум. 593 г.х.), созданных в Центральной Азии и на Ближнем Востоке в XIII–XV веках. Цель исследования заключается в выявлении методологических различий, использованных учёными этих регионов при составлении комментариев, а также в определении их значения для развития ханафитской правовой традиции. Новизна работы состоит в комплексном рассмотрении языкового стиля, исследовательских методов и источников, с особым акцентом на взаимодействии между учёными Центральной Азии и Ближнего Востока при объяснении спорных правовых вопросов. Особое внимание уделено выявлению основных источников, оказавших влияние на авторов комментариев, а также хронологическому анализу цепочек передатчиков (иснадов), связанных с трудом аль-Хидая. В статье также рассматриваются различия в отношении к доводам учёных других мазхабов, а также ключевая роль центральноазиатских факихов в развитии ханафитской школы на Ближнем Востоке. Методологическая база исследования основана на сравнительном и текстологическом анализе, что позволяет выявить как сходства, так и различия в подходах и стилях. Результаты исследования демонстрируют интеллектуальную взаимосвязь Центральной Азии и Ближнего Востока и подчеркивают богатство и разнообразие ханафитской правовой мысли. Статья будет полезна историкам, востоковедам, исламоведом, а также широкой аудитории, интересующейся исламской цивилизацией в Центральной Азии.

Ключевые слова: аль-Хидая, фикх, ханафитская школа, комментарии, методология, Центральная Азия, Ближний Восток, ас-Сыгнаки, аль-Курлани.

Introduction

Islam spread into Central Asia as early as the 7th–8th centuries CE, laying the foundations for a distinctive cultural and scholarly environment in the region. Cities such as Bukhara and Samarkand became prominent centers of Islamic learning, where theology and jurisprudence flourished. During this period, the Hanafi madhhab gained strong ground, and the works of its jurists achieved wide recognition not only in Central Asia but also across the broader Islamic world (Aydinli, 2011: 365, 404), (Düzgün, 2011: 11).

A particularly influential work in the consolidation of the Hanafi legal tradition was *al-Hidāya* by Burhān al-Dīn al-Marghīnānī (d. 593 AH/1197 CE), which soon became one of the most authoritative and widely studied manuals of Islamic law. Shortly after its composition, *al-Hidāya* gave rise to numerous commentaries, written both in Central Asia and in the Arab regions. These *shurūḥ* not only preserved and transmitted the Hanafi tradition but also reflected the intellectual and cultural milieu in which they were produced (Mez, 1937: 172), (Ando, 1994: 259).

Despite the rich history of commentaries on *al-Hidāya*, their comparative study within a regional framework has remained largely unexplored. Most

scholarly works have focused on individual authors or general overviews, without systematically examining the methodological, stylistic, and structural differences between Central Asian and Middle Eastern scholars.

In our dissertation entitled “*Critical Edition of al-Isbijabi’s Commentary on al-Jami’ al-Saghir as an Example of Hanafi Legal Literature from Central Asia*”, we also addressed this issue in the context of the commentaries on *al-Jami’ al-Saghir* composed in Central Asia, since this work of Imam Muhammad al-Shaybani is one of the most important sources upon which *al-Hidāya* is built. Consequently, *al-Hidāya* can be regarded within the framework of the commentarial tradition on *al-Jami’ al-Saghir* as its continuation and the highest expression of this methodological heritage. Thus, the study of *al-Hidāya* constitutes an essential key to understanding the intellectual and methodological foundation upon which Hanafi jurisprudence was constructed, as well as to tracing the continuity between earlier works such as *al-Jami’ al-Saghir* and the later commentaries that shaped the mature legal system.

The main objective of this article is to demonstrate, through comparative analysis, the structural, methodological, stylistic, and source-based features of the commentaries on *al-Hidāya* authored in Central Asia and the Middle East between the 13th and

15th centuries, and to highlight their significance for the formation and development of the Hanafi legal tradition within diverse intellectual and cultural contexts.

Materials and Methods

The foundation of this study consists of the most significant works of the Hanafi commentary tradition on *al-Hidāya* by Burhān al-Dīn al-Marghīnānī, produced in Central Asia and the Arab regions between the 13th and 15th centuries. The main sources include *al-Kifāya fī Sharḥ al-Hidāya* by Jalāl al-Dīn al-Kurlānī (d. 767/1366), *al-Nihāya fī Sharḥ al-Hidāya* by Ḥusām al-Dīn al-Sighnāqī (d. 714/1315), *Mīrāj al-dirāya* by Qiwām al-Dīn al-Kākī (d. 749/1348), *Ghāyat al-bayān* by Qiwām al-Dīn al-Itqānī (d. 758/1357), *al-ʿInāya* by Akmal al-Dīn al-Bābartī (d. 786/1384), *al-Bināya fī Sharḥ al-Hidāya* by Badr al-Dīn al-ʿAynī (d. 855/1451), *Faṭḥ al-Qadīr* by Kamāl al-Dīn Ibn al-Humām (d. 861/1457), as well as *al-Ghāya fī Sharḥ al-Hidāya* by Shams al-Dīn al-Sarūjī (d. 710/1310). These works represent different stages in the evolution of Hanafi commentarial literature, ranging from early attempts at concise explanation and systematization to comprehensive encyclopedic compositions that incorporated a wide array of material in jurisprudence, legal theory (*uṣūl al-fiqh*), and related disciplines.

The methodological basis of the research combines several approaches. First, comparative analysis was applied to identify similarities and differences in the structure, style, and argumentation of the commentaries. Second, textual analysis was employed to examine citation practices, patterns of referencing earlier authorities, and the logical structures of legal reasoning. In addition, a diachronic approach was used to trace the changing reception and interpretation of *al-Hidāya* over the 13th–15th centuries and to assess the extent to which political and cultural contexts shaped the selection of issues under discussion.

The combined use of these methods makes it possible to treat the commentaries on *al-Hidāya* as a unified body of Islamic legal thought while at the same time revealing their regional particularities. In this way, the study highlights the significance of Central Asia and the Arab regions in the development of the Hanafi school and demonstrates the contribution of their scholars to the shaping of legal interpretation.

Discussion

In general, the activities of Central Asian scholars in the Middle East significantly accelerated the development of Hanafi madrasas in the region. It is highly likely that the Hanafis, relying on the knowledge they had acquired in the madrasas of Bukhara and Samarkand, went on to establish Hanafi madrasas in Damascus. As reported by al-Maqrīzī and al-Nuʿaymī, the number of Hanafi madrasas in Damascus ranked second only to those of the Shāfiʿīs (al-Nuaymī, 1990: 15), (al-Maqrizi, 1997: 362–405).

When examining this issue, it becomes evident that many Central Asian scholars migrated to different parts of the Middle East, where they composed their renowned works, including commentaries on *al-Hidāya*. Scholars moved to Iraq, Syria, and Anatolia, and especially after the Great Seljuk Empire established political and military dominance in these areas, Hanafi scholars were appointed to key positions such as judges (qāḍīs), teachers (mudarris), preachers, and imams. This elevated their prestige and facilitated the growing influence of the Hanafi-Māturīdī tradition throughout the region.

Ḥusām al-Dīn al-Sighnāqī (d. 714/1315), the author of *al-Nihāya fī Sharḥ al-Hidāya*, received his education in Central Asia before migrating to the Middle East. He studied Islamic sciences under Fakhr al-Dīn al-Māymargī at the al-Muqtaḍī madrasa in Bukhara and the al-Mālikiyya al-ʿAbbāsiyya madrasa in Sarakhs. According to the introduction of *al-Nihāya*, al-Sighnāqī studied *al-Hidāya* in its entirety under Ḥāfiẓ al-Dīn al-Bukhārī at the Badrīyāt madrasa and mosque in Marv (al-Sighnāqī, Ms.:5943), (Hallaf, 1985: 104–105). These accounts indicate that his initial intellectual foundation was firmly established in Central Asia, particularly among the Hanafis of Bukhara and Samarkand, where he also received authorization (ijāza) to transmit Hanafi traditions.

The same applies to his student, Jalāl al-Dīn al-Kurlānī al-Khwārizmī (d. 767/1366), who remained in Central Asia and taught at the al-Tanqiyya madrasa, where nearly one thousand students were educated (al-Sakhāwī, 1992: 196).

These madrasas likely shaped their scholarly outlooks, which later found reflection in their major works. Comparative analysis demonstrates similarities in the style and methodology of the *al-Hidāya* commentaries of al-Sighnāqī and his student al-Kurlānī, pointing to a close intellectual link between them. After completing his studies, al-Sighnāqī

moved to Baghdad and later taught in Damascus, Aleppo, and Cairo. It is also reported that before teaching in Damascus, he had served as a teacher at the Mausoleum of Abū Ḥanīfa in Baghdad (Sönmez, 2017: 121). During his travels from Transoxiana to Cairo, al-Sighnāqī continued to engage in educational activities and became part of the scholarly transmission chains of many later scholars. According to Dr. Philip Brookmeyer, al-Sighnāqī entered the scholarly lineage of prominent Ottoman figures such as Kemāl Pāshāzāda (d. 940/1534) and Ḥasan Kāfī Akhiṣārī (d. 1025/1616) (Bruckmayr, 2011: 424).

After al-Sighnāqī's death in Marv, his students dispersed across various regions. Among them, perhaps the most prominent was Qiwām al-Dīn al-Kākī al-Bukhārī (d. 749/1348), whose transmission chain was followed by much of the subsequent Hanafi scholarly tradition. His successor in Cairo was Akmal al-Dīn Muḥammad al-Bābartī (d. 786/1384). Yet, the foundations of al-Kākī's scholarly outlook were established earlier in Central Asia, through the teaching of al-Sighnāqī in Tirmidh and of 'Abd al-'Azīz al-Bukhārī in the al-Muḥammadiyya madrasa in Bukhara. (Ridvanoğlu, 1996: 342)

Al-Kākī later became widely known in Cairo for transmitting al-Hidāya during his teaching at the Mārdinī Mosque. His scholarly lineage is represented through two principal chains: one linked to al-Sighnāqī and the other to 'Abd al-'Azīz al-Bukhārī (Kefevī, n.d.: fols. 274–275b). In addition, al-Kākī compiled a concise compendium (*mukhtaṣar*) on substantive law (*furū' al-fiqh*) within the framework of the four Sunni madhhabs, entitled 'Uyūn al-Madhāhib al-Kāmilī, which he dedicated to al-Malik al-Kāmil Sha'bān ibn Muḥammad (d. 747/1346) (Bibliothèque nationale de France, n.d.: *MS Arabe 5137*. fol. 1b.). This work, shaped by local circumstances, incorporated the statements of the four Sunni imams, founders of the legal schools.

Akmal al-Dīn al-Bābartī (d. 786/1384) began his education in Anatolia, later continued in Aleppo, and, after 740/1339, moved to Cairo, where he studied under al-Kākī, Abū Ḥayyān al-Andalusī (d. 745/1344), and Maḥmūd ibn 'Abd al-Raḥmān al-Iṣfahānī (d. 749/1348) (Kafes, 1994: 152–153). In jurisprudence, his transmission chain extended through al-Kākī back to Imām Abū Yūsuf. Both Abū Ḥayyān and al-Iṣfahānī were representatives of the Shāfi'ī school, the latter also being an Ash'arī theologian. They were primarily known as Qur'ān exegetes, linguists, and theologians rather than jurists, making it unlikely that al-Bābartī received

substantial legal training from them (Demirci, 2000: 509–510). His expertise in fiqh was primarily shaped by al-Kākī, whose opinions he frequently cites in his *al-'Ināya*. On 6 Shawwāl 743/1343, within the Mārdinī Mosque, al-Kākī granted al-Bābartī an ijāza to transmit the Hanafi tradition, which later positioned him as a central Hanafi authority in the Ottoman scholarly milieu (İbn Tolun, n.d.: MS no. 1924. 277a/b.).

The next scholar associated with al-Sighnāqī and his commentary on al-Hidāya is Qiwām al-Dīn al-Itqānī al-Fārābī (d. 758/1357). He was one of al-Sighnāqī's disciples and, while in Nishapur, studied Uṣūl of Fakhr al-Islām al-Bazdawī under him (Al-Itqānī, 1999: 457). Before migrating from Central Asia, al-Itqānī also studied with several Hanafi scholars in his homeland, including Sharaf al-Dīn Aḥmad ibn Maḥmūd ibn 'Umar al-Jundī (d. 700/1301), Sharaf al-Dīn al-'Aqilī, Arshad al-Dīn al-Sarakhsī, and Aḥmad ibn As'ad al-Kharīf'ānī (8th/14th century) (Al-Itqānī, n.d.: MS no. 706. 1b–21.).

Al-Itqānī's methodology of commentary differs significantly from that of al-Sighnāqī and al-Kurlānī, both in style and in the structure of legal reasoning. Although he studied directly under al-Sighnāqī, it appears that the greatest influence on his jurisprudential outlook came from al-Kharīf'ānī. In his work Ghāyat al-bayān wa nādirat al-aqrān, al-Itqānī explicitly names al-Kharīf'ānī among the transmitters of al-Hidāya. He labored on this work for 26 years, completing it in 747/1346 (Mahacheva, 2000: 81)

Unlike al-Sighnāqī and al-Kurlānī, al-Itqānī became known among Hanafi scholars as a staunch and combative defender of the madhhab. A striking example of this is his sharp rebuttal to Imām al-Ghazālī's criticism of Abū Ḥanīfa in al-Manḥūl fī al-uṣūl (Al-Lakhnawī, 1324: 50–52). After leaving Central Asia, al-Itqānī taught in Hamadan, Baghdad (at the Mashhad of Abū Ḥanīfa and the Ṣādiqiyya madrasa), and in Cairo (Mārdinī Mosque, Ibn Ṭulūn Mosque, and the Ṣarḥatmishiyya madrasa). (Al-Suyūṭī, 1967: 470), (Al-Qurashī, 1993: 128). In 747/1346 he moved to Damascus, where, following the death of Shams al-Dīn al-Dhahabī (d. 748/1347), he was appointed as a teacher at Dār al-Ḥadīth al-Zāhiriyya. However, his stay in Damascus was short-lived: he accused a Shāfi'ī imam of invalidating the prayer by raising his hands after bowing, which provoked a sharp conflict. Consequently, in 751/1350 he was forced to leave Damascus and returned to Cairo, where he resumed teaching at the Mārdinī Mosque. Among his prominent students

was Ibn al-Shiḥna al-Ḥalabī al-Kabīr (d. 815/1412) (Madelung, 2003: 371).

Among the commentators on al-Hidāya are also Badr al-Dīn al-ʿAynī (d. 855/1451) and Kamāl al-Dīn Ibn al-Humām (d. 861/1457). Badr al-Dīn al-ʿAynī was raised in a scholarly and religious household: his father, who served as a judge, took personal care of his education before entrusting him to teachers who instructed him in the various Islamic sciences. Al-ʿAynī studied with numerous distinguished hadith scholars and jurists. He received his early training at the Nūriyya Madrasa in Damascus, one of the most renowned centers for hadith studies. Later, in 783/1381, he traveled to Aleppo to further his studies, where he met the Hanafī jurist Jamāl al-Malāṭī (d. 803/1400), a disciple of al-Itqānī. Afterward, he moved to Jerusalem, where he studied extensively under ʿAlāʾ al-Dīn al-Sayrāmī (d. 790/1388), a student of al-Kurlānī (Kefevī, n.d. Ms: 337a–364b). Together with his teacher, al-ʿAynī later settled in Cairo, where al-Sayrāmī welcomed him into the Ṣāḥiriyya Madrasa. Al-ʿAynī remained there until his teacher’s death, serving in various roles (Ibn Taghrībirdī, 1998: 172). In Cairo, he furthered his education with leading scholars of the time, including Sirāj al-Dīn al-Bulqīnī (d. 805/1403), Zayn al-Dīn al-ʿIrāqī (d. 806/1404), and Nūr al-Dīn al-Haythamī (d. 807/1405) (Koçkuzu, 1991: 271). These hadith scholars laid the foundations of his expertise in hadith, shaping al-ʿAynī’s development as a Hanafī scholar of hadith. Their influence is evident in his writings and even more so in those of his student, Ibn al-Humām, for both shared a similar approach in their commentaries on al-Hidāya. One of their shared principles was the preference for authentic hadith over inherited madhhab positions.

The exegetical style and methodology of al-ʿAynī and Ibn al-Humām in their commentaries on al-Hidāya are largely similar, perhaps because both scholars employed the same research approach in the fields of jurisprudence and hadith studies. Moreover, Ibn al-Humām’s teachers were closely connected to al-ʿAynī. For instance, Abū Ḥafṣ Sirāj al-Dīn al-Kinānī (d. 829/1426), a disciple of ʿAlāʾ al-Dīn al-Sayrāmī and known by the epithet “Qārī al-Hidāya,” was one of Ibn al-Humām’s instructors. This title was given to him by al-Sayrāmī himself (Al-Sakhāwī, 1992: 109). In addition to al-Kinānī, Ibn al-Humām’s main teachers included Abū al-Walīd Ibn al-Shiḥna (d. 815/1412), Badr al-Dīn al-ʿAynī (d. 855/1451), and Ibn Ḥajar al-ʿAsqalānī (d. 852/1449). Ibn al-Humām pursued his studies in jurisprudence at the Barkūkiyya Madrasa, where

both al-Sayrāmī and al-Kinānī taught. He studied al-Hidāya with “Qārī al-Hidāya” for nineteen years. (Al-Sakhāwī, 1992: v.8, 131) Unfortunately, only one work of al-Kinānī has survived: *Fatāwā Qārī al-Hidāya*. This collection contains legal opinions on various issues but does not cover all areas of jurisprudence, addressing only certain topics. Consequently, it cannot be compared comprehensively with other commentaries. The manuscript consists of about forty folios, and numerous copies of it are preserved in Istanbul libraries (Süleymaniye Library, n.d. Manuscripts: Esad Efendi, no. 1064, Şehid Ali Paşa, no. 936, 947, 948, Ayasofya, no. 1423).

Among the most important commentaries on al-Hidāya are al-Bināya and *Fath al-Qadīr*. In these works, al-ʿAynī and Ibn al-Humām expressed their own views and preferences without falling into sectarian bias. Their methodology was characterized by the extensive use of Qurʾānic verses and hadiths, as well as a remarkable diversity of sources. Overall, an evaluation of the arguments employed and the conclusions reached shows that both scholars adopted a middle position between the “Ahl al-Ra’y” (the school of rational opinion) and the “Ahl al-Ḥadīth” (the school of tradition). Particularly noteworthy is that Ibn al-Humām engaged in wide-ranging discussions of contentious issues between different schools, making choices not only among the various opinions within the Ḥanafī school but also across the positions of other madhhabs.

This distinctive feature can also be observed in Shams al-Dīn al-Sarūjī (d. 710/1310), author of *al-Ghāya fī Sharḥ al-Hidāya*. What unites these three scholars and distinguishes them from other commentators is their training in institutions where hadith studies were emphasized, and their recognized expertise in this field. For instance, Ibn al-Humām received multiple ijāzas from leading muḥaddiths to teach hadith (Şener, 1993: 23–24).

Another common trait among them is their consistent reference to hadith scholars when explaining al-Marghīnānī’s al-Hidāya, providing detailed analyses of the transmitted hadiths and their isnāds, and articulating their legal opinions on this basis. Al-ʿAynī in particular examined the hadiths cited in al-Hidāya from the perspective of hadith criticism. His critique was not limited to al-Marghīnānī himself; he also evaluated and corrected earlier commentators who had failed to recognize certain errors. His first such criticism was directed at ʿAlāʾ al-Dīn al-Turkmānī (d. 750/1349), followed by al-Bābartī (d. 786/1384) (Aynī, 2009: v.1, 114).

Thus, the analysis of the works of al-‘Aynī, Ibn al-Humām, and al-Sarūjī demonstrates that their approach to interpreting *al-Hidāya* was deeply rooted in hadith scholarship. This allowed them to shed new light on al-Marghīnānī’s text while correcting the oversights of earlier commentators. Their methodology can be characterized as a deliberate balance between rational reasoning and textual tradition, which made their works influential not only among Ḥanafī jurists but also within broader scholarly circles.

We may now proceed to examine the methodological differences in the commentaries on *al-Hidāya*, highlighting how the approaches of various scholars reflected not only the legal tradition but also the intellectual debates of their time.

With regard to the methodology of writing commentaries on *al-Hidāya*, the study revealed that al-Sighnāqī and al-Kurlānī primarily compared their arguments with those of the Shāfi‘ī school. This indicates a form of intellectual rivalry between Ḥanafīs and Shāfi‘īs in Central Asia concerning the validity and persuasiveness of each school’s evidence. At the same time, it is noted that the number of Shāfi‘īs in Central Asia was significantly smaller than in Syria (al-Shām).

Some Ḥanafīs who migrated from Central Asia to the Middle East sought to emphasize the superiority of their school over others. For instance, al-Itqānī and al-Bābartī were strict adherents of the Ḥanafī tradition. This is clearly reflected in al-Bābartī’s treatise *al-Nukat al-Zarīfa fī Tarjīh Madhhab Abī Ḥanīfa* (Süleymaniye Library, n.d.:MS no. 1384, 204b–211a). A study of this work shows that al-Bābartī not only affirmed the superiority of the Ḥanafī school over others but also actively defended its positions on specific issues, often criticizing the views of the Shāfi‘īs. It should be noted that the period in which al-Bābartī lived was marked by intense intra-madhab and inter-madhab debates. Al-Bābartī himself stated that he composed this treatise in response to accusations directed against the Ḥanafī school (Inanir, 2013: 78). Significantly, in this treatise he openly asserts the superiority of the Ḥanafī school over the Shāfi‘ī school. However, in *al-Ināya* al-Bābartī does not criticize the Shāfi‘ī positions and instead follows a different path and methodology in clarifying legal questions.

At the same time, in his work *al-Ināya*, al-Bābartī, when addressing the issue of “the ruling on reciting *al-Fātiḥa* in prayer,” includes the opinions of Imām al-Shāfi‘ī and Imām Mālik. Yet, his way of discussing the same issue in *al-Nukat al-Zarīfa*

differs considerably from that in *al-Ināya*. For instance, in *al-Nukat al-Zarīfa*, al-Bābartī writes:

“*Al-Shāfi‘ī, may Allah have mercy on him, said: the recitation of al-Fātiḥa in prayer is an obligatory pillar (rukṇ), and each of the fourteen shaddas (consonantal doublings) is likewise a rukṇ. If any one of them is omitted, the prayer becomes invalid. Were it not for the teaching of Abū Ḥanīfa, may Allah have mercy on him, then all the prayers performed in the world would be invalid*” (Inanir, 2013: 80).

Here we see that al-Bābartī, by asserting that without the Ḥanafī school’s teaching many people’s prayers would be invalid, strongly defends the Ḥanafī position. However, in *al-Ināya* he generally limits himself to comparing Abū Ḥanīfa’s arguments and evidences with those of the Shāfi‘īs and Mālikīs, without sharply criticizing the latter. For example, in *al-Ināya* on a similar issue al-Bābartī writes:

“*Scholars have disagreed concerning what constitutes the rukṇ (pillar) of recitation. Thus, our scholars consider the recitation of at least one verse as a rukṇ; the Shāfi‘īs consider Sūrat al-Fātiḥa as the rukṇ; and the Mālikīs require al-Fātiḥa together with another sūrah. The Prophet (peace and blessings be upon him) said: ‘The prayer of one who does not recite al-Fātiḥa and along with it another sūrah is invalid. The reason is clear. The answer is: the existence of a rukṇ can only be established through definitive (qat‘ī) proofs. A solitary report (khabar al-wāḥid) is not definitive proof, though it does necessitate action. Imām al-Shāfi‘ī (may Allah bless him) said: ‘Whoever does not recite al-Fātiḥa in his prayer has no prayer, and this is similar to the first statement. But we have the statement of Allah the Exalted: ‘So recite whatever is easy for you from the Qur’an’ (Sūrat al-Muzzammil, 73:20), (Al-Bābartī, 1970: 294).*

In general, in *al-Ināya*, al-Bābartī follows the method of al-Sighnāqī and al-Kurlānī, who presented a comparative analysis of the views and arguments of scholars from different schools. The main difference between al-Bābartī’s commentary and the explanations of al-Sighnāqī and al-Kurlānī lies in his tendency not to go into detail, often summarizing information that al-Sighnāqī presented more extensively. By contrast, al-Sighnāqī elaborates on disagreements in a question-and-answer format, analyzing them in detail and sometimes illustrating legal issues with narratives and reports from the Companions and the Successors. Moreover, in clarifying specific terms, al-Sighnāqī occasionally cites not only the opinions of Ḥanafī scholars but also those of the Mu‘tazilīs and Ash‘arīs, drawing

comparisons between them. (Al-Ṣighnāqī, 2017: 185, 214, 232). His approach demonstrates that he possessed knowledge not only in jurisprudence but also in tafsīr, grammar, and kalām. Both al-Kurlānī and al-Ṣighnāqī sometimes employed the statements of Abū Maṣṣūr al-Māturīdī to explain certain legal terms, which reveals their expertise in theology. In fact, their commentaries contain multiple references to al-Māturīdī's formulations. (Al-Ṣighnāqī, 2017: 63), (Al-Kurlānī, 2019: 461). This feature may be what distinguishes them from other commentators on *al-Hidāya* and reflects the tendency of Central Asian Ḥanafī scholars to incorporate theological discussions into their legal writings.

Among al-Kurlānī's students, Qiwām al-Dīn Amīr Kātib al-Fārābī al-Itqānī (d. 758/1357) stands out as a staunch adherent of the Ḥanafī school and a strong opponent of the Shāfi'īs. By order of the Sultan of Egypt, he was granted a special madrasa in Cairo where he taught Ḥanafī doctrine. It is likely that al-Bābartī, too, acted against the Shāfi'īs with the support of these rulers. Al-Bābartī maintained close ties with the Sultan of Egypt, al-Ẓāhir Barqūq (d. 802/1399). It is also worth noting that one of the leading Ḥanafī jurists of the time, Najm al-Dīn al-Ṭarsūsī (d. 758/1357), lived contemporaneously with al-Bābartī and al-Itqānī and authored the famous treatise *Tuhfat al-Turk fīmā yajibu an yu'mala fī l-mulk*, which likewise defended the superiority of the Ḥanafī school over the Shāfi'īs. (Kılıç, 2011: v.40, 114)

One of the reasons al-Itqānī moved from al-Shām to Egypt was his lack of sufficient support in the ongoing debates surrounding Ḥanafī jurisprudence. He was thus compelled to settle in Cairo, where he composed his commentary on *al-Hidāya*. According to the sources, al-Itqānī frequently cited the opinions of scholars from Bukhara, Samarkand, and Balkh, which directly demonstrates his attempt to bring the intellectual traditions of Central Asia into the scholarly circles of al-Shām. (Al-Itqānī, n.d.: Ms. no. 3706, 152–162) By contrast, in the case of al-Ṣighnāqī, who also moved first to al-Shām and later to Egypt, the sources do not indicate a similar pattern; rather, they show that al-Ṣighnāqī did not engage in harsh criticism of Shāfi'ī scholars. In the works of al-Ṣighnāqī and al-Kurlānī, I did not find strongly biased positions on particular issues. In controversial matters, both scholars present a range of opinions, including that of Imām al-Shāfi'ī, and ultimately state the view they considered most sound.

Even within the Ḥanafī school, al-Itqānī faced numerous objections and engaged in debates on certain issues. In addition to the criticisms he expressed orally and transmitted directly in his writings, some Ḥanafī scholars composed refutations of his views. Among these were Ibn Abī al-'Izz al-Ḥanafī (d. 792/1390) and Jamāl al-Dīn al-Kunawī (d. 771/1369), who produced an abridgment of al-Ṣighnāqī's *al-Nihāya* under the title *Khulāṣat al-Kunawī*.

With regard to the issue of *raising the hands* (*fī raf' al-yadayn*), al-Itqānī stands out by adding a statement not found in the works of other commentators on *al-Hidāya*. For example, in his *Ghāyat al-bayān wa-nādirat al-aqrān*, he writes:

“Following the Shāfi'ī school is only permissible when the imam being followed does not perform an act that invalidates the prayer. If such an act occurs, it is not acceptable—for example, raising the hands during bowing (*rukū'*) or upon rising from it... In all such cases, it is impermissible to follow him in prayer” (Al-Itqānī, n.d.: Ms. no. 869, 86).

Thus, it becomes evident that al-Itqānī, drawing on the practice of the Shāfi'ī school, introduced the condition that “raising the hands during bowing (*rukū'*) is impermissible”. However, further research shows that, according to other commentators on *al-Hidāya*, this issue was not regarded as a necessary condition for following a Shāfi'ī imam in prayer. (Al-Ṣighnāqī, 2017: 113)

Although al-Itqānī provides detailed accounts of various opinions within the Ḥanafī school, he also includes the views of the Shāfi'ī, Mālikī, and Ḥanbalī traditions. Moreover, in some cases, he cites the individual opinions of other scholars. By comparison, al-Marghīnānī in his work mentions, alongside the Ḥanafī position, only those of the Shāfi'īs and Mālikīs, while the views of the Ḥanbalīs are entirely absent from *al-Hidāya*. Among the non-Ḥanafī schools, the Shāfi'īs receive the most frequent attention. In *Ghāyat al-bayān*, we find that whenever a Ḥanafī or Shāfi'ī opinion is presented, the Mālikī perspective is often added as well. (Al-Itqānī, n.d.: Ms. no. 96, 110a) However, al-Itqānī rarely develops the Mālikī arguments in as much detail as he does for the Shāfi'īs, especially by engaging with their proofs. He also occasionally refers to the opinions of Aḥmad ibn Ḥanbal, though usually without extended analysis. For instance, citing the report of 'Ā'isha, he presents the view of the two Imāms (al-Imāmayn) that the recitation in the *kūsūf* (eclipse) prayer should be audible, and adds that Aḥmad ibn

Ḥanbal held the same position (Al-Itqānī, n.d.: Ms. no. 96, 110a).

Al-Itqānī's discussions reveal that he relied on a wide range of shar'ī evidences, making his work particularly rich in terms of legal argumentation. He frequently employed ḥadīths as proofs and examined reports cited in *al-Hidāya* as ḥadīths, demonstrating that some of them are not in fact authentic ḥadīths. For example, *al-Hidāya* mentions the report "The daytime prayer is recited silently" as evidence against Imām Mālik's view that the noon (*ḡhūr*) and afternoon (*ʿaṣr*) prayers on 'Arafāt should be recited aloud. Al-Itqānī argued that this report is not a ḥadīth but rather a statement of Ḥasan al-Baṣrī, recorded in al-Harawī's *al-Gharībayn fī al-Qur'ān wa al-ḥadīth* and al-Zamakhsharī's *al-Fā'iq fī gharīb al-ḥadīth*. (Al-Itqānī, n.d.: Ms. no. 96, 60b). Furthermore, when citing ḥadīths on specific issues, al-Itqānī often pointed out variations in their transmission. He also referred to ḥadīths not mentioned in *al-Hidāya*, providing isnād and textual criticism of those reports. (Al-Itqānī, n.d.: Ms. no. 96, 71b).

About a century later, another prominent Ḥanafī jurist, Kamāl al-Dīn Ibn al-Humām (d. 861/1457), addressed this debate in a short treatise entitled *Risāla fī iqtida' al-ḥanafīyya bi al-shāfi'īyya* ("Treatise on Ḥanafīs Following Shāfi'īs") (Ibn al-Humām, n.d.: MS no. 1757/42, 207–209). In this work, Ibn al-Humām criticizes the conduct of certain Ḥanafīs who, unwilling to pray behind a Shāfi'ī imām serving at the time in the Maṣjid al-Ḥarām, would form separate congregations after the prayer (Ibn al-Humām, 1970: 257). Contrary to the positions of al-Bābartī and al-Itqānī, Ibn al-Humām maintained that such behavior was a manifestation of sectarian zeal. He argued that Ḥanafīs should still join the congregation in prayer even if the imām belonged to the Shāfi'ī school. On this matter, Ibn al-Humām echoed the view of the classical Ḥanafī jurist Abū Bakr al-Jaṣṣāṣ (d. 370/981), who likewise held that it was permissible for Ḥanafīs to pray behind an imām from another school (Ibn al-Humām, n.d.: MS no. 1757/42, 209).

Many sources report that Ibn al-Humām often adopted views that were at odds with the Ḥanafī school to which he nominally belonged. Ibn 'Ābidīn highlights this point, noting that Ibn al-Humām frequently held opinions contrary to his own madhhab, and in some cases preferred the views of Imām Mālik (Ibn 'Umar, 2009: 89). In his *Faṭḥ al-Qadīr*, Ibn al-Humām regularly selected between different madhhab opinions and elaborated on their theoretical foundations. (Koca, 2000: 87–89). For example,

he criticized certain explanations of al-Marghīnānī in the *Adab al-Qāḍī* section concerning the annulment of judicial rulings in disputed cases. According to al-Marghīnānī, a judge's decision could not be overturned if the disagreement traced back to the earliest generation of the Companions. However, if the disagreement emerged in later centuries, a ruling that contradicted the opinion of another authority could be annulled.

In this context, Ibn al-Humām cites the claim of some jurists that "a Ḥanafī judge may annul a ruling issued by a Mālikī or Shāfi'ī judge" (Ibn al-Humām, 1970: 302). Ibn al-Humām, however, rejects this view. He argues that Imām al-Shāfi'ī and Imām Mālik are universally recognized mujtahids, whose disagreements must be regarded as valid, and therefore the rulings based on their opinions should be accepted and not subject to annulment. According to him, all disputes among the four madhhabs fall into the category of *mukhtalaf fīh*, and any judicial decision issued in accordance with one of these views cannot be overturned. In this way, Ibn al-Humām provided a framework for judicial rulings that accommodates the diverse perspectives of different madhhabs. Moreover, in his work *Faṭḥ al-Qadīr* he presents several similar opinions that diverge from the mainstream Ḥanafī position, such as on the postponement of punishment during warfare, the expiation (*kaffāra*) for *ḡhīār*, and the treatment of immovable property in war zones, among others (Ibn al-Humām, 1970: 153, 243, 317).

It is also worth mentioning the renowned work of the Ḥanafī jurist Shams al-Dīn al-Sarūjī (d. 710/1310) entitled *al-Ghāya fī Sharḥ al-Hidāya*. This commentary on *al-Hidāya* can be regarded as a kind of encyclopaedia of jurisprudence across the four Sunni madhhabs. However, it does not cover the entire text of *al-Hidāya*, but rather provides a selective commentary on certain topics. In terms of methodology, al-Sarūjī's work closely resembles the approaches of Ibn al-Humām and al-'Aynī in interpreting *al-Hidāya* (Al-Sarūjī, 1997: 35). Indeed, Ibn al-Humām, al-'Aynī, and other scholars frequently cited *al-Ghāya* in their writings. Among al-Sarūjī's most prominent teachers were Ṣadr al-Dīn al-Khilātī (d. 652/1254) and Abū al-Rabī Sulaymān b. Wuhaib (d. 677/1278), both of whom are mentioned in the transmission chain of *al-Hidāya* through Qāḍīkhān (d. 592/1196).

Like Ibn al-Humām and al-'Aynī, al-Sarūjī, in his commentary on *al-Hidāya*, does not adopt a partisan stance but rather engages with the opinions of scholars from different madhhabs. Moreover, he

supports the Ḥanafī position concerning hadith and responds to criticisms directed against the school in this field. (Özel, 2000: 441–442). As for the sources used in *al-Ghāya*, what distinguishes this work is its extensive reliance on hadith literature: from *Ṣaḥīḥ al-Bukhārī* to the *Muwaṭṭaʿ* of Imām Mālik, citing nearly forty-two works in total. In addition, al-Sarūjī draws upon fifty-three Ḥanafī legal texts. From other madhhabs, he incorporates works such as *al-Zāhira* (Mālikī), *al-Majmūʿ* (Shāfiʿī), *al-Mughnī* (Ḥanbalī), and Ibn Ḥazm's *al-Muḥallā* (Ẓāhirī).

Al-Bābartī's teacher, Qiwām al-Dīn al-Kākī (d. 749 H.), in his concise work on Islamic jurisprudence entitled '*Uyūn al-Madhāhib al-Kāmilī*', written about the four schools of law, states that his aim was to make it easier for people to follow these four madhhabs and to find the opinions they sought without difficulty (Al-Kākī, 2004: 13). In this book, al-Kākī explains the principles of the four madhhabs in the manner of a commentary, presenting their views consistently in every branch of fiqh, without giving preference to any one of them. It is also reported that in his commentary on al-Marghīnānī's (d. 593 H.) famous work, entitled *Mī'rāj al-Dirāya ilā Sharḥ al-Hidāya*, al-Kākī similarly compiled the opinions of the four madhhabs. The work employs a question-and-answer method and at times compares the text of al-Hidāya, which is based on *Bidāyat al-Mubtadī*, with the statements of Imām Muḥammad's *al-Jāmi' al-Ṣaḡhīr*. Furthermore, at the end of the book, although absent from the original *al-Hidāya*, a section on the law of inheritance (*farā'id*) was added on the basis of al-Qudūrī's *al-Mukhtaṣar*. In some manuscript copies, this section appears as an independent treatise (Süleymaniye Library, Fātiḥ Collection, MS no. 1903/2, fols. 310–343).

Research Results

The study has shown that a common feature of the three scholars, al-'Aynī, Ibn al-Humām, and al-Sarūjī, is the similarity of their methodology in their commentaries on *al-Hidāya*. Although they belonged to the Ḥanafī school, they demonstrated tolerance toward the views of other madhhabs. This characteristic is largely explained by the scholarly environment of the madrasas of the Middle East, where special emphasis was placed on ḥadīth studies, and many issues were approached primarily through the perspective of ḥadīth without prejudice.

A comparison of the works of al-Sighnāqī and al-Kurlānī revealed no evidence of harsh criticism or prejudice toward other madhhabs. Both scholars

presented different opinions, including that of Imām al-Shāfiʿī, and ultimately formulated the view they considered most correct, relying on the arguments of Ḥanafī authorities.

By contrast, the works of al-Bābartī and al-Itqānī display more polemical positions. However, their approach did not amount to blind adherence to their school. On the contrary, they compared Ḥanafī opinions with those of other madhhabs in order to demonstrate the soundness of the Ḥanafī method.

In general, the commentaries on *al-Hidāya* written by Central Asian scholars display significant similarities in structure, style, sources, and intellectual content. This phenomenon can be explained by the influence of their teachers and the scholarly environments in which these works were produced, and it is particularly evident when comparing al-Sighnāqī's *al-Nihāya* with al-Kurlānī's *al-Kifāya*.

Conclusion

The presented research demonstrates that the commentaries on *al-Hidāya* composed in Central Asia represent vivid evidence of the preservation and further development of the Ḥanafī tradition, as well as its ongoing dialogue with other schools of law.

Of particular importance is the observation that scholars such as al-'Aynī, Ibn al-Humām, and al-Sarūjī displayed a remarkable degree of methodological openness. While firmly rooted in the Ḥanafī madhhab, they consistently engaged with the views of other schools and assessed them without prejudice. This approach reflects the intellectual environment of the madrasas of the Middle East, where the study of hadith strongly influenced the formation of legal thought and where controversial issues were often addressed through the lens of hadith studies, with an emphasis on clarity and fairness rather than polemics.

Similarly, al-Sighnāqī and al-Kurlānī, representatives of the Central Asian scholarly tradition, did not resort to harsh criticism of other madhhabs. Their approach was to present differing opinions, including that of Imām al-Shāfiʿī, and to ultimately favor the position they found most convincing within the framework of Ḥanafī methodology.

By contrast, al-Bābartī and al-Itqānī illustrate a more polemical tendency characteristic of their era, when both intra- and inter-madhhab debates became increasingly pronounced. Yet their polemical writings should not be regarded as mere sectarian zeal. On the contrary, their efforts aimed at affirming the authority of the Ḥanafī school by comparing its posi-

tions with those of other legal traditions and demonstrating its methodological soundness.

Taken as a whole, the commentaries on *al-Hidāya* produced by Central Asian scholars reveal strong structural, stylistic, and methodological similarities. This phenomenon can be explained by the dual influence of their teachers and the broader scholarly environments in which they were trained. Such parallels are especially evident when comparing al-Sighnāqī's *al-Nihāya* and al-Kurlānī's *al-Kifāya*.

In conclusion, the study of these commentaries not only highlights the continuity of the Ḥanafī tradition but also shows its adaptability to diverse intellectual and cultural contexts. These findings deepen our understanding of how Ḥanafī legal thought developed in Central Asia and the Middle East, while also pointing to promising avenues for future research — particularly regarding the role of these commentaries in the transmission of Islamic knowledge in Transoxiana, the Mamluk realm, and the Ottoman Empire.

References

- Aynī, 2009 – Aynī Bedreddin. *el-Bināye fi šerhi'l-Hidāye*. Nşr. Muhammed Râmeîfûrî el-Mevlevî. 2009. Beyrut: Dâru'l-Fikr. Cilt 1. P. 114–115. (in Arab.).
- Aydınlı, 2011 – Aydınlı Osman. *Fethinden Samaniler'in yıkılışına kadar (93–389/711–999)*. Istanbul: İSAM Yayınları. 2011. pp. 365, 404. (in Turk.).
- Ando, 1994 – Ando Shiro. "The Shaykh al-Islam as a Timurid Office: a Preliminary Study." *Islamic Studies*. 1994. p. 259. (in Eng.).
- Al-Nuaymî, 1990 – Ebü'l-Mefâhir en-Nuaymî. *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*. 1990. Lübnan: Dar Al-Kutub Al-Ilmiyyah. Cilt 1. P. 15. (in Arab.).
- Al-Maqrîzî, 1997 – Takiyuddîn Aḥmad b. 'Alî al-Maqrîzî. *Kitâb al-Mawâ'iz wa'l-I'tibâr bi-dhikr al-Khiṭaṭ wa'l-Āthâr*. Beirut: Dâr al-Kutub al-Ilmiyya. 1997. pp. 362–405. (in Arab.).
- Al-Bābartî, 1970 – Al-Bābartî Akmal al-Dîn. *al-'Ināya fî Sharḥ al-Hidāya*. Bāb Şifat al-Şalât. 1st ed. Cairo: Maṭba'a Muşṭafā al-Bābî al-Ḥalabî wa-Awlādih. 1970. p. 294. (in Arab.).
- Al-Sighnāqî, n.d. – al-Sighnāqî Ḥusām al-Dîn. *al-Nihāya fî Sharḥ al-Hidāya*. Manuscript. Tashkent: Institute of Oriental Studies named after Abū Rayḥān al-Bīrūnī, MS no. 5943. (in Arab.).
- Al-Sighnāqî, 2017 – Al-Sighnāqî Ḥusām al-Dîn. *al-Nihāya fî Sharḥ al-Hidāya*. Researched as M.A. theses, Center for Islamic Studies, College of Sharī'a and Islamic Studies, Umm al-Qura University. 2014–2017.
- Al-Sakhāwî, 1992 – al-Sakhāwî Shams al-Dîn. *al-Ḍaw' al-Lāmi'*. Beirut: Dār al-Jil. 1992. Vol. 6. p. 109. (in Arab.).
- Al-Itqānî, Ms. – Kivāmüddîn el-İtkānî. *Gāyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-aḥrân*. Ms. Fayzullah Efendi 869. Cilt 1. P. 60b–86. (in Arab. Ms.).
- Al-Itqānî, n.d. – Al-Itqānî Qiwām al-Dîn. *Ghāyat al-Bayân*. Manuscript, Mehmed Ağa Mosque Library, MS no. 96, fol. 110a. (in Arab.).
- Al-Itqānî, Ms. – Kivāmüddîn el-İtkānî. *Risāle fî terki ref'i'l-yedeyn*. Leiden Üniversitesi Ktp., No. 706. Vr. 1b–21. (in Arab. Ms.).
- Al-Itqānî, Ms. – Kivāmüddîn el-İtkānî. *Dua ederken Elleri Kaldırmaya Giriş*. Süleymaniye Ktp., Laleli: 003706. Faizullah Efendi 2/02128. P. 152–162. (in Arab. Ms.).
- Al-Itqānî, 1999 – al-Itqānî Qiwām al-Dîn. *al-Tibyîn Sharḥ al-Mukhtaşar al-Ḥusāmî*. Ed. Şābir Naşr Muşṭafā 'Uthmān. Kuwait: Ministry of Awqāf and Islamic Affairs. 1420 H / 1999 CE. Vol. 1. p. 457. (in Arab.).
- Al-Lakhnawî, 1324 – Al-Lakhnawî Muḥammad 'Abd al-Ḥayy. *al-Fawā'id al-Bahiyya fî Tarājim al-Ḥanaḫfiyya*. Cairo: Dār al-Kitāb al-Islāmî. 1324 H. pp. 50–52. (in Arab.).
- Al-Qurashî, 1993 – Al-Qurashî. *al-Jawāhir al-Muḫḫiyya*. Ed. 'Abd al-Fattāḥ Muḥammad al-Ḥulw. Cairo: 1413 H / 1993 CE. Introduction of the editor. Vol. 4. p. 128. (in Arab.).
- Al-Kurlānî, 2019 – Al-Kurlānî Jalāl al-Dîn al-Khwārizmî al-Ḥanafî. *al-Kifāya fî Sharḥ al-Hidāya*. Ed. Muḥammad Aḥmad al-Ḥaqqānî al-Afghānî. Beirut: Dār al-Kutub al-Ilmiyya. 2019. Vol. 1. p. 461. (in Arab.).
- Al-Kākî, 2004 – Al-Kākî Qiwām al-Dîn. *'Uyūn al-Madhāhib al-Kāmilî*. Ed. Aḥmad Ezzū 'Ināya. Beirut: Risāla Yayıncılar Vakfı. 1st ed. 2004. p. 13. (in Arab.).
- Al-Sarūjî, 1997 – Al-Sarūjî Shams al-Dîn. *Adab al-Qaḍā'*. Ed. Shaykh Shams al-'Ārifîn Şiddīqî b. Muḥammad Yāsîn (M.A.). Beirut: Dār al-Bashā'ir al-Islāmiyya. 1st ed. 1997. p. 35. (in Arab.).
- Bruckmayr, 2011 – Philipp Bruckmayr. *Maturidi Kelamının Yayılması, Kalıcılığı ve Temel Dinamikleri*. Ed. Sönmez Kutlu. 2011. Ankara. P. 424. (in Turk.).
- Bibliothèque nationale de France, n.d. – Bibliothèque nationale de France. *MS Arabe 5137*. fol. 1b. (in Arab.).
- Düzgün, 2011 – Şaban Ali Düzgün. *Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî*. In: *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 2011. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. P. 11. (in Turk.).
- Demirci, 2000 – Demirci Muhsin. "al-İşfahānî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Vol. 22. Istanbul: TDV Yayınları. 2000. pp. 509–510. (in Turk.).

- Hallaf, 1985 – Abdulvahhap Hallaf. *İslam hukuk felsefesi*. Çev. Hüseyin Atay. 2. baskı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. P. 282. (in Turk.).
- İbn Hümâm, 1970 – Kemâlüddin İbnü'l-Hümâm. *Fethu'l-kadîr*. Kahire: Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih. 1970. Cilt 4–6. P. 153–317. (in Arab.).
- Ibn al-Humâm, n.d. – Ibn al-Humâm Kamâl al-Dîn. *Risâla fî Iqtidâ' al-Ḥanafîyya bi'l-Shāfi'îyya*. Süleymaniye Library, Kastamonu Collection, MS no. 1757/42, pp. 207–209. (in Arab.).
- İbn Tolun, Ms. – Muhammed İbn Tolun ed-Dımaşkî. *Kitâbü'l-Gurefi'l-'aliyye fî terâcimi müte'ahhîri'l-Ḥanefiyye*. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1924. P. 153b–277a/b. (in Arab. Ms.).
- Ibn Taghrîbirdî, 1998 – Ibn Taghrîbirdî Abû al-Mahâsin Jamâl al-Dîn Yûsuf (d. 874 H). *al-Manhal al-Şâfi' wa'l-Mustawfâ ba'd al-Wâfi*. Ed. Muḥammad Muḥammad Amîn. Introduction by Sa'îd 'Abd al-Fattâh 'Āshûr. Cairo: al-Hay'a al-Mişriyya al-'Āmma li'l-Kitâb. [year of publication ca. 1998]. P. 172 (in Arab.).
- Ibn 'Umar, 2009 – Al-Sayyid Muḥammad Amîn b. 'Umar b. 'Abd al-'Azîz. *Sharḥ 'Uqûd Rasm al-Mufîr*. Karachi: al-Bushrâ Library. 1st ed. 2009. p. 89. (in Arab.).
- İnanır, 2013 – İnanır Ahmet. “en-Nüketü'z-Zarîfe fî Tercîhi Mezhebi Abî Ḥanîfa.” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 2013. No. 21. p. 79. (in Turk.).
- Kafes, 1994 – Kafes Mahmut. “Ebû Hayyân el-Endelüsî.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Vol. 10. İstanbul: TDV Yayınları. 1994. pp. 152–153. (in Turk.).
- Kefevî, n.d. – Kefevî Mahmûd. *Ketâ'ibü a'lâm al-aḥyâr*. Manuscript, 1201 katiba 15. Vr. 274–275b, 337a–364b. (in Arab.).
- Kılıç, 2011 – Muḥarrem Kılıç. Necmeddin et-Tarsûsî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 40. 2011. P. 115. (in Turk.).
- Koçkuzu, 1991 – Ali Osman Koçkuzu. Aynî, Bedreddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 4. 1991. P. 271 (in Turk.).
- Koca, 2000 – Koca Ferhat. “İbn al-Humâm.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Vol. 21. İstanbul: TDV Yayınları. 2000. P. 89. (in Turk.).
- Madelung, 2003 – Madelung Wilfred. 11.-13. Asırlarda Hanefî alimlerin Orta Asya'dan Batıya Göçü. Çev. Sönmez Kutlu. 2003. Ankara: Kutubiyat Yayınevi. P. 371. (in Turk.).
- Mahacheva, 2000 – Zhanat Mahacheva. Karahanlılar Devri İslam hukukçusu Burhanuddin el-Merginani ve el-Hidaye isimli eserinin değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. 2000. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. P. 81. (in Turk.).
- Mez, 1937 – Adam Mez, *The Renaissance of Islam*, trans. Salahuddin Khuda Bukhsh and David S. Margoliouth, trans. London 1937 p. 172. (in Eng.).
- Ridvanoğlu, 1996 – Mahmut Ridvanoğlu. Habbâzî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 14. 1996. P. 342 (in Turk.).
- Süyûtî, 1967 – Süyûtî. Hüsnu'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire. Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm. 1967. Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye. Cilt 1. P. 470. (in Arab.).
- Şener, 1993 – Mehmet Şener. İbnü'l-Hümâm'ın İlmi ve Fıkhi Yönü. In: Kemaleddin İbn-i Hümâm'ın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği Sempozyum Tebliğleri. 1993. Sivas: Kemaleddin İbnü'l-Hümâm Vakfı Yayınları. P. 23–24. (in Turk.).
- Sönmez, 2017 – Kutlu Sönmez. “Türkler ve İslam Tasavvuru.” 2nd ed. Ankara: İSAM Yayınları. 2017. p. 121. (in Turk.).
- Süleymaniye Library, n.d. – Süleymaniye Library. Manuscripts: Esad Efendi, MS no. 1064, Şehid Ali Paşa, MS nos. 936, 947, 948, Ayasofya, MS no. 1423. (in Arab.).
- Süleymaniye Library, n.d. – Süleymaniye Library, Ayasofya Collection. MS no. 1384. fols. 204b–211a. (in Arab.).
- Süleymaniye Library, n.d. – Süleymaniye Library, Fâtih Collection, MS no. 1903/2, fols. 310–343. (in Arab.).
- Tarsûsî, 2012 – Necmeddin et-Tarsûsî. *Tuhfetü't-Türk fî mâ yecibu en yu'mele fî'l-mülk*. Ed. Ridvan Seyyid. 2012. İbn Azraq Merkezi. 2. baskı. (in Arab.).
- Zuhri, Ms. – Fransa Milli Kütüphanesi. Manuscripts: Arapça 5137. Vr. 01b. (in Arab.).
- Özel, 2000 – Özel Ahmet. “Qurashî.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Vol. 26. İstanbul: TDV Yayınları. 2000. P. 442. (in Turk.).

Information about author:

Daniyar Issabekov Kuandykovich – PhD doctoral student, Department of Basic Islamic Sciences, Marmara University (İstanbul, Turkey, e-mail: issabekovdk@gmail.com).

Автор туралы мәлімет:

Исабеков Данияр Куандықұлы – PhD докторант, негізгі ислам ғылымдары кафедрасы, Мармара университеті (Істамбұл, Түркия, e-mail: issabekovdk@gmail.com).

Сведения об авторе:

Исабеков Данияр Куандыкович – PhD-докторант, кафедра фундаментальных исламских наук, Мармарский университет (Стамбул, Турция, e-mail: issabekovdk@gmail.com).

Received May 1, 2025
Accepted November 30, 2025

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Шығыс филологиясы	Section 1 Oriental philology	Раздел 1 Восточная филология
G.K. Rakhimbayeva Oil and gas vocabulary in the contemporary Chinese language: a terminological and discursive analysis.....		4
М. Түрбек, А.К. Анипина Зооним – паремияның құрылымдық компоненті.....		12
2-бөлім Шығыс елдерінің тарихы мен саясаты	Section 2 History and politics of the countries of the East	Раздел 2 История и политика стран Востока
У.Б. Жубаниязова Қытайдағы ақпараттық технологиялар саласындағы жаңғыртулар: ішкі реформалардан жаһандық ықпалға дейін		22
N. Yem Ethnic identification of children in international families: a case study of Russian-speaking children in South Korea		32
3-бөлім Шығыс деректануы	Section 3 Oriental source studies	Раздел 3 Восточное источниковедение
Н.Н. Қайранбаева, Ө.О. Тұяқбаева «Таңсұқ-нәме илхәни» – Орталық Азиядағы дәстүрлі медицинаның тарихи дереккөзі		40
D.K. Issabekov A comparative analysis of selected commentaries on al-Hidaya written in Central Asia and the Middle East during the 13th–15th centuries		50

Мақаланың мазмұнына автор жауапты.
За содержание статей ответственность несет автор.